

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

RÁCZ GYÖRGY főszerkesztő
KOVÁCS ELEONÓRA felelős szerkesztő

DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA, KATONA CSABA, KÖRMENDI TAMÁS,
LACZLAVIK GYÖRGY, NEUMANN TIBOR, SOÓS ISTVÁN

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA

MMXV

TARTALOM

1. Értekezések

KATONA CSABA: Háború után. Egy esztergomi ügyvéd és katonatiszt sorsa a második világháborút követő években	1
D. SZAKÁCS ANITA: MUNCZY BÉLA CIGÁNYPRÍMÁS ELSŐ VILÁGHÁBORÚS FRONTNAPLÓI (1916–1917)	8

2. Kisebb cikkek

GILÁNYI MAGDOLNA: „Krisztusért jártam mindenben követségben” – Böle Kornél OP: Utaim	16
KOVÁCS ELEONÓRA: Egy jövőendő levéltárnok ifjúkori naplója. Moenich Károly feljegyzései 1859–1863	22

3. Könyvismertetés

S. Sárdi Margit: Napló-könyv. Magyar nyelvű naplók 1800 előtt. (Ism. RUSZKAI ZSÓFIA)	32
Dr. Várkonyi Tibor: Négy király, egy szultán. (Ism. BÁRÁNY ATTILA)	33
Polgárosodási folyamatok forrásai Nógrád megyében. Mikszáth kora. Dokumentumok Nógrád megye 1867–1914 közötti történetéhez. (Szerk. Hausel Sándor.) (Ism. MÁRFI ATTILA)	35
Eötvös György–Balázs Gábor: Egy Eötvös család története. Olvasókönyv apámnak (Ism. KOVÁCS ELEONÓRA)	37
Kis füzetben nagy segítség a családkutatáshoz. 1-2. (Ism. GYENES LÁSZLÓ)	38

TURUL

LXXXVII. évfolyam

2015. 1. füzet

A Szerkesztőség címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.

turul@mnl.gov.hu

Olvasószerkesztők: KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, ZSUPOS ZOLTÁN

Szerkesztőbizottság:

PANDULA ATTILA, REISZ T. CSABA, C. TÓTH NORBERT

Tördelés:

Heliox Film Kft.

Nyomdai munkák:

Kódex Könyvgyártó Kft.

Felelős vezető: MAROSI ATTILA

ISSN 1216–7258

A megjelenést támogatják:

Nemzeti Kulturális Alap

archívum
Magyar Nemzeti Levéltár
Országos Levéltára

KATONA CSABA
Háború után

Egy esztergomi ügyvéd és katonatiszt sorsa a második világháborút követő években

Jelen írás arra szeretne példát hozni, hogy miként segítheti egy kutató munkáját az a szerencsés tényező, ha a családja birtokában magániratok, így például jelen esetben levelezés, peranyag, visszaemlékezés, napló található. Nem egy adott magánirat konkrét ismertetésére vállalkozom azonban, hanem a feldolgozott eset konkrétumain túl azt szeretném megvilágítani, hogy miként vehetőek össze e dokumentumok az úgynevezett hivatalos forrásokkal, s mi módon segíthetik a történész munkáját. Éppen ezért hangsúlyosan jelezni fogom idézett forrásaimnál, hogy melyek maradtak meg magántulajdonban. E bevezető pár sornál illik elárulnom azt is, ami egyébként is gyanítható: ezen írás „főhőse” apai nagyapám.

1. Vétkesek és áldozatok (elméleti alapvetés)

„A furore normannorum libera nos domine!”

A vétkes és áldozat fogalmához szinte azonnal egyértelműen kódolható, jórészt érzelmi, esetleg erkölcsi töltetű elképzelés tapad. Ez egy emocionális megközelítés: akit bántanak, az az áldozat, aki bántja, az a vétkes.¹ Ám nyilvánvaló, ha jobban belegondolunk, ez rendkívül elnagyolt fogalomértelmezés. Amint ugyanis a konkrétumok felé mozgunk, máris szükségszerűen árnyaltabb lesz a kép. Szinte triviális példákkal élek: minden magyar ember ismeri a 9–10. századból a magyarok „dicsőséges kalandzásait”, ahogy azt is, hogy 1241-ben a tatárok feldúlták Magyarországot, amit aztán IV. Béla királynak, a második honalapítónak kellett újraépítenie romjaiból. Leszűkítve, szinte lecsupaszítva az értelmezést: a megtámadottak szemszögéből mindkét esetben arról volt szó, hogy fegyveres támadók szándékoltnak felégettek, megtámadtak egy másik országot, annak településeit. Az egyik esetben mégis – és itt jön be az érzelmi töltet, meg a korábban rögzült és

¹ Nem szeretnék itt részletesen ezzel foglalkozni, de utalni kell a viktimológia (a kriminológia azon szakterülete, amely az áldozattá válás folyamatát vizsgálja) alapvetésére, amely szerint a későbbi áldozat magatartásával, jellemével stb. szinte felhívja a figyelmet arra, hogy ő áldozat típus, kvázi potenciális áldozat. Ugyanakkor jelen írásom nem a kriminológia szemszögéből értelmezi az áldozat fogalmát.

szinte ösztönből „előhívott” hagyományok szerepe – diadalmas győzelmet arató bátor harcosokról beszélünk, továbbá a magyar kard pengéjének éléről, míg az áldozatokról lényegében nem esik szó, ők szinte lényegtelen „mellékszereplők”, a fontos a *mi* harci dicsőségünk. A másik esetben dúló és fosztogató, vad és zabolátlan hordákról esik szó, ugyanakkor nagyon is hangsúlyos az, hogy hányan és miképp szenvedték meg a megtámadottak (azaz az áldozatok) a tatár harcosok kegyetlen cselekedeteit.

Természetesen akár a kalandozó magyarok prédálásait, akár a tatárok hadjáratát teljességgel ahistorikus dolog lenne kodifikációs keretek között is értelmezni. Annak taglalásától (hely hiányában) tehát eltekintek, hogy a korábbi évszázadokat illetően, ha már mérlegeljük, hogy ki az áldozat és ki a vétkes, mennyire anakronisztikus számon kérni például a keresztes lovagokon saját koruk erkölcsi és szokásai helyett a 4. számú genfi egyezmény (1949) vagy a helsinki záróokmány (1975) elveinek be nem tartását, az emberi jogok tiszteletének elmulasztását. Nem tettem ezt magam sem a kalandozó magyarok és a tatár harcosok kapcsán, csupán arra világítottam rá, hogy cselekedeteik a megtámadottak (áldozatok) szemszögéből nézve nem mutatnak lényegi eltérést. Tovább árnyalja a képet, hogy a kalandozók esetében egy életmódból adódó zsákmányoló hadjárat van dolgunk, a nomád életforma afféle kései maradványaként, a tatároknál viszont egy expanzív állam agresszív, területszerző külpolitikájának katonai vetületéről. Példáim tehát kizárólag azt szolgálják, hogy a kettős mérce „alkalmazását” megvilágítsák.

E kettőség ugyanis egyértelműen kiviláglik: ahogy már utaltam rá, ha a mi vitézeink kapnak lóra, hangos „Vivat!”-ot kiáltunk, ha ránk törnek mások, akkor prédára leső, dúló, fosztogató seregek támadását említjük. Jól példázza ezt az eltérő megítélést az 1995-ben Gaál Áron által jegyzett úgynevezett Jász himnusz. Ez a vers erősen szubjektív módon elevevén fel a magyarországi jászok múltját (pontosabban annak egyfajta sajátos értelmezését), kitérve így előbb az úgynevezett dicsőséges időszakra, majd a hanyatlásra. Idézem: „Elsötétült a Nap nyilvesszőink mögött / Ménjeink patái alatt a szűzföld felnyögött / Felsírt a csecsszopó, »Ments meg Uram minket!« / Jajgatták asszonyok égő vermeikben. / Ám csapdába csalt család. S bár kegyelem helyett / Az utolsó szó jogán még lesújtott

Lehel, / Kürtünk rekedt hangja a forró mezők fölött / Nem riadt már többé, sem hűvös hegyek között. / A rónaság felé a bércek már nem visszhangozták tovább. / Lettünk nyájörző nép, pásztor katonák. / S kőhalom lett a házunk, s Hazánk sík vidék, / Mert tatár pusztított, török, dragonyos vitéz.”² Azaz: amikor a jászok törtek rá ellenségeikre, azt a múlt nagyszerű részeként idézi fel a költemény, de amikor a jászokat leigázó „török” és „dragonyos” tette ugyanezt a jászokkal, az bizony szomorú idők emlékezte.

Ezek a példák kellően megvilágítják, hogy az érzelmi/erkölcsi megítélés mennyire relatív, az így kialakított értékelés pillére törekeny, megalapozott érvekkel szemben könnyen sérülhet. Mark Twain az irodalom eszközeivel élve Ima háború idején című művében világított rá erre az ellentmondásra. Alant idézett novellájában Twain az amerikai polgárháború idején örökített meg egy templomi gyülekezetet, amely harcra indult fiai győzelméért imádkozik. A templomba betér egy titokzatos idegen, aki – elmondása szerint – az Úr üzenetét hozza és a „kimondott”, „szavakba foglalt” imádság mellett megfogalmazza az elhangzott fohász ki nem mondott elemeit is. Ez pedig így hangzik: „Ó, Egek Ura, segíts bennünket, hogy ágyúink véres cafatokra tépjék az ellenség katonáit, add, hogy virágzó rétjeiket hazafias halottaik tetemei borítsák, kínjakban fetrengő sebesültjeik jáját elfojtsa az ágyúdörej, hogy szerény otthonukat a pokol tüze hamvassza el, hogy ártatlan özvegyeik szívét gyógyíthatatlan fájdalom gyötörje, hogy hajléktalanul bolyongjanak gyermekeikkel, száműzöttként és testvértelenül, letarolt földjük pusztaságain, rongyokban, éhesen, szomjasan, nyáron az égető nap, télen a jeges viharok játékaiként, összetört lélekkel, minden kinszenvedés kísérteit, akik a sír menedékéért esdekelnek hozzád, de Te nem adod meg nekik – miértünk, ó, Uram, akik imádunk Téged, miértünk törd le utolsó reményüket, szívd ki utolsó vércseppjüket, hosszabbítsd meg keserű zarándoklatukat, ólomnak érezzek minden tagjukat, könnyeikkel áztasd útjaikat, és felsebzett lábuk vére fesse vörösré a havat nyomukban!”³ A gyülekezet döbbenet hallgatja e szavakat, majd arra a meggyőződésre jut, hogy az idegen örült, hiszen „semmi értelme nem volt annak, amit mondott”.⁴

Nem véletlen, hogy a (büntető)jog a kezdetektől kanoizálta a bűn fogalmát, kiküszöbölendő a bűn megítélésének és megtorlásának kisajátítását, illetve a szubjektív elemek túlsúlyát. A jogi bűnösség kategóriájának máig sarokköve a „*Nullum crimen sine lege*” elve, azaz: csak az a bűn, amit a törvény annak nyilvánít (és ekként a törvénybe foglaltaknak megfelelően – és csak úgy! – szankcionálható). Ugyanakkor máig párhuzamosan létezik egymás mellett, sőt gyakorta épp egymás ellenében az erkölcsi és a jogi bűnös (ekképp az áldozat) fogalma is. Szemléletes példája ennek a közelmúltban elhunyt Képiró Sándor esete, akit nagyon sokan eleve bűnösnek kezeltek a bíróság ítéletétől függetlenül, miközben a hatóságok – természetesen – jogi kérdésként kezelték

Képiró ügyét. Ellenpéldája ennek, hogy az 1958-ban kivégzett Nagy Imre miniszterelnököt a magyar társadalom többségének értékítélete jóval előbb „rehabilitálta” (pontosabban: eleve nem is tekintette bűnösnek!), semmint hogy arra jogilag sor került volna 1989. július 6-án, amikor a halálos ítéletet a Legfelsőbb Bíróság Elnöki Tanácsa hatályon kívül helyezte és Nagy Imrét bűncselekmény hiányában felmentette.

Az, hogy a jog mit kodifikál bűnként, számos szubjektív dologtól függ (például az állam jellegétől), továbbá attól, hogy a bíróság mit lát bizonyítva, ugyancsak szubjektív elemek függvénye is (pl.: milyen alapos a bizonyítási eljárás). Bonyolítja a helyzetet annak az eshetősége, amikor egy-egy diktatúra törvényekkel bátyázza körül magát, ekképp pedig az alapvető emberi jogok egy része adott államban kodifikáltan bűncselekménynek minősül. Ilyen volt például a közelmúltban a „népi demokratikus államrend elleni izgatás”. Egyértelmű, hogy ezekben az esetekben – jogállamiság híján – a jogi és az erkölcsi bűnösség nem fedi, nem fedheti egymást, ami – lévén az egyik merev, a másik viszont nagyon is rugalmas fogalom – még jogállamokban sem valósul meg maradéktalanul, ám a kétféle értelmezés közötti rés mégis jelentősen szűkebb.

A legtöbb ember szemében a vétkes és az áldozat, miként Hollywood filmjeiben is, feketén és fehéren elválik egymástól. A részleteiben árnyaltabb történeti valóságban ez természetesen nem ilyen egyszerű kérdés. Figyelembe kell venni azt az érzelmileg nehezen feldolgozható, de nagyon is reális lehetőséget, miszerint lehet valaki vétkes és áldozat *egyaránt*. Már szinte klasszikus példával élve: Tabajdi Gábor és Ungváry Krisztián kötetében⁵ is hangoztatja, hogy a Politikai Rendészeti Osztály személyi állománya „(főként) zsidó származású munkaszolgálatosokból verbuválódott”.⁶ Vagyis az illető egyfelől holokauszt-áldozat volt, majd pedig az állampárt végrehajtója. Bár a kötetet recenziójában⁷ éles gúnyval kritizáló Nagy-Csere Áron rámutat arra, hogy konkrét kutatásokat még senki sem végzett erre nézve, sőt a szerzőpáros sem tesz hivatkozást, hogy miből táplálkozik állítása, e helyt csupán a kettősség példázata okán idéztem a fentieket Nem véletlen, hogy Szabó István *A napfény íze* című filmjében is felbukkan ez a motívum (bár természetesen egy történeti szakkönyv és egy művészi alkotás nem vehető egy kalap alá). Nagy-Csere Áront idézve: „Ez a megközelítés a haláltáborból/munkaszolgálatból visszatérő, bosszúra szomjazó zsidó ávós narratíváját erősíti, aminek megértéséhez azonban nem szükséges történeti szövegeket olvasni, elég csupán megnézni Szabó István didaktikus filmjét, *A napfény ízét*.”

E ponton pedig felhívnam a figyelmet a leegyszerűsítő megközelítés egyik legnagyobb csapdjára. Arra – maradva a fenti példánál –, hogy PRO-s/ÁVO-s/ÁVH-s tisztnek lenni önmagában még nem bűncselekmény, ahogy nem az a Wehrmachtban vagy a Waffen-SS-ben töltött szolgálat sem.

² http://hu.wikipedia.org/wiki/J%C3%A1sz_himnusz.

³ *Mark Twain: Ima háború idején*. 21 rémes történet. (Vál. Borbás Mária.) Bp., 1969. 180.

⁴ *Uo.* 181.

⁵ *Tabajdi Gábor–Ungváry Krisztián: Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon. 1956–1990.* 1956-os Intézet. Bp., 2008.

⁶ *Uo.* 515.

⁷ *Nagy-Csere Áron: A múltfeltárók esete a posztmodernnel. Tabajdi Gábor és Ungváry Krisztián könyvéről, Betekintő 2008/2.* [http://www.betekinto.hu/2008_2_nagy_csere].

Jogállamban a bűn mindig konkrét cselekmény, ami konkrét szankciókkal büntethető, önmagában egy szervezet tagsága (még ha erőszakszervezetről van is szó) nem az. Ebben a témában azonban nem szeretnék jobban elmélyedni, itt és most „csupán” arról van szó, hogy el kell fogadni, a két dolog egyszerre is létezhetett (s természetesen nem csak a 20. században). Emellett megeshetett (meg is esett) az is, hogy attól, hogy valakit ártatlanul elítéltek (ekképp áldozat tehát egyrésztől), más dologban még lehet *valóban* bűnös másrésztől: Rajk László esete ennek igen szemléletes példája.

További elméleti alapvetés helyett konkrét témámra térek át, egy ember életének egyes olyan epizódjaira, amelyeket az 1945 utáni pártállam bűnként értelmezett, ekként írásom főszereplője vitán felül e rendszer áldozatává vált. Céloom azonban nem valamiféle makulátlan hős képének felvázolása, sem pedig annak megállapítása, hogy az elmúlt rendszer nem jogállam volt és gyakorta embertelen módon sújtott le valós vagy vélt ellenségeire. Ezt demokratikus érzelmű és minimális történeti ismeretekkel rendelkező ember számára szükségtelen újra és újra bizonygatni. A példának választott életrajzi vonatkozásokat a fent vázolt ismérvek mentén kívánom értelmezni, azaz a konkrétumok „csupán” fogódzóul szolgálnak a vétkes és áldozat fogalmainak eltéréséből táplálkozó szövevényes viszonyok közötti értelmezéshez.

2. „Vétkes” és áldozat

Hogy mi az árulás, azt a tett dátuma dönti el
(Armand Jean du Plessis de Richelieu)

Katona Gábor⁸ 1906. február 2-án született Esztergomban.⁹ A politika világát nagyon fiatalon megismerte: 1919-ben ügyvéd édesapját, Katona (Kabina) Sándort, aki 1918-ban a helyi Nemzeti Tanács elnöke volt, a kommün házi őrizetbe vette, miután lemondott eleve nem éppen önszántából betöltött forradalmi vádbiztosi posztjáról, mivel nem volt hajlandó meghozni néhány halálos ítéletet. E lépése következtében minden családtagja, így az akkor 13 éves Gábor is megismerhette a házi őrizet minden nehézségét.

⁸ Személyére nézve: *Katona Csaba*: Dr. Katona Gábor életrajza. Jászvidék, 1998. 8. sz., 2.; *Katona Csaba*: Dr. Katona Gábor emlékiratai. Részletek. In: Emlékképek I. Fejezetek Jászárokszállás történelméből. (Szerk. Tóth Pál Péter.) Jászárokszállás, 2000. 121–136.; *Katona Csaba*: Egy szlovák származású polgárcsalád három nemzedéke a 19–20. században a politika sodrában. In: Családok, családfák, generációk. (Szerk. Bana József-Katona Csaba.) Bp.–Győr, 2007. 129–163. (Mediawave Konferenciák I.); *Katona Csaba*: Katona Gábor ügyvéd és az 1956. évi forradalom jászárokszállási eseményei, ArchivNet 2007/2. [www.archivnet.hu]; *Katona Csaba*: Zsánerképek a Horthy-korszakból, avagy egy tartalékos huszár főhadnagy életének pillanatai, ArchivNet 2007/4. [www.archivnet.hu]; *Katona Csaba*: Mint egy kalandregény. A tartalékos tiszt széptevései a két háború között. *Múlt-kor*, 2011. 3. sz. 128–131.

⁹ Jelen életrajz bővebben adatolva megjelent itt: Dr. Katona Gábor emlékiratai i. m. 133–135. Ezért az életrajz adatai esetében csak azoknál adok meg további hivatkozást, amelyek a fenti munkában nem láttak napvilágot.

Katona Gábor 1924-ben érettségizett a helyi bencés gimnáziumban, ezt követően a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen végzett jogot. Mivel megélhetését tanulmányai mellett biztosítania kellett, 1925. október 1-jétől katonatanulóként végezte az egyetemet, egészen 1929. október 1-jéig volt állományban az 1. sz. huszárezrednél¹⁰ (előtte 1924-ben a Ganz Villamossági Rt.-nél tisztviselőként, majd 1925-ben a Rottár Gyógyszer Rt.-nél drogistaként kereste kenyerét¹¹).

1. kép – Katona Gábor és a tétai polgármester egyik lánya, Tét, 1920-as évek közepe. (Magántulajdon.)

A diploma megszerzését követően édesapja esztergomi irodájában volt ügyvédjelölt, 1935-től pedig önálló ügyvédként praktizált szülővárosában, emellett maga is (követve a családi hagyományokat) aktívan politizálni kezdett. Teleki Pál miniszterelnök kérésére – vele mint a cserkészlet országos vezetőjével került kapcsolatba – elvállalta a kormánypárt (Magyar Élet Pártja) kerületi titkári posztját,¹² amit 1940–1943 között töltött be. Utólag tekintve a dolgokra, ez már a második olyan cselekedete volt, amely az 1945 után kiépülő új rend szemében vétkeknek minősült: az első a katonai szerepvállalás, a második pedig a politikai a kormánypárt oldalán. A 2. lovasdandár kocsizó légvédelmi géppuskás századnál töltött tényleges katonai ideje a háború alatt (századparancsnok-helyettes volt) több szakaszra terjedt ki. E bevonulások helyszínére a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei Pilis falu volt, onnan indulva vett részt a kárpátaljai, erdélyi és délvidéki bevonulásokban. Az alábbi időpontokban szolgált ténylegesen: 1939. augusztus 25. – szeptember 29. (Kárpátalja); 1940. május 15.

¹⁰ Hadtörténeti Intézet és Múzeum (A továbbiakban: HIM) Központi Irattár, No. 46094., Katona Gábor tiszti okmánygyűjtője, Katona Gábor tiszti igazolványi lapja.

¹¹ HIM Központi Irattár, No. 46094., Katona Gábor tiszti okmánygyűjtője, volt Horthysta katonatisztek nyilvántartólapja.

¹² Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (A továbbiakban: ÁBTL) 3. 1. 5., O-17-713. A Szolnok Megyei Rendőrkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya V. Alosztálya összefoglaló jelentése az ügyvédek felülvizsgálatáról. Szolnok, 1958. július 1., 6.

– október 11. (Erdély); 1941. április 6. – május 18. (Délvidék); 1941. július 1. – 1941. július 17. (Délvidék).¹³ Főhadnaggyá 1942. április 1-jén nevezték ki az év január 1-jéig visszamenő hatállyal.¹⁴

2. kép – Katona Gábor és egyik bajtársa, 1941 körül.
(Magántulajdon.)

1940-ben, az Erdélybe történő bevonulás előtt Jászárokszálláson megismerkedett Móczár Margittal (Margarétával), akit a következő év januárjában feleségül vett. A nyilas hatalomátvételt követően több zsidó származású ismerősét mentette meg az internálástól, egy – következményeiben pedig szerencsésnek bizonyuló – lábtörés okán pedig a további frontszolgálattól megmenekült.

1945. december 6–11. között különféle vádak (például azt rótták fel neki, hogy 1944. március 15-én, a nyilas uralom alatt beszédet mondott Esztergomban – valójában egy évvel korábban, 1943-ban volt ünnepi szónok) alapján a komáromi erődbe deportálták. Rövid idő alatt kiszabadult, cáfolva a vádakot, és komáromi szabadulása után, karácsony másnapján Mindszenty József hercegprímást egy levélben¹⁵ értesítette a Csillagerődben uralkodó embertelen körülményekről.¹⁶ Ám 1945. december 3-tól már rendőrhatalósági felügyelet alatt állt, amelyet 1949. november 19-ig fenn is tartottak, dacára annak, hogy az általa megmentett emberek több ízben, szóban és írásban is nyíltan kiálltak mellette.¹⁷

¹³ HIM Központi Irattár, No., 46094., Katona Gábor tiszti okmánygyűjtője, volt Horthysta katonatisztek nyilvántartólapja.

¹⁴ HIM Központi Irattár, No., 46094., Katona Gábor tiszti okmánygyűjtője, Szabadhegyi (?) őrnagy hivatalos értesítése Katona Gáborhoz, Szabadka, 1942. április 8.

¹⁵ Prímási Levéltár, Esztergom, V-700/17. 069-071. Katona Gábor levele Mindszenty Józsefhez, Esztergom, 1945. december 26. Másolata: ÁBTL 3. 1. 9., V-700/17., 69–72. Itt jelezném: a levélről oly módon szereztem tudomást, hogy nagyapám emlékirataiban említette meg azt. Igen nagy öröm volt, hogy állítását a Prímási Levéltárban őrzött levél eredetije maradéktalanul igazolta. Ez az eset kiválóan példázza, miként erősíthetik egymást a magániratok, illetve a közgyűjteményekbe került források.

¹⁶ A levélre hivatkozik: *Gróf Károly*: A magyarországi német lakosság a tatai járás területén a 2. világháborút követő években. *Limes*, 1999. 2. sz. 53–72.

¹⁷ Rendőri felügyeletének iratai, valamint a második világháború embermentése melletti tanúvallomások: ÁBTL, 2. 5. 2., ORFK internálási iratok, Katona Gábor nyilvántartó karterja és 302425/50.

A „ref” megszüntetése azonban nem jelentette azt, hogy személye nem volt továbbra is célkeresztben: nyilvánvaló, hogy „vétkessége” az új hatalom szemében megkérdőjelezhetetlen volt. Néhány „baráti” tanúvallomás sokat „segített” ebben, így például az alábbi: „Tudomásom van arról, hogy a házban¹⁸ lakók között kialakult egy úgynevezett kártya klikk, melynek főkolompója Dr. Katona Gábor. A kártyapartik alkalmából rendszeresen hallgatta az angol, amerikai és spanyol rádió híradásait. Tudomásom van arról, hogy az itt hallottakat igen széles körben terjesztette. Egy alkalommal Dr. Katona kijelentette, hogy én disznó gazember vagyok, mert beléptem a Kommunista Pártba. A másik alkalommal kijelentette, hogy én azért, mert szemináriumi előadó vagyok, még lógni fogok.”¹⁹ Egy másik tanúvallomást idézve: „A kártyázás több faja között többször játszott Dr. Katona a 21-es ismert hazárdjátékot, több esetben igen magas összegekben. [...] A kártyázások között több esetben borozgattunk is. Tudomásom van róla, hogy dr. Katona rendszeresen hallgatta a külföldi imperialista rádió adásait és az ott hallottakat a városban lakó jobboldali személyeknek továbbította. A kártyázgatások alkalmával dr. Katona rendszeresen politizált. Politikája tudatosan jobboldali irányzatú volt, a jelenlegi rendszert minden alkalommal becsmérelte és bírálta. Egy alkalommal kijelentette, amikor az MDP-ben a tagfelülvizsgálat volt, hogy a szűrés a pártban csak gyűlöletből folyik, aki haragudott a másikra, azt kinyírta. Olyan marakodás még a nyilasoknál sem volt, mint most a kommunistáknál. Itt nem pártszempont, hanem a gyűlölet uralkodik. Az esztergomi kommunista pártban is az van, hogy akinek Isten a barátja, hamar üdvözl.”²⁰

Jellemzően olyan cselekedeteket róttak tehát a terhére, amelyeket az adott rendszer erőterében értelmeztek bűnként. A hajtóvadászat végső soron eredményesnek bizonyult: azzal a hivatkozással, hogy a népi demokratikus államrendre nézve személye veszélyes, 1952-ben esztergomi lakását elkobozták, tartalékos tiszti rangjától megfosztották és kitelepítették felesége szülőfalujába, Jászárokszállásra, ahol legalább ügyvédi praxisát folytathatta.

1956-ban Árokszálláson Katona a helyi forradalmi események részesévé vált, tovább növelve ezzel „bűnlajstromát”. Saját maga – 1990 után is – azt hangoztatta, hogy a 21 tagú forradalmi tanács egyik tagjaként tevékenysége néhány cselekedésben merült ki, ám ezek később komoly súllyal estek latba, megtoldva pár alaptalannak bizonyuló, de újra és újra felmerülő vádponttal. Mi is történt? Egy későbbi hivatalos irat szerint ez: „Jászárokszállás községben 1956. október 26-án tüntetés zajlott le, melyen felvetődött, hogy a vörös csillagokat és a vörös zászlókat le kell szedni.”²¹ A Magyar Dolgozók

¹⁸ Az Esztergom, Hévíz utca 11. sz. alatti emeletes társasházról van szó.

¹⁹ ÁBTL 3. 1. 9., V-76566. Tanúvallomási jegyzőkönyv, Államvédelmi Hatóság Esztergomi Kirendeltsége, Kiss Ernő vallomása, Esztergom, 1950. február 13.

²⁰ ÁBTL 3. 1. 9., V-76566. Tanúvallomási jegyzőkönyv, Államvédelmi Hatóság Esztergomi Kirendeltsége, Buránszky János vallomása, Esztergom, 1953. február 13.

²¹ ÁBTL 3. 1. 9., V-150376/1. Ellenforradalmi tevékenység alá vont személyek nyilvántartása, Szolnok, 1959. május 26., 436.

Pártjának budapesti pártügyeletére 1956. október 27-én futott be egy jelentés, amely egyebek mellett azt is tartalmazta, hogy Jászárokszállásról elmenekült a tanácselnök.²²

Katona ezekben a napokban – saját elmondása szerint – beszédeket mondott, karszalagokat festett lelkesítő feliratokkal és egy ízben ellátogatott Budapestre, ami számára, kitelepítettként, tiltott volt. Egy későbbi hivatalos irat szerint viszont mint „a községi ellenforradalmi tanács tagja, eszmei irányítója volt az ellenforradalmi tanácsnak. Ő is indítványozta a benzinespalackok elkészítését. A tömeget arra buzdította, hogy a VB-elnököt és a párttitkárt bántalmazzák.”²³ Lényeges elem, hogy a vádat, miszerint a tanácselnök és a párttitkár meglinccselésére buzdított, egy 1959-ben kelt iratból idéztem: ekkor már túl volt két, ellene lefolytatott bírósági eljárás (ezekről részletesebben szó esik később), ahol a vádpontok között ezek is szerepeltek, de bizonyítékok hiányában, miután nem volt terhelő vallomás, Katonát felmentették. Közvetetten mellette szól egy budapesti pártügyeleti jelentés – október 28-i – is, amely felsorolta azokat a Szolnok megyei községeket, ahol „a funkcionáriusokat likvidálni akarják”, de Árokszállás nem szerepelt ezek (Kengyel, Fegyvernek, Újszász, Tiszaföldvár) között.²⁴

Mindéz világosan érzékelteti, hogy a felmentések ellenére Katonát bűnösneként kezelték, olyan szellemben, amit az alábbi idézet is mutat: „Esztergomból való kitelepítése után Jászárokszálláson húzódott meg, ahol a tősgyökeres Móczár kulák család nyújtott hajlékot az üldözött vőnek.”²⁵ Hasonló álláspontot rögzített az árokszállási tanácsülési jegyzőkönyv 1958-ban: „Itt Jászárokszálláson sem engedjük meg, hogy azok az elemek, akik a szocialista rendszerünkkel nincsenek megelégedve, mert a múltban urat játszott a kizsákmányolásból és sanyargatásban tartotta a község lakosságát. [...] Az ilyen elemek közé tartozik dr. Katona Gábor [...] stb. stb., akik világéletükben nem izzadtak meg a jóléért, és csak éltek világukat a jóban. Ezek az elemek [...] illegálisan igyekeznek a társadalmunk megdöntésére szervezkedni, és igyekeznek jóhiszemű embereket is félrevezetni ugyanis felbujtani.”²⁶

Amikor Katona felesége az árokszállási végrehajtó bizottság titkárához fordult, hogy férje az ügyvédi működését folytathassa, a válasz elutasító volt, egyebek mellett az alábbi indoklással: „Nem ismeretlen ön előtt, hogy 1956 év őszén az ellenforradalom ideje alatt férje a helyben lejátszódott

eseményeknek egyik értelmi szerzője és szervezője volt a többi osztályidegen és ellenforradalmi elemekkel együtt. Azok a cselekmények, melyek bizonyítva vannak – nevezetesen az elvtársak nyilvános helyen való megtámadása, a tanácselnök személye elleni uszítás, a parasztok felbujtása és a többi – fényesen bizonyítják azt, hogy férje ennek a társadalmi rendnek nemcsak hogy nem híve, hanem ellensége, mert az ellenforradalom idején ennek a társadalmi rendnek a megdöntésére szervezkedett és uszított.”²⁷

Fenti levéllel szemben a lényeg, mint már hangoztattam, épp az volt, hogy ama bizonyos cselekmények nem nyertek bizonyítást a Katona ellen folytatott két jogi eljárás során. Ezeket az eljárásokat röviden az alábbiakban összegezhetjük. Katona Gábort 1957. február 13-án tartóztatták le. Ezt meg-

3. kép – Katona Gábor és felesége, Móczár Margit Jászárokszálláson 1941-ben. (Magántulajdon.)

előzően a Szolnoki Ügyvédi Munkaközösség már fegyelmi eljárást kezdeményezett ellene „az ellenforradalom alatt tanúsított magatartásának tisztázása végett”.²⁸ A foglyot, miután őrizetbe vették, súlyosan bántalmazták, majd Jászberénybe, onnan Szolnokra vitték, ahol a népi demokratikus államrend elleni izgatás vádjával fogták perbe, de ugyanazon év május 21-én az eljárást megszüntették,²⁹ Katonát szabadlábra helyezték.³⁰

Egy évvel később, 1958 nyarán azonban újabb feljelentés született, nem éppen jogszerűen ugyanazzal a váddal, mint korábban. A koncepciójellel immár egyértelmű volt: S. M., az Igazságügyi Minisztérium kiküldöttje augusztus 31-én hozott határozatot arról, hogy a Szolnok Megyei Ügyvédi Kamara névjegyzékéből töröljék Katona Gábort,³¹ aki ezzel

²² Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár, IX. 290. Vegyes eredetű iratok. 1956-os gyűjtemény, 20. őrzési egység, 59. A Szolnok Megyei Pártbizottság jelentése a Magyar Dolgozók Pártja pártügyeletére, Szolnok, 1956. október 27.

²³ ÁBTL 3. 1. 5., O-17713. A Szolnok Megyei Rendőrkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya V. Alosztálya összefoglaló jelentése az „ellenforradalom alatt tevékenykedő értelmiségi kategóriához tartozó személyekről”, Szolnok, 1959. április 12., 11.

²⁴ Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár, IX. 290. Vegyes eredetű iratok. 1956-os gyűjtemény, 21. ó. e. 17. Tájékoztató a Magyar Dolgozók Pártja helyzetéről, h., n., 1956. október 28..

²⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára (A továbbiakban: MNL JNSzML) XXXV. 61. MSZMP Szolnok megyei bizottság archívuma az 1956-os ellenforradalomra, leverésére vonatkozó dokumentumok gyűjteménye, 1956/17.

²⁶ MNL JNSzML XXIII. 712. Jászárokszállás tanácsülési jegyzőkönyvei, 1958. október 23.

²⁷ Banka Emánuel, a Magyar Szocialista Munkáspárt jászárokszállási vb titkára levele Katona Gáborné sz. Móczár Margithoz. Jászárokszállás, 1959. április 7., magántulajdon.

²⁸ A Szolnoki Ügyvédi Kamara értesítése Katona Gábor számára arról, hogy az ellene indított fegyelmi ügyben meghallgatásra jelenjen meg. Szolnok, 1957. január 4., magántulajdon.

²⁹ ÁBTL 3.1.5., O-17702/a. A Szolnok Megyei Börtön parancsnokának összefoglalója a politikai bűncselekményű elítéltek ügyében. Szolnok, 1959. február 10., 17.

³⁰ A perről, illetve a letartóztatásról a Magyar Köztársaság Belügy-minisztériuma 10-40.767/1990. sz. alatt állított ki igazolást Katona Gábor számára. A per iratai megtalálhatóak: MNL JNSzML XXXV. 1. MSZMP Szolnok Megyei Bizottságának iratai. 1958. 47. ó. e.

³¹ S. M. miniszteri kiküldött határozata Katona Gábor kizárásáról a Szolnoki Ügyvédi Kamarából. Szolnok, 1958. augusztus 31., magántulajdon.

elvesztette addigi megélhetését, ügyvédként nem folytathatta életét. A második per e döntés fényében voltaképpen jelentőségét veszítette. Az ítélet 1958. november 17-én született meg, a bíróság az ellentmondó vallomások miatt Katonát „az emelt vád és következményei alól kellő, megnyugtató bizonyított-ság hiányában [...] felmentette”.³²

Az ügyvéd pontosan tudta, hogy bár jogilag ártatlannak bizonyult, helyzete tarthatatlanná vált Árokszálláson, részben ügyvédi működésében való korlátozása, részben az őt övező légkör miatt. Mivel idővel feloldották a kitelepítés alól, Budapesten lett csapos („italmérő”) a MÁV utasellátó Ságvári Ligeti megállójában, aztán a Nyugati, majd a Keleti pályaudvar restijében. Az 1960-as években végleg Budapestre költözött. Ekkor már újra vállalkozhat munkát jogászként, de önálló ügyvédként nem. A tatabányai Volánál lett vállalati jogtanácsos nyugdíjazásáig, és bár 1967. április 19-én a Fővárosi Bíróság a BF. XXIV. 1344/67-9. számú ügyben izgatás büntette miatt (a kukából került elő néhány, nem éppen a fennálló rendszert dicsérő levele) tíz hónap szabadságvesztésre ítélte, azt nem kellett letöltenie.³³

Hosszú élete alkonyán, 1991. október 23-án, immár természetesen immár a rendszerváltást követően, a Magyar Köztársaság emléklappal ismerte el 1956. évi helytállását, sőt 1995. március 16-án a honvédelmi miniszter 20/1995. számú határozatával eltörölte a 01329/1952. számú parancsot, amelynek értelmében főhadnagyi címétől jogtalanul megfosztották, egyúttal előléptette őrnaggyá.³⁴ Katona Gábor 1998. április 9-én Budapesten hunyt el, élete 93. évében, sírja Jászárokszálláson található.

3. Vétkes vagy áldozat?

„A jelenkor, melyben kötelező a katonai szolgálát, élesen bizonyítja: nem feltétlenül egyéni érdemek, netán jellem kérdése, hogy valaki ezt vagy azt az egyenruhát ölti-e magára, s hogy a hóhér vagy az áldozat oldalára kerül-e.” Rolf Hochhuth

Milyen következtetésre juthatunk a fentiek alapján? Először is arra, hogy Katona Gábort az egyik, a pártállami rendszer ab ovo ellenségként, tehát bűnösnek kezelte a jogon túlmutatóan is. A diktatórikus állam mint erőszakszervezet lesújtott rá, véleménynyilvánításában, mozgásában, munkavégzésében, szabadságában, röviden: elemi emberi jogaiban korlátozta, sőt a jog eszközeivel is megkísérelte büntetni. A másik, ezt követő, jogállami rendszer, amely legitimitását az alapvető demokratikus értékrenden túl rendre azzal is igyekezett és igyekszik alátámasztani, hogy nem pusztán parlamenti demokráciaként, de az előző, pártállami rendszer ellenében is meghatározza magát, a kommunizmus áldozataként tekintett rá,

³² A Szolnok Megyei Bíróság ítélete a Katona Gáborral szemben a demokratikus államrend elleni gyűlöletre izgatás miatt emelt vádban. Szolnok, 1958. november 17., magántulajdon.

³³ ÁBTL 2. 2. 1. I/12. 9./842., Katona Gábor operatív nyilvántartó kartonja.

³⁴ HIM Központi Irattár, No., 46094., Katona Gábor tiszti okmánygyűjtője, Nemes László osztályvezető levele Katona Gáborhoz, Bp., 1995. március 16.

rehabilitálta, kitüntette. A szabadságot és jogrendet tisztelő erkölcsi normához kétségkívül ez utóbbi álláspont áll közelebb.

Ám végül – egyetlen téma immár harmadik megközelítéseként – hadd vessek fel egy utolsó szempontot. Nehezen vitatható, hogy a rendszerváltást követően Katona Gábor joggal részesült rehabilitációban. Hálás dolog ugyan heroizálni a diktatúrákkal szembeszállókat és/vagy azoknak áldozatul esőket, ám ez a törekvés mindig eltereli a figyelmet egy lényegi pontról. Nevezetesen arról, hogy egy diktatúra ijesztő vonásai között az egyik legfélelmetesebb épp az, hogy nem „csupán” a valamiben kiemelkedő (erkölcs, cselekmény, származás stb.) személyiségeket kezeli ellenségként, hanem jószerivel bárkit, és így senki nem érezheti magát biztonságban. Katona sem volt éteri hős vagy hibátlan jellem. Hétköznapi ember volt, aki boldogulni próbált a nem éppen könnyű időkben. De hibái, vétkei neki is akadtak. Egy 1946-ban kelt tanúvallomás például kifejezetten vaskos antiszemita kifejezéseket tulajdonít neki: „Azt hiszik ezek a zsidók, mert most Sztálingrádnál az orosz horda egy kicsit előretört, hogy nekik már mindent szabad, ezek a zsidók abba a hitbe ringatják magukat, hogy az orosz horda meghozza a felszabadulást részükre és újra fosztogathatják a magyar népet, pedig vége már az átkozott liberális korszaknak és az az átkos korszak többé vissza nem tér.”³⁵ Hozzá kell tenni, a képet kétségkívül árnyalja, hogy Katona 1943-ban, egy per során a felperes fellebbezésében használta a tanú szerint e szavakat, a tanú pedig az alperes volt, ekként az ügyvéddel szemben elfogult. Ezen felül az sem kizárt, hogy Katona kellő ügyvédi gátlástalansággal használta fel az adott politikai klímában eredményesnek gondolt „érvrendszert”.

Máskor az is megesett, hogy a maga és családja védelmében szorongatott helyzetében csúsztatott vagy egyenesen hazudott: ezt nem valamiféle erkölcsi ítélet okán említem, csak a tények kedvéért. Lássunk példát erre is. Árokszállási perbe fogása ideje alatt írta meg az ellene beterjesztett vádirattal kapcsolatosan észrevételeit.³⁶ Ebben minden eszközzel igyekezett menteni magát. Erősen túlzott például akkor, amikor arról írt, hogy már a II. világháború előtt közismert volt Esztergomban baloldali nézeteiről. Az, hogy édesapja, Katona (Kabina) Sándor 1918-ban az esztergomi Nemzeti Tanács elnöke, majd 1919-ben a kommün idején vádbiztos volt rövid ideig, nem vitatható, de utóbbi posztot kényszer hatására töltötte be, majd arról lemondott, amiért házi őrizetbe került (mint már esett róla szó). Az is igaz, hogy Katona anyagi nehézségek miatt végezte katonatanulónaként az egyetemét, de az, hogy katonatársai ezért és polgári származása miatt kiközösítették, abszolút nem állja meg a helyét. Mindezek, éppúgy, mint a Katona által az életrajzban citált Lenin-idezet, azt jelzik, hogy a kétségbeesett ügyvéd mindent megtett, hogy lehetőleg szabaduljon szorongatott helyzetéből.

Szándékom szerint tehát látható volt eddig is – előbb általánosságban, majd konkrét példa segítségével – hogy a két, látszólag egyértelmű fogalom (áldozat, vétkes) más-más

³⁵ ÁBTL 3. 1. 9., V-76-566. Pataky Kálmáné vallomása, Magyar Államrendőrség Esztergomi városi Kapitánysága, Párkány, 1946. június 8.

³⁶ Katona Gábor észrevételei az ellene folyó bűnügy vádiratával kapcsolatosan. Dátum nélkül, magántulajdon.

kontextusba helyezve nagyon is tág értelmezési lehetőségeket vet fel. Az alábbiakban – afféle harmadik megközelítés gyanánt – Katona Gábornak, a második világháborúban szolgáló magyar katonatisztnek egy olyan háborús élményét kíséreltem meg bemutatni, amely utólag őt magát is újragondolásra készítette. A vétek fogalmát (jogi, de korántsem erkölcsi kategóriaként) ő maga vetette fel az 1980-as években írt emlékezései során: ha ezt nem teszi, az eset a feledés homályába merült volna, kizárólag tehát e kései emlékezés őrizte meg. Ekképp persze ellenőrizni sem lehet valóságtartalmát, de amit leír, az aligha szolgálta volna a javát akkor, amikor papírra vetette. Idézzük tehát – talán megengedhető, hogy hosszabban – őt magát: „A délvidéki megszállásban az 1. huszárezredből kikülönített kocsizó géppuskás század parancsnokhelyettesként – mint huszár főhadnagy – vettem részt, s mint ilyen, a gyorshadtest tréningjének légvédelmét biztosító század tisztje, az ún. második vonalban haladtunk. Kora hajnaltól áthaladtunk számos kisebb településen, ahol is számtalan fegyvert szorongató, polgári ruhás, szerb halottat láttunk. Ilyen körülmények között – félve egy újabb partizántámadástól – a településekre való behatolás elején, illetve előtte fegyveres rajt indítottunk a településekre. Egyik alkalommal én vezettem egy ilyen rajt bácskatopolyai bevonulásunk előtt. Húszan jelentkeztek a fiúk közül, hatot kiválasztottam. Kíséretemben volt Kovács tizedes, aki az ilyen vállalkozások állandó önként jelentkezőjeként tűnt ki. Mi a falu előtt álltunk huszonöt szekérral és táborig konyhánkkal, tőlünk jobbra, mintegy nyolcszáz méterre, téglafal mögött a dobrovoljac település: ha ott a kőfal mögött felállítanak egy géppuskát, egy hevederrel kinyírhatják az egész századot. Az ilyen vállalkozás ekként egyáltalán nem volt veszélytelen s így jelen esetben is csatárlánc alakzatban közeledtünk a szántáson át a cirka egy méteres fállal kerített dobrovoljac telep felé. Nem lőttek ránk. Az említettem falon átugrálva, megkezdtük a telep átfésülését. A házak túlnyomórészt üresek voltak a dobrovoljacok – ezek a szerbek vitézei voltak – mind elhagyták lakásaikat. Egyikben egy előző napon jelentkezett és ezt okmánnyal is igazoló magyart találtunk s iratainak áttekintése némi időbe került, mialatt a raj fele a ház előtt tartózkodott. Amint a házból kiléptem, az egyik szemben levő ház tetejéről egy tárnyi sorozatlövés zúgott el a fejünk felett. A támadó nyilván arra várt, hogy az igazoló szakasz parancsnokát tegye el láb alól. Ismétlem: ez a megszállást követő napon történt, amikor a menekülő jugoszláv csapatok (felszerelésüket hátrahagyva) már messze jártak. Átrohantunk a másik oldalra s Kovács tizedes a torkolatútz jelzése alapján azonnal átrohant két társával együtt a gyanúba jött házba. Szemben egy baka őrzőrat futott ugyancsak a ház felé s hamarabb is értek oda és a padláson, egyik kémény mögé rejtőzve megtalálták azt a kis mokány, magyar kinézésű, polgári ruhás szerb emberkét, aki a lövéseket leadta, és elém vezeték. Egy szakaszvezető vezette a járőrt, diadalittasan állította elém, hogy kivégeztesse velem az orvtámadót. Én természetesen ezt nem tettem meg, ám mielőtt parancsot adtam volna, hogy vezessék el a támadót a fogoly gyűjtőhelyre, megkérdeztem tőle, hogy tud -e magyarul, s igenlő szavára: »Hogyan lehet, hogy nem talált el engem biztos fedezékből?« A velem hasonló kistermetű, bajszos, igen

jó kinézésű emberke gyűlölettől ijesztően sugárzó tekintettel, kemény hangon válaszolt: »Kicsit ideges voltam.« Mondta pedig ezt egy kezében pisztolyt tartó, neki ellenséges katonatisztnek, akit hat fegyveres vett körül. A szakaszvezető szinte kiábrándultan csak ennyit mondott: »Még most se, főhadnagy úr?«, magam pedig parancsot adtam a fogoly elvezetésére a fogoly gyűjtőhelyre, ami, mint később kiderült, a községházán volt. Ezalatt a kis feketebajuszú ember olyan nyugodtan állt ott, mintha nem is az ő életéről lenne szó. A szakaszvezető dohogva elindult a fogollyal. A faluba vezetvén századunkat, a templom előtt a földön fekvő, egy kezében géppisztolyt szorongató asszonyi tetemet láttunk, akit percekkel előbb a toronyból való lövöldözés közben lőttek le a mieink. Ide tartozik még, hogy amikor egy órával később végimentünk a falun, a községházáról éppen kilépő a szakaszvezető elém pattant: »Főhadnagy úr, jelentem, mi elintéztük a támadóját.« Hát így történt, a támadást mindenestre megúsztuk. Ha akkor én a nemzetközi konvenciók és szabályzatunk szerint járok el, le kell lőnöm ezt az embert. A szakaszvezetőnek igaza volt, ám engem nem vitt rá a lelkiismeretem, hogy a most már védtelen embert lelőjem. Amikor az ún. hideg napok eseményeinek megtorlása során számos halálos ítélet történt, abban az időben, amikor Tito még nem volt »láncos kutya«, a háttérben futott végig a hideg az emlékezés során. Ha ti. mint az a hadi jog értelmében kötelező volt: »Polgári személy haditerületen fegyverrel találván felkoncolandó!«, és ennek szellemében járok el és egy velem ellenséges érzületű huszárom engem feljelent, simán akasztófára kerülhettem volna.»³⁷

Eddig az emlékezés részlete. Látható, Katona alapvetően emberségesen járt el. Ugyanakkor, amikor mérlegre teszi, mi történt volna, ha nem így cselekszik, nagyon is gyakorlati kérdésként kezeli a felvetést. Ha a korabeli katonai jogalkalmazást érvényesíti, utólag megítélve *vétkes* lesz belőle, és ezért *áldozattá* válhatott volna. Vétkes vagy áldozat? Jogilag is, erkölcsileg is véleményessé válhat mindez, miközben az elméletei megközelítés mögött elsikkadni látszik az, ami a Katona által vázolt történet legfájdalmasabb eleme, tudniillik, hogy meghalt egy ember. Aki ott és akkor fegyverrel a kezében *vétkes* volt. Utólag pedig ő is *áldozat*. A fogalmakkal való dobálózás közben vajon valóban kellő hangsúlyt kap-e a halál megmásíthatatlan és visszavonhatatlan ténye?

Összegzésként elmondható, hogy – amint reményeim szerint konkrét példám is igazolta – a vétkesek és áldozatok témakörének megközelítése rendkívül sokrétű, szerteágazó problémakör. Olyan, amely kiemelt objektivitást, már-már érzelemmentességet követel meg a történésztől, ugyanakkor összetett volta miatt pallérozott tudást és számos tudományágból táplálkozó ismeretanyag és sokféle forrás használatát követeli meg. Éppen az ilyen kérdéseknél kaphatnak nagy szerepet a magániratok is, amelyek segítségével ütköztethetjük a különböző forrásból származó információkat. Amellett, hogy nem csak történészi/szakmai, de adott esetben jogi, legfőképpen pedig súlyos erkölcsi felelősséget is magára vesz az, aki állást foglal, számolnia kell a fellelt szubjektív források értelmezésének, kritikájának gondos munkájával is.

³⁷ Katona Gábor emlékiratai. Gép- és kéziratos, 1980, magántulajdon.

D. SZAKÁCS ANITA

Munczy Béla cigányprímás első világháborús frontnaplói (1916–1917)

A későbbi soproni cigányprímás, Munczy Béla, 1916–1917. évi erősen személyes hangvételű, gondosan megfogalmazott frontnaplói testvére Munczy Lenke hagyatékában¹ maradtak az utókorra. Munczy Béla frontnaplói az I. világháború pokláinak szociológiai szempontból is figyelemre méltó, eddig ismeretlen és dokumentálatlan túlélőjének, a tanult, professzionális muzsikus cigánynak a gondolatait, cselekedeteit rögzítik.

A Munczy család neve szorosan összefüggött Sopron 19–20. századi zenei életével, zenekultúrájával. A család jelenleg ismert első generációját a „csepregi zenésztársaság” prímásaként tevékenykedő Munczy Ádám (1819–1904) képviselte. Munczy Ádám és 12 tagú zenekara 1861. április 1-jén fordult kérésével Sopron városához, hogy felvételt nyerjen a város kötelékébe. Hét gyermeke közül Munczy Lajos² volt a család legtehetségesebb tagja, akinek képességeit herceg Esterházy Pál fedezte fel. A herceg 1872-ben a bécsi konzervatóriumba küldte tanulni, ahol Josef Hellmesberger és Hans Richter tanítványa volt. Éveken át tagja, kitüntetett első hegedűse volt a Bécsi Opera zenekarának, s egyúttal a herceg házi muzsikusa is. Később saját zenekart szervezett, az 1880-as évek második felében már a világot járta. Együttesében muzsikált klarinétos édesapja és csellista öccse, Béla, valamint hegedűművész sógora, Makkay Béla. Az 1880-as évek derekától Németországban (Baden, München), Csehországban, Norvégiában, Portugáliában majd Amerikában turnézta.

A háborús naplókat író ifj. Munczy Béla édesapja id. Munczy Béla³ csellista volt, aki bátyja, Lajos támogatásával a bécsi konzervatóriumban tanult. Vidák Terézzel kötött frigyéből négy gyermek, Irénke,⁴ Aranka,⁵ az apa nevét viselő Béla,⁶ és Margit, későbbi nevén Lenke⁷ született. Id. Munczy Béla 14 éven keresztül bátyja, Munczy Lajos zenekarában zenélt 1894 és 1907 között. Budapesti és külföldi tartózkodásait követően 1910-ben tért vissza Sopronba, ahol Béla fiával közösen lépett fel szórakozóhelyeken. Felesége korai halála után Munczy

Béla egyedül nevelte az árvákat. Valószínű mind az anyagi nehézségek, mind a félresiklott pálya közrejátszott az érzékeny, csalódott művész korai halálában, aki 1912-ben 49 évesen halt meg szívinfarktuszban. Az árvákat Munczy Béla testvére, Munczy Mária⁸ és férje, az ugyancsak zenész, Bécsben végzett hegedűművész, és műgyűjtőként is ismert Makkay Béla⁹ fogadta magához. A gyermekek szeretetteljes környezetben nevelkedtek, amelyre a naplókban is gyakran találunk utalást.

Ifj. Munczy Bélát rendkívül érzékeny, finom lelkialkatú férfiként tartották számon családtagjai, ismerősei. A fiatalember hegedülni tanult nevelőapjától, de az I. világháború megakasztotta pályáját. A Királyi Honvéd Kiegészítő Parancsnokság pecsétjével 1915. november 5-én ellátott népfelkelési igazolványlap igazolása szerint ifj. Munczy Bélát alkalmasnak nyilvánították a népfelkelési fegyveres szolgálatra és haladéktalanul be kellett vonulnia. A magyar királyi I. honvédegységek III. századának III. szakaszához sorozták be katonának. Egyaránt részt vett az olasz front 1916-os és 1917-es éveinek harci eseményeiben és szolgált az orosz–lengyel fronton (1917).

I. világháborús frontnaplói hat, mára már néhol alig olvasható, ceruzával írott noteszban maradtak fenn. Az I. kötet 1916. február 4. – július 31., a II. kötet 1916. augusztus 8. – október 13., a III. kötet 1916. október 14. – december 31., a IV. kötet 1917. január 1. – április 7., az V. kötet április 28. – augusztus 25., a VI. kötet augusztus 27. – december 31-ig terjedő időszakot öleli fel. A naplók oldalai szinte napi részletességgel rögzítik az isonzói front poklát, majd az ennél nyugodtabbnak tűnő „keleti” frontot; a lövészárkok kiskatonájának mindennapjait, túlélési stratégiáját, mozgásterét. A naplókba olykor versbetétet is írt Munczy. E forráscsoport mellett fennmaradt több, döntően mostohaanyjához írott tábori levelezőlap, amely az erős cenzúra mellett Munczy Béla dalműveiből őrzött meg párat.

Munczy nagyon részletes 1916–1917. évi frontnaplói nem csak az I. világháború időszakának nagy jelentőségű publikálatlan kordokumentumai, amelyben egy közkatona mindennapi frontélete, félelmei, vágyai elevenednek meg, de külön

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára, XIV. 152. Munczy Lenke iratai.

² Munczy Lajos 1846–1910.

³ Munczy Béla 1862–1911.

⁴ Munczy Irénke 1894–1926.

⁵ Munczy Aranka 1898–1981.

⁶ Ifj. Munczy Béla 1896–1938.

⁷ Munczy Lenke 1902–2001.

⁸ Munczy Mária 1867–1933.

⁹ Makkay Béla 1866–1946.

specialitása e forrásnak, hogy mindezeket a sorokat egy nagy tehetségű, ismert, köztiszteletnek örvendő cigányzenész család egyik tagja vetette papírra. A korban közkedvelt naplóírásnak köszönhetően e naplók szerzőjének személyes, belső gondolataiba, lelkivilágába adnak betekintést.

A hat naplóból álló sorozat eseményei 1916. május 24-vel kezdődnek Lendben¹⁰ a Salzach folyó mellett. A naplók hasábjain többször is felmerül a jövőtől való félelem gondolata. Így az 1916. június 19-i naplóbejegyzésben a következőket olvashatjuk: „Megjött a sürgöny, hogy Marschberek vagyunk. Most már nem sok idő telik bele, hogy tűzbe kerülünk. Én magammal nem törődöm csak hozzátartozóimat sajnálom (ha esetleg elesnek a hazáért). Ha úgy sebesülnék, hogy nem tudnám foglalkozásomat folytatni, jobb ha ott maradok! Mert csak nyűg lennék mások nyakán. Az Isten segítsen meg!”¹¹ A mindennapokat betöltő Marsch- és Gelenksübungokat követően 1916. június 21-én érkezik meg a parancs az indulásra, s másnap, június 22-én reggel ¾ 8-kor veszi kezdetét a nagy vonatút a 8-as és a 101-es csapattal együtt. A napló állomásról állomásra rögzíti a vonat útvonalát, amely kisebb-nagyobb megszakítások után Schwarzach, Loifarn, Klamstein, Dorfgastein, Angertal, Badgastein, Böckstein, Mallnitz, Obervellach, Penk, Kolbnitz, Spittal an der Drau, Rothenthurn, Feistritz an der Drau, Gummern, Villach, Finkensteinon, Faak am Seen, Asslingon (Jesenice), Laibach (Lubljana), Loitsch (Logatec) és Pivka (St. Peter in Krain), Divaca, Sezana érintésével érkezik meg végállomására Dutovlje–Skopoba, ahonnan a harctér már csak 35 kilométer. 1916. június 24-én érkeztek meg a táborba a 85-ösök és Munczy feljegyzése szerint a 4-es Landwehr is megérkezett. A táborban 11-es és 22-es vadászokkal is találkozott. Június 30-án az olaszok a doberdói fennsíkon nehéz üteggel heves tüzet nyitottak a Monte San Michele és a San Martino terület ellen. A görzi hídfő erős ágyú- és aknavetőtűz alatt állt, a gyalogság pedig a Monarchia Podgora állása ellen próbált előrehatolni. Munczy naplójában az olasz támadást a következőképpen jelenítette meg: „Tegnap estétől fogva ma délig ágyuztak egy másodpercnyi szünet nélkül. Azt beszél-lik, hogy a mi csapataink ezen a részen áttörték az olasz frontot. Hány szegény katona tért ez alkalommal örök nyugalom-ra?”¹² Majd július 2-i bejegyzésében így folytatta: „Ma megint erősen lőnek. Reggel fél nyolc tájban jött egy olasz repülőgép és röviddel utána papírdarabok szálltak a levegőben. Röpiratok voltak! Magyarul és szlovénul írottak. Azt írták, hogy a magyar és osztrák katonák hiába ontják a vérüket, mert Asiagot az olaszok visszavették, a trónörökös hadai fejvesztetten menekülnek, fegyvert, muníciót hátrahagyva. Az oroszok pedig már 25 kilométerre benn vannak a Kárpátokban és Magyarország kapuja előtt állnak, ahol most érik a szép búza! Továbbá 190.000 osztrák–magyar katonát fogtak el az oroszok (valami lehet a dologban, de ez már mégis nagyon túlzott.) A mi századunknál nem érnek vele célt!”¹³ 1916. július 11-én

előőrsbe küldték: „Este 12 után benn voltunk a Stellungban. Mindjárt ki voltam küldve előőrsnek. Egész nap figyelni kellett, aludni sem lehetett. Itt még aránylag messze van a talján, de nem is engedték közelebb. A tűzérésünk erősen dolgozott, az olasz is viszont, de ez az új állás még nincs neki belőve. Nagyon idegfeszítő munka van itt. Sok sebesültünk van és két halott. Sok a mi golyóinktól, mert csak lődöznek vaktában, és a mi előőrseinket olaszoknak nézik. [...] Ma délután megint előőrs voltam, de olaszt nem láttam, és nem is lett bajom.”¹⁴

Egyre közelebb kerül a nap amikor Munczy ezrede bevetésre indul: „Délután megjött a parancs, hogy Marschberek vagyunk. Most már azt hiszem biztos, legkésőbb egy hét alatt tűzben leszünk! Az Isten segítségével bízom!” – írta 1916. július 12-i bejegyzésében,¹⁵ majd a következő nap így folytatta: „Reggel 7 órakor állt a század. Borzasztó hosszú út volt. Délután 4 óra előtt értünk ide. Szegedi Lagernek hívják a helyet, ahol egy barakkban szállásolva vagyunk. Itt már egész közel vagyunk a fronthoz. 9 órakor állt a század és indult, de nem tudtuk hová. Biztosra vettem, hogy Stellungba (állásba) megyünk, de mégsem így lett. [...] Egy helyen pihentünk, innét már jól hallottuk a fegyverropogást, még golyók is sípoltak a fejünk felett és még ami több, egy le is vágódott előtűnk a földre. Itt már igazán a harctéren vagyunk, a földre, jobban mondva kőbe vajt lyukakban alszunk és vagyunk, ezek az úgynevezett kavernák. Nagyszerűen ki vannak itt építve az állások. Itt a technika minden vívmánya képviselve van, milyen munka lehetett az ilyen lakhelyeket a kőbe fúrni, melyekben 160, 180 embernek helye van! Már ágyúgolyót is hallottam sípolni. Most este megy ki az első Zug dolgozni a Stellungokon, ezért vagyunk itt. Minden nap más Zug megy.”¹⁶ Július 15-én megjegyezte naplójában, hogy megírta a búcsúlevelét, mert úgy vélte, hogy estére ők mennek ki dolgozni. Féelme be is igazolódott, július 16-án futóárkot ástak. Mint ahogy írta: „veszőséges dolog, mert egész kötömböket kell eltakarítani. Egész nyugodtan lehetett dolgozni, mert csupán csak fegyvergolyó füttyült fölöttünk. Akárcsak az énekes madarak reggel, olyan füttyülés van.”¹⁷

A július 25-i bejegyzésben már a doberdói frontról számolt be. „Tegnap este úgy tíz órakor nagyon rémes volt. A doberdói fronton rémesen ágyúztak, az ég is dörgött, és a világság után ítélve égett is valami, Nagyon rémes volt! Hála Istennek csak nem is egész egy óra hosszát tartott. Ma azt beszél-lik, hogy abban a nagy tűzben nekünk csak három sebesültünk van, az olasz veszített.”¹⁸

1916 augusztusában került sor az I. világháború egyik legvéresebb csatájára a Karszt-hegység legnyugatibb szélén elterülő doberdói fennsíkon. Miután a Monfalcone és Ronchi körüli síkvidék az olaszok kezére került, megpróbálták áthatolni a fennsíkon. Gorizia/Görz az olaszoké lett, de Triesztet nem sikerült elérniük. Munczy augusztus 4-i feljegyzésében a következőképpen emlékezett meg a támadásról: „Ma tőlünk balra a Monfalconei és Doberdoi szakaszon rém erős tűzéréségi

¹⁰ Lend/A.

¹¹ A napló részleteit betűhív alakban írtuk át. Munczy napló, 1916. június 19.

¹² Munczy napló, 1916. június 29.

¹³ Munczy napló, 1916. július 2.

¹⁴ Munczy napló, 1916. július 11.

¹⁵ Munczy napló, 1916. július 12.

¹⁶ Munczy napló, 1916. július 13.

¹⁷ Munczy napló, 1916. július 16.

¹⁸ Munczy napló, 1916. július 25.

tűz van, mely egész napon át nem szünetel.”¹⁹ Augusztus 6-án, 7-én és 8-án a heves támadás tovább folytatódott. „Azt beszél-lik, néhány helyen bejöttek az olaszok az állásba, de sok vesz-teséggel. Egész nap tüzel a tűzéréség ma is. Sok reserve jött. A disznó Talián most itt akar áttörni. Az úton egyre viszik a sebesülteket, sokan maguk mennek. Döglött lovak fekszenek az úton és sok elszórt katonai felszerelés, töltények, nem exp-loodált ágyú lövedékek stb. Borzasztó dolog ez a háború. Sok halottunk is van amint beszél-lik.”²⁰ Augusztus 17-én „az este 9 után megint rém erős fegyver és kézi gránát tűz volt. A mi tábori őrsünk nyugtalanította az olaszt. Most már egész jól lehet őket látni, amint szaladgálnak ide, oda, fedezéket épí-tenek maguknak.”²¹

Munczy Béla szakaszát egy időre Reifenberg környékére vonták vissza. A viszonylag nyugodt időszak azonban nem tartott sokáig, a 7. isonzói csatát megelőzően (1916. szept. 14–18.) szeptember 7-én visszavezényelték őket a hadszínt-erre. 1916. szeptember 11-i bejegyzése pedig már az egyik olasz támadásról tudósított: „Ezt a terepet lövi ahol mi vagyunk. A dolina már tele van kődarabokkal amit a löve-dékek szétszórtak. Van velünk egy Wahutka nevű intelligens fiatal pesti gyerek. Szegény minden lövésnél összezerzen. Mi a régi bakák már ismerjük a suhogásról, hogy hol vág be, közel e vagy messze. A bombát is látni a levegőben merre jön. Ma azért mi is féltünk, mert nagyon közel csapkodott le. Itt tudja az ember mi az, az életéért remegni.”²² – írta, majd a másnapi feljegyzés tovább taglalta a borzalmakat: „Az éjjel is jól lőtt az olasz. Reggel elvoltam kávéért és vízért. 11-től 2-ig kel-lett volna dolgozni, de egy óra tájban rémesen fejeződött be. A csimbum gránát bevágott a futó árokba és 3 halott, 3 sebe-sült lett. Körülbelül öt talált be a futóárokba és rémes hatása volt. Egy sebesültvivőt azt mondják derékba vágott ketté, egy másiknak a jobb kezét vitte le tőben és a combján lógott a hús és még egy sebe volt a hátán. Mikor a dolinába hozták még élt. Istenem! Istenem mi itt az ember! [...] Istenem könyörülj meg az emberiségen és vess véget a háborúnak.”²³ Szeptem-ber 13-án az olaszok ismételt támadást indítottak a Monar-chia frontvonalára ellen, amelynek során repülőket is bevetet-tek. „Délután megint megkezdték az ágyú és bomba tüzet. Délután egy másik Dolinába bevágott és azt mondják 15 sebe-sült és 4 halott volt. A tegnapi nap nem megy ki az eszemből! Minél tovább kinn van az ember annál jobban fél.”²⁴ 1916. szeptember 14-én és 15-én Munczy az olasz támadás foly-tatásáról tudósított, illetve a tűzvonalbeli élményeit elevenít-te fel: „Este 12-től 5-ig dolgoztunk. ½ 6-kor rém erős ágyú-tűzbe kezdett az olasz. Egész nap mi körülöttünk vágódnak a lövedékek az ágyúból és a nagy bombák. Nem is képzeltem, hogy ilyen ágyútűz létezik. Nincs egy másodperc melyben ne explodálna egy löveg. Egész nap halálfélelemben húzó-dunk a fedezékünkbe és várjuk, hogy mikor vág be a bomba a dolinánkba. Délután be is vágott a dolina szélébe ahol a

sebesült vivők fedezéke volt. Délután ötörök mi is bementünk az állásba. Mindjárt a bemenés rémes volt. Egy helyen az állás bedöntve és a romokon, halottakon keresztül kellett mász-kálni. Ez a rész a 12. biene nagyon be van neki löve minden percben küldi a bombákat és repülnek a kövek. Egy deszkát találtam és a fal mellé húzódva a fejem fölé tartottam evvel védtem a fejem. Tőlem jobbra egy pár embert betemetett a gránát, kiásták őket. Egész estig ágyúzott a sötétség beálltá-val kicsit csendesült az ágyú tűz. Ezt az időt az állás javítására és a halottak elszállítására használták fel. Reggel virradatkor megint megkezdődött az ágyúzás és tartott egész 12 utáni-g. Ezután a gyalogság (az olasz) kezdett felvonulni és a jobb szár-nyon támadott. Már majdnem a hátunk mögött volt. Láttá, hogy nem megy semmire, elkezdte az állást löni sorra, min-den lövést. Egész össze van döntve a jobb szárny állása. Rémes helyzetben voltam tőlem jobbra, balra halomra dönti az álla-sokat és már közeledik felém. Épp egy sebesültet kötöttem be, mikor a hátam mögött a dombon vágott be a csim bumm. A fejemre esett egy darab kő, de csak megdagadt nem tört be. Most mit csináljak, ha itt maradok biztos halál, mert addig még a lövést látja nem nyugszik, ha a romokon keresztül sza-ladok a gyalogság tüzel rám és talán egy csim bummnak sza-ladok elébe. Végre elhatároztam, hogy balra szaladok! Jézu-sum! Milyen látvány tárult elém. Az állás teljesen össze döntve a halottak halomszám, egyiknek fejveje látszik, a másik még hörög és itt kellett keresztül szaladnom. [...] Nagyon sok a sebesült és a halott! [...] Este kihordták a hullákat, de meny-nyi volt! És az állást javították. Leírhatatlan amit ma kiáll-tam!”²⁵ Szeptember 16-án a 4-es honvédek váltották le őket: „Örültünk neki nagyon! Csakhogy még most is a halálféle-lemben kellett lejönni mert még éjjel is habár nem úgy mint nappal, lövi az egész terepet. Hála Istennek veszteség nél-kül értünk ki a tűzvonalból. Nagyon megviselt ez a pár nap. Nagyon leverőleg hatott rám a halottak látása. Borzasztó ez a háború, nem is tudtam volna így elképzelni” – írta.²⁶ A köz-vetlen harcpontról visszavonva az ezred tartalékban Görznel egy erdőben várta a következő bevetést.

1916. október 3-án ismét indulnak az állásba. Az október-ben kezdődő nyolcadik isonzói csatát ugyancsak erős tűzér-ségi tevékenység készítette elő, amelynek személyesen átél-t szörnyűségeiről október 5-én Munczy részletesen beszámolt: „Beszél-lik nagy megint a veszteségünk. Szegény magyar pusztul. Úgy déltájban az olasz tűzéréség abba hagyta és a mienk elkezdett rém erősen dolgozni. Biztos ekkor intézte az olasz a gyalogsági támadást. Nem sikerült neki. Egy talián sebesült beszéli, hogy egy század mely állt 250 emberből 60 maradt belőle. A tűzéréségünk megtette a maga dolgát, de az olasz is ám! Este fele muszáj volt akárhogy is mondtam hogy ne tetes-senek velem ilyen dolgot, elmenni hullát hordani. Rémesen össze vannak ronc-solva. Rémes. [...] Istenem! Nekem aki még csak sebesültet sem szeretek megnézni és ilyesmit kell látnom. De másodsor már nem mentem. Ellogtam. A vacsorát is mi vittük a rajvonalba. Nem is tudja elképzelni, hogy milyen szerencsés aki nem katona. Már csak egyszer meghallgatná

¹⁹ Munczy napló, 1916. augusztus 4.

²⁰ Munczy napló, 1916. augusztus 8.

²¹ Munczy napló, 1916. augusztus 17.

²² Munczy napló, 1916. szeptember 11.

²³ Munczy napló, 1916. szeptember 12.

²⁴ Munczy napló, 1916. szeptember 13.

²⁵ Munczy napló, 1916. szeptember 15.

²⁶ Munczy napló, 1916. szeptember 16.

az Isten az emberek könyörgését és vetne véget a háborúnak! Délben már csönd volt. A disznónak mégsem sikerült a támadás.”²⁷ Október 8-án és 9-én újabb erős tüzérségi tűzzel támadt az olasz hadsereg. „8-án csupán aknával lőtt az olasz délelőtt 11-től egész estig. Borzasztó pusztítást végzett. Ma kellett vacsorát vinni. Egy elesett közülünk a felvívés alatt. 9-én rém erős gránát és shrapnell tűz. Az egész délutánt készültségben töltöttük. Este pergő tűzben mentünk fel az állásba. Rémesen néz ki. Teljesen fel van szántva lövedéktől semmi fal nincs ami védi az embert. Amint a sötétben mentünk egy szegény halottra léptem. Ilyen a katona halála. Tönkre tette az állást a talián. Ma éjjel leváltottak bennünket a 3-asok. Szegények! ilyen állást tartani.”²⁸

Az október 9-től 12-ig zajló 8. isonzói csatáról a következőket írta Munczy Béla 1916. október 6-tól 13-ig kelt feljegyzésében: „9-éről 10-ére virradó éjjel még a váltás után lementünk a zászlóalj dolinába. Borzasztóan belötte már ezt a dolinát. 9-én két lépésre vágott a fedezetünk elé egy gránát az ajtót kitepve a légnomás. Borzasztó volt. Minden percen vártuk, hogy a fedezék ránk szakad. Hát még az éjjel! Direkt a dolina közepébe vágott. Azt beszélük, hogy a fedezékbe bevágott az éj folyamán, le nem lehet írni, hogy mit éltünk át. A legnagyobb ágyútűzben menekültünk innét az egész szakasz szerte széjjel. Egy dolinába mentünk dandártartalékba, A szakaszunkból csak 7-en jöttünk ide, a többi nem tudja, hova ment. 10-én ismét nagy tüzérségi tűz volt. Délután már felmentünk ellentámadásra. Nem sikerült. Este megint próbálkoztunk, de most sem volt jó. Borzasztó tűz volt. Reggel jöttek a 21-esek és ezek fognak most támadni. Mi tartalék vagyunk. Istenem, mennyi halott fekszik elszórva ezen a területen. [...] Borzasztóan dolgoznak a nehéz ütegek. Az egész terep egy füsttenger. Uralja a tüzérség az egész terepet.”²⁹ Majd a századot nemsokára visszavonták, útjuk Dutovljén és Tomajon át vezetett Karintiába. Egy röpke pillanatig felrémlett a békekötés lehetősége is: „Nagyon beszélük, hogy Oroszországgal békét kötünk, S ami több, este az Adler avval a hírrel jött, hogy már meg is kötöttek. Nem hiszem. Én már minden reményt feladtam, hogy ebben az évben béke lesz!”³⁰ majd november 2-án ismét visszavezényelték a századot a frontra: „Nagyon izgatott vagyok, mert tudom, hogy most már nem lesz nyugtunk. A 25-ös menet is megjött. Délután megcsinálták a 3. zászlóaljat. Most már, azt hiszem, letelt a pihenőnk. Csak azt várták, hogy az ezred ki legyen egészítve. Jól gondolkodtam. Este már jelezték, hogy reggelre mindenki menetkész legyen, mert megyünk a front felé.”³¹ Ez a kibontakozó kilencedik isonzói csatát jelentette, amelynek során az olaszok a tél beállta előtt a maguk oldalára akarták a hadiszerecsét állítani. A támadás Görz térségéből indult ki, azonban az olasz támadás csakúgy, mint a 7. és a 8. isonzói csata, végül eredménytelenül kifulladás. Területet elfoglalni nem sikerült, a frontok ugyanazok maradtak.

²⁷ Munczy napló, 1916. október 5.

²⁸ Munczy napló, 1916. október 8, 9.

²⁹ Munczy napló, 1916. október 6–13.

³⁰ Munczy napló, 1916. október 29.

³¹ Munczy napló, 1916. november 2.

Ferenc József halála Storjében érte utol Munczy Bélát, aki az eseményről az 1916. november 22-i bejegyzésében a következőképpen emlékezett meg: „Reggel arra a hírre ébredtünk, hogy a király meghalt, Nem akartam elhinni, de mikor egy házon ki volt téve a gyászjelentés, elhittem. Szegény öreg nem érte meg a háború végét! Sokan ment keresztül életében.”³²

Ferenc József halálát követően IV. Károly került a trónra, aki a béketárgyalások híve volt, a központi hatalmaknak az antanthoz eljuttatott közös jegyzékéről, amely december 30-án elutasításra talált, Munczy Béla 1916. december 13-i és 14-i feljegyzésében a korabeli propaganda hangvételének megfelelően a következőképpen emlékezett meg. „Reggel a hadapród azt mondta, hogy őfelsége felajánlotta a békét! Nem nagyon hiszem! [...] Ma reggel már ezredparancsban volt, hogy mi és szövetségeseink, mivel a hadi helyzet ránk nézve kedvező, felajánlottuk a békét. Nem hiszem, hogy az Entente elfogadja, hogy le van győzve. Ebből is csak úgy, mint a többi békehírsztelésből, majd semmi sem lesz! Bár az Isten adná, hogy sikerrel járna.”³³ A békeajánlat elutasításáról január 4-én csak annyit jegyez meg: „Minden reményünket halomra döntötte az a parancs, amit ma kiadtak, hogy a békeajánlatunkat az Entente visszautasította és tovább kell harcolni. Tudtam én ezt, hogy így lesz. Nagyon nehezen tud a béke helyre állni.”³⁴

Munczy Béla századát az olasz frontot követően 1917 februárjában az orosz frontra, Volhíniába vezényelték a hadosztályukhoz. 1917. február 7-én teljes szerelvényvel meneteltek Divácáig, majd ezt követően vagonírozták be őket. Útjuk Grazon, Bécsen, Lundenburgon (Leventevár, Breclav, Cseho.), Przemyslen, Lembergen (Lviv, ukrán) át vezetett Stojanowba, ahová 1917. február 12-én 5 órakor érkezett meg a szerelvény. Egyórás menetelést követően egy faluban, Druskopolon szállásolták el őket, majd másnap indultak tovább az állásba, ahová február 14-én érkeztek meg. A szolgálatteljesítés mellett kemény munka várt rájuk, fát kellett hordani, havat lapátolni. Ugyanitt nem közvetlenül a tűzvonal veszélyeinek voltak kitéve a katonák, de a hideg, a tisztálkodás hiánya, a vakriadók csak fokozták szenvedéseiket. 1917. április 9. és 26. között otthoni szabadsága idején szünetelteti naplósorozatának írását. Ezt követően az első bejegyzés április 28-ra datálódik, ekkor visszaérkezéséről számolt be. Szembesült a lesújtó hírrel, hogy távollétében egy nehéz gránát, amely a szakaszának a fedezékébe csapott be, 6 társának a halálát okozta. Munczy április 30-i bejegyzése szerint mindennap számítottak az orosz támadásra annak ellenére, hogy egy-két héttel a parancs kiadása előtt még „nagy komázások” folytak az oroszokkal: „Azok is átjöttek látogatóba és a mienkéi szintén öhozzájuk. A Főhadnagyunk le is van véve Oroszokkal. Szintén egy orosz főhadnagy a mi katonáinkkal. De most már ez is abba maradt.”³⁵ Ennek ellenére az egymás közötti kommunikáció továbbra is fennmaradt és az átkiabálások szinte napirenden voltak: „Az éjjel megint kiabáltak a Ruszik. Azt kiabálták hogy ne löjjünk, akkor ők se lőnek, és

³² Munczy napló, 1916. november 22.

³³ Munczy napló, 1916. december 13–14.

³⁴ Munczy napló, 1917. január 4.

³⁵ Munczy napló, 1917. április 30.

át jönnek. De nem lehet rá adni mert hátha csak csel akar lenni.”³⁶ Május 12-ét követően május 28-án is megismétlődött a helyzet: „Reggel már majdnem úgy lett hogy komázni fogunk a Ruszival. Már meg is állapodtunk velük hogy őrölük is át jön kettő. És viszont mitőlünk is. Ha ez sikerült volna vagyis az Orosz géppuska nem lőtt volna, meg mitőlünk egy-két marha, úgy össze mentünk volna mint az ő Husvétjukkor. Tegnap délután elég sűrűn lőtt a disznó ágyúval. A géppuska beton állásba be is csapott egy granat. Nem lett baj.”³⁷ Az orosz katonák magatartását is az motiválta, hogy a hosszú kilátástalan harcok után már a háború végét várták: „Este [...] voltam szolg.ban. Egész jól szórakoztam ez idő alatt a Ruszik átkiabáltak hozzánk. Mitőlünk szintén. Ezek is szeretnék ha már béke lenne. Énekeltek is és dudájuk és valami citera féle is van nekik.”³⁸

Az orosz csapatok 1917. június 18-án kezdték meg az úgynevezett Kerenszkij offenzívát Lemberg térségében. Ezt nagy erejű tüzérségi előkészítés előzte meg, amelyre Munczy naplójában is találunk utalásokat. 1917. június 17-én a következőket jegyezte fel: „Délután bolondul elkezdett a Ruszi ágyúzni. Két sebesültünk lett.”³⁹ 1917. június 24-én újabb ágyútámadásról írt: „Pár nap óta nappal nagyon szépen viselik magukat a Ruszik. Alig esik egy-két puska lövés. Annál jobban rázendít este. Rendesen a jobb és bal szárnyat lövi. Tegnap este sok bombát küldött a jobb szárnyra. Az ég is dörgött, vilámlott szüntelen. Háború az égen, és földön. Bizony némely gyenge szívű ember (aki nem katona) furcsán érezte volna magát így magányosan a figyelő rés, vagyis páncélnál.”⁴⁰ 1917. június 26-án az újsághírekre reflektált: „Az újságok írják hogy az Orosz alighanem még ebben a hónapban megkezdí az Offenzívát. A Zlocow Tarnopoli vonalat már tűz alatt tartja. Nálunk még idáig nem mutatott támadási kedvet. Csönd van. De meddig lesz így?”⁴¹

Hamarosan elterjedt a hír a katonák között, hogy az olasz frontra fognak menni. Július folyamán a németek és az osztrákok ellentámadása következtében az oroszok előrenyomulása összeomlott és visszavonulásra kényszerültek. Az orosz hadsereg a végnapjait élte, napirenden voltak a parancs megtagadások, a katonaság demoralizálódott. A keleti fronton a Kerenszkij offenzíva összeomlását követően a központi hatalmaknak már nem kellett átfogó orosz támadástól tartania, így jelentős létszámú katonai erőt csoportosíthattak át az olasz frontra a 11. (1917. augusztus 18. – szeptember 12.) és a 12. isonzói csata (1917. október 24. – november 9.) támogatására, egy döntő Olaszország elleni hadművelet megszervezésére. Munczy erről a következőképpen emlékezett meg augusztus 27-i feljegyzésében: „Beszélük hogy elmegyünk az Olasz Frontra. Még hozzá az Isonzóhoz a legrosszabb hely ez az ahol voltunk. Nagyon elvagyunk keseredve hogy oda megint vissza kell menni.”⁴² Munczyék szeptember 1-jén jöttek le a törzsszel

az állásból Stojanovig. Másnap 2-án este indult a szerelvényük az olasz frontra és 7-én este érkeztek meg Adelsberg⁴³ közelébe. Az útvonaluk Hrusevjén, Podragan, Vipowan vezetett a Male Zablje nevezetű faluba. Szeptember 10-én a csapat már az állásba ment, ahol a 11. isonzói csata keretében védték a Monarchia állásait. Munczynak szerencséje volt, mert a zenekarral lent maradhatott a szerelvényénél, bár kis híján a többiekkel kellett volna mennie az állásba: „A hadnagyom egyszer csak azt mondja nekem, Na Munczy te olyan cigány vagy aki lőne. Mondtam neki hogy én a vonatnál fogok maradni. Azt mondja ő majd kikérlek a százados urtól mert kevés az emberünk. Nagyon megvoltam ijedve. Persze én nem nagyon bizok a szerencsémben. De ez alkalommal mégis szerencsém volt. Nem adott oda neki a százados. Alig hogy a csapat elment jöttek Rudi bácsiék és mi még itt maradtunk estélig. [...] Este a főhdnagy-al mentünk tovább Usgyére.”⁴⁴ Lent őrszolgálatot teljesített és kisebb munkákat, mint ételhordást látott el a szakaszvezető részére. Közben Munczy ezrede a Monte San Gabriele vonalon harcolt: „Az ágyuzás szorgalmassan folyik itt. Megint a legrosszabb helyre hozták a hadosztályt. A Monte Sanct Gabrielre. Esténként rendesen erősbödik az ágyuzás. Pedig azelőtt jobban ágyuzott nappal mint éjjel. 20án lejött az ezred. Nem nagy a veszteség. A 3ik Z[ászló]lj. vesztett legtöbb embert. Haidenschafton tul van most az ezred pihenőn.”⁴⁵ Rövid pihenőt követően az ezred szeptember 28-án ismét az állásba ment: „Már reggel 3 után ébresztő a Z[ászló]l jnak. Mi hála Istennek most is lenn maradtunk. Most nagyon kihasználnak bennünket. 3 felé tartunk őrséget, és egy napig felvételezni is voltunk. Ez pedig csak parasztnak való. Zsákokat kell a kocsikra és több félét emelgetni. [...] Néha 8-10 órát is voltunk szolgálatban. De mindez semi sem a rajvonalhoz képest. Itt szívesen eltűnök mindent.”⁴⁶ A caporettoi áttörés néven ismertté vált csatára 1917. október 24. és november 9. között került sor az Osztrák–Magyar Monarchia és Németország, valamint Olaszország hadereje között, amely a központi hatalmak nagy sikerével zárult, megbontva az olasz frontvonalat. Az előkészületekről és Görz visszafoglalásáról 1917. október 27-én, valamint a következményekről a következőképpen írt: „5 órától kezdve erős ágyuzások vannak. [...] Már a hónap eleje óta beszélük hogy mi a Németekkel együtt nagy Offenzívát kezdünk itt. Amint mondják 24én meg is kezdődik. 4-5 nap óta erős ágyuzások vannak. Ma 27én azt mondják, hogy az éjjel bevettük Görzöt és több ezer fogoly van és 40 ágyú az olaszról! Tegnap este rém nagy tűz volt mely egész éjjel és még ma is tart.”⁴⁷ [...] Ma egy repülő (a mienk) röpiratokat dobált amelyek olaszul voltak írva. Biztos hogy ez a népség olvassa. 60.000 foglyot és 50 ágyut jelez, Ujság is jött 27iki de ebben már csak 300000 fogoly és 3000 ágyut jeleztek. Szépen halad az Offenziva az itteni hírekből ítélve. 30ikán kellett volna innen elmennünk de nem jöttek. Autók és még ma 31én is itt vagyunk. Görz mellé egy faluba fog az ezred menni. Görzben már több parancsnokság és korház van. Ilyenformán

³⁶ Munczy napló, 1917. május 12.

³⁷ Munczy napló, 1917. május 28.

³⁸ Munczy napló, 1917. június 10.

³⁹ Munczy napló, 1917. június 17.

⁴⁰ Munczy napló, 1917. június 24.

⁴¹ Munczy napló, 1917. június 26.

⁴² Munczy, 1917. augusztus 27. – szeptember 1.

⁴³ Adelsberg/Postojna/Szlovénia

⁴⁴ Ustje/Szlovénia

⁴⁵ Munczy napló, 1917. szeptember 13–23.

⁴⁶ Munczy napló, 1917. szeptember 28. – október 10.

⁴⁷ Munczy napló, 1917. szeptember 28. – október 10.

Görztől jó messze van a Talián. Az Estben volt egy rövid cikk mely szerint egy új gáz mely minden eddig használatban levő gázmaszkon keresztül hatol, és melyet a Németek találtak fel hozta meg a győzelmet. Csak ezt a harceszközt ne fejlesztették. Ez a legborzasztóbb gyilkoló eszköz. De már muszáj volt akárhogy is visszanyomni a Taliánt, mert ha azt a támadást amelyet most terveztek Angol, Francia segítségel végre tudták volna hajtani egész Laibachig kellett volna szaladnunk. De így megelőztük ötöt és amit ő 5-6 Offenzívában elért, azt most megsemitítették.⁴⁸ A kimerült olasz foglyokat Ozeljanba⁴⁹ szállították, Munczy elbeszélése alapján „Szegények úgy ki voltak éhezve, hogy a füvet ették és olyan szomjasak hogy az országuton a gödörből itták a sáros vizet.”⁵⁰ Munczy folyamatos naplója a november 1-jétől december 31-ig tartó bejegyzéssel ér véget, a Görz városába való bevonulással: „1 óra felé indultunk Görz felé!!! Ezt sohasem hittem volna hogy Görzöt vissza tudjuk foglalni. Többszörői pihenés után este 5-6 óra felé értünk Görzbe. Istenem mi is ez a háború. Egy ház nincs ami épségben volna az egész város össze van lőve. Na ha ezt direkt Frontális támadással kellett volna vissza foglalni nem tudom sikerült volna e? Az egész város köröskörül alá volt ásva. Rémséges erődítéssel volt ellátva.”⁵¹ A napló több oldalnyi kihagyást követően, melyeken Munczy feltehetőleg utólag akarta az eseményeket rögzíteni, 1918. február 23-án ér véget egy teljesen semleges utolsó bejegyzéssel, a februári, tavasziasra forduló időjárásra hivatkozva. Közlebbi információk hiányában nem tudjuk meg, hogy a napló írója ezen időszakban hol tartózkodott, illetve a csaknem kéthónapnyi hallgatását mire is vezethetjük vissza.

Ha görcső alá vesszük Munczy Béla I. világháborús frontnaplóit, jól behatárolható téma- illetve gondolatkörök rajzolódhatnak ki. A naplók bejegyzései az események rögzítése mellett visszatükrözik véleményét, érzéseit, félelmét. Ebben a kilátástalan helyzetben számára, mint a többi katona számára is, rendkívül fontos volt az otthoniakkal való állandó kapcsolattartás, szerettei összeköttetését jelentettek az állandó fenyegetettségben a civil élettel. „Nagyon sokszor gondolkodom haza! [...] Béla bácsi is irt. Ugy elfogulttá tett ez a levél hogy könnyeztem hogy mi is lett a mi szép életünk megzavarva. Bárcsak haza kerülhetnék egészségesen!”⁵² Gondolatai gyakran visszatükrözik a szeretetteljes otthon képét: „Mikor este nyolcz felé jár eszembe jut na most mennek be muzsikálni, most vacsoráznak (11 óra felé!) most végeznek, most csinál Béla bácsi magának teát. (Mári n. kérdezi) mennyi esett Buczkóm? Stb, stb mindig ők vannak előttem.”⁵³ Ha hosszabb ideig nem kapott otthonról hírt, már-már az örületbe kergette az aggodás: „miért nem jön levél??? – írta. Úgy várom mindig a postát mint egy megváltót debizony csak nem jön, semmi és én maradok ebbe a borzasztó nyugtalanságban. Már arra is gondoltam hogy talán haragszanak valamiért, de hiába töröm az eszemet nem tudok rájönni hogy tudtommal valamit

véttem volna.”⁵⁴ De ugyanígy megjelennek a naplók hasábjain szerettei levelei, illetve a szabadságról visszatérő katonák elbeszélései alapján az otthoni helyzet is: „Irák hogy nagy a drágaság. Beszélnek a szabadságról jövők hogy milyen csudavilág van otthon is. Egyszer írta M[ári]⁵⁵ n[éni] hogy másképpen nem kap krumplit ha csak kelt nem vesz hozzá és megjegyzi hogy ez a (kedvencz étel). Bizony most szívesen megenném! Nem válogatnék én csak otthon lehetnék!” A háború előrehaladtával az otthoni helyzet is csak tovább súlyosbodott. 1917 januárjában nevelőanyja írta, hogy a hátszországban is nehéz az élet, az üzleteket már 11 órakor bezárlják odahaza.⁵⁶

A halál közeli élmény felfokozottabban érvényre juttatja Munczy vallásosságát: „Este az uton mivel lefekvésnél nem imádkoztam, elmondtam egy Miatyánkot és Üdvözlégyet! Mégis van Isten, habár nem is kételkedtem benne az éjjel nem jöttek felénk úgy a golyók! Reggel szerencsésen haza jöttünk!” – fogalmazott így 1916. július 19-i naplórészletében.⁵⁷ „Nem tudom hogyan adjak hálát az Istennek hogy ilyen veszélyből megmenekültem. Imádkozom minden este egy Miaty[ánkot] és Üdv[özlégyet] Köszönetből az uton amint az állásból lejöttünk.”⁵⁸ Az állandó fenyegetettség az isonzói fronton – mint említettük – 1916. július 15-én búcsúlevél megírására is készítette: „Ma megírtam a bucsuzó levelemet mert estére alighanem mi megyünk ki”.⁵⁹ A közvetlen tűzvonalbeli élménye pedig még hosszú időn át kísértette: „Az éjjel nagyon dörögtek az ágyuk. Olyan izgatott vagyok ha ezt hallok. Mindig attól félek na most, na most kell bemenni a tűzvonalba. Akit a kigyó egyszer megcsípett az fél tőle. Most nagyon nehezen esne az állásba menni. Egész elszokott tőle az ember. Most még jobban félek, mint mikor először mentem tűzbe.”⁶⁰ Kedélyállapota a háború előrehaladtával permanens lehangoltsággal jellemezhető: „Ma nagyon lehangolt vagyok, Hogyne! Mikor semmi remény a békére, és én már szeretnék otthon lenni és hozzá látni a tanuláshoz.”⁶¹ Hangulatváltozásai általában a béketervek megghiúsulásával és az otthon hiányával függött össze: „Nagyon lehangolt vagyok már nagyon megutáltam ezt az életet. Az igaz hogy nekünk nem szabad panaszkodni mert idáig még csendben vagyunk. De mikor az Otthoni életemre és a hegedűre gondolkodom elszorul a szívem.”⁶² A béke kérdése 1916 júliusától folyamatosan foglalkoztatta Munczyt, bár mind 1916-ban, mind 1917-ben szkeptikusan látta a kérdést.⁶³ Majd megjegyezte: „Minden reményünket halomra döntötte az a parancs amit ma kiadtak hogy a békeajánlatunkat az Entente visszautasította és tovább kell harcolni. Tudtam én ezt hogy így lesz. Nagyon nehezen tud a béke helyre állni.”⁶⁴

⁴⁸ Munczy napló, 1917. október 28. – október 31.

⁴⁹ Ossegliano, Ozeljan/Szlovénia

⁵⁰ Munczy napló, 1917. november 1. – december 31.

⁵¹ Munczy napló, 1917. november 1. – december 31.

⁵² Munczy napló, 1916. július 26.

⁵³ Munczy napló, 1917. április 29.

⁵⁴ Munczy napló, 1917. június 17.

⁵⁵ Mári néni, Munczy Béla nevelőanyja.

⁵⁶ Munczy napló, 1917. január 11.

⁵⁷ Munczy napló, 1916. július 19.

⁵⁸ Munczy napló, 1916. október 6–13.

⁵⁹ Munczy napló, 1916. július 15.

⁶⁰ Munczy napló, 1916. november 30.

⁶¹ Munczy napló, 1917. június 28.

⁶² Munczy napló, 1917. július 15.

⁶³ Munczy napló, 1916. december 14.

⁶⁴ Munczy napló, 1917. január 7.

A háború borzalmainak leírása mellett említést tett a kiképzésekről, a „Gelenksübung”-okról, a „Marschübung”-okról, az előadásokról a gázmaszk és a kézigránát használatáról, a kivonulásokról, részletezte a szállítás, ellátás, étkezés problémáit. De oly hétköznapi gondokat is említ, mint a tisztálkodás hiánya következtében fellépő tetvek: „Ma találtam az első lakótársakat magamban. Biztos a ruhákkal kaptam vagy pedig itt a helyiségben ahol alszunk van, mert tegnap este mentek ki belőle oroszok.”⁶⁵ A naplóorozat fontos részét képezik az ellátással kapcsolatos megjegyzések, az élelmezés és az utánpótlás problémái: „Csak éppen hogy éhen nem halunk. Ma 5 ember kapott egy kenyert. A vacsora rántott levesnek mondott mosogató víz. A kolbász amit kaptunk nincs 2 deka. Éhezünk!”⁶⁶ Szólt az éhezés következtében fellépő terménylopásokról is: „A vacsora kávé, és káposzta üresen. Nagyon rossz volt. Nachtschnek szereztem kukoricát és megsütöttem. Ez az első eset, hogy a kertből elvittem valamit. Katonához illik!” Munczy szinte napról napra beszámolt bejegyzéseiben az aznapi étrendről, ami bizonyítja, hogy az élelmezés, illetve annak silány volta milyen központi problémát jelentett a katonák számára a dohány hiánya mellett. Mindezek különböző praktikákra, így a konyhaszolgálat előnyben részesítésére serkentették Munczyt is: „Ma megint volt krumpli puczolás. Én is puczoltam de csak addig míg a köpeny zsebek meg nem teltek.”⁶⁷ Átmeneti mentességet jelentett a szolgálat alól a katona számára a gyengélkedőre való jelentkezés is: „Reggel csak 8 órákor mertem kibujni a pokrocz alól (hideg miatt). Nagy úr vagyok most! (Szolgálat mentes) Az éjjel is nagyon fáj a kezem. Ha kicsit átmelegszik, alig bírom össze csukni. Borzasztó! Mi lesz velem? Sokszor ha mélyebben gondolkozok majdnem sirok! hogy mi is lesz énbőlöm! Istenem segíts! Délelőtt a konyhában kellett menni söpörni, Megérte! Kaptam egy jó nagy darab csontot volt rajt körülbelül ¼ kiló hus. Ugy jól laktam vele. [...] Ma is mentem gyengélkedőre. A sarkamat lápiszolta. Mutattam neki a kezemet. Azt mondta az semmi, meg van fagyva. Disznók milyen könnyen beszélnek! Egy nap szolgálat mentes vagyok.”⁶⁸ De egyéb túlélési praktikákat is bevetett a kemény fizikai munka enyhítésére: „Az éjjel megint dolgoztunk és őrségre mentünk. No de azért nem voltunk olyan bolondok hogy a munkába beleizzadtunk volna. [...] Este 10 órákor elmentem dologra. No ne ártson meg senkinek amit csináltam. Logtam! Néhány lapát földet vittem egy ládában. Ez volt az egész!”⁶⁹

Képet kaphatunk a naplóíró látószögéből a közkatonák és a tisztek között uralkodó állapotokról is, ahol a tisztek a saját kényük-kedvük szerint bántak alárendeltjeikkel: „Ma a százados egy embert mivel nem vigyázott a korbáccsal megütött. Csak úgy forrt bennem a méreg erre a látványra. Olyan ott az ember mint a kutya, egy lovat többre becsülnék!”⁷⁰ [...] Egy kis kellemetlenségem volt a szolgálat vezető szak[as] vezetővel. Ő azt mondta hogy jobban illik a vonó a kezemre mind a

lapát. Én erre azt mondtam hogy hiszen az a foglalkozásom. Ő azt felelte erre hogy az nem becsületes foglalkozás. Én persze tiltakoztam mire Ő azt mondta (talán nem tetszik?) Persze hogy nem tetszik! Erre ő nekem jött, és mellbe lökött. De csak egyszer. Elé álltam, és bátran mondtam neki hogy többször meg ne üssön, mert ahhoz nincs joga. Nem is mert többször megütni. Ronda egy alak az egész Száz. haragszik rá. Már többeket pofon ütött de egyszer majd csak akad olyan is aki visszaadja neki.”⁷¹ Ugyancsak képet kapunk a tisztikar és a közlegények étkeztetésében fellépő anomáliákról is. Míg szűkös időkben a legénység étlapján többnyire káposzta szerepelt, a tisztek étkezését sült kacska és dinsztelt hús egészítette ki: „A tisztek igazán nem érzik úgy a háborút mert ők itt még jobban élnek mint most otthon akárki.”⁷² A tisztek szórakoztatását szolgálta a cigányzenekar is. A tivornyákon nemegyszer a helyi lakosság nőtagjai is részt vettek: „Délután a főhadnagy muzsikáltatott. Volt egy pár szép lány és azokkal szórakozott. Egy igazán szép kis leány volt és intelligens. Ő egy másik faluból jött látogatóba ide.”⁷³ Feljegyzései bepillantást engednek a környék és az ott élő emberek életébe is: „(Storje) Az éjjel nagyon hideg volt és nappal szintén. Hó is esett, [...] Szerencsénkre egy Civil házhoz bemehetünk melegedni. Egész nap bent vagyunk 25. 30 an mégsem haragszik Jó népek. Itt ritkaság! Nyitott tűzhelyek vannak és egész körül üljük. [...] Rémm hideg van.”⁷⁴

Bepillantást nyerünk a front békésebb pillanataiba is, így beszámolt a keleti fronton működő moziról, színházról, az olasz fronton eltöltött karácsonyi ünnepről: „Ma van nagy Karácsony előestéje. [...] Karácsonyfát is állítottunk, Szép! A százados is megnézte és kis beszédet is tartott. Boldog ünnepeket kívánt és azt a reményét fejezte ki, hogy a jövő karácsonyt otthon töltjük, de mellékesen megjegyezte, hogy még a győzelmünkig harcolni kell. Már csak ezt ne kellene hallani! [...] A Liebesgabekat holnap osztják ki, mert még nem jött meg mind.”⁷⁵ „Délután kiosztották az ajándékokat. Csak az igazi I-esek kaptak csomagot, ezeket a Weiss Manfred küldte a töltény gyáros. Volt benne egy tábla Kugler csokoládé, 25 czig[aretta] 5 szivar vagy egy pakli czig[aretta] dohány, zsebkendő, kés, bonbon, pusselli, stb. Nagyon szép ajándék! De mi akik nem eredeti I-esek csak egy Notizt, varró tű készletet, öngyujtot, tükröt, és egy czeruzát kaptunk. Pedig mi akik augusztusban belettünk ide osztva, megérdemeltük volna azt a csomagot. De hát hol van igazság?”⁷⁶ De ugyanígy megemlítette IV. Károly király Povirban tett látogatását 1916. december 17-én: „9 óra után jött a király! Minden kitüntetettet megszólított. [...] Egész közel állt hozzám. Kék szeme, szőke haja és bajusza van, közepes magas. Nagyon meg van törve, nem úgy néz ki, mint a fényképeken. Ilyen sok magas rangú tisztet még sosem láttam együtt. Csupa tábornok! Emlékezetes nap lesz, ha az Isten meghagyja az életemet.”

⁶⁵ Munczy napló, 1916. augusztus 24.

⁶⁶ Munczy napló, 1916. december 19.

⁶⁷ Munczy napló, 1916. december 5.

⁶⁸ Munczy napló, 1917. január 18.

⁶⁹ Munczy napló, 1917. május 30.

⁷⁰ Munczy napló, 1916. december 9.

⁷¹ Munczy napló, 1917. július 12.

⁷² Munczy napló, 1917. július 31. – augusztus 10.

⁷³ Munczy napló, 1917. szeptember 10.

⁷⁴ Munczy napló, 1916. december 7.

⁷⁵ Munczy napló, 1916. december 25.

⁷⁶ Munczy napló, 1916. december 26.

Munczy gondolatainak középpontjában azonban végig a zene állt. Az olasz fronton kezdetben, amíg nem volt a közvetlen harc vonalban, a tiszteknek zenélt, majd bevonták tőle a hegedűjét és mintegy hat hónapon keresztül nem fért hangszeréhez. „Alig várom hogy hegedűt a kezembe vehessek. Junius óta nem volt a kezemben.” – írja 1916. december 14. bejegyzésében.⁷⁷ „Sok gyakorlat kell mire úgy tudok muzsikálni mint tudtam! Sokat felejtettem. Nagyon szerencsétlennek érzem magamat.” – írta egy későbbi bejegyzésében, 1917. március 24-én.⁷⁸ Végül 1917. július 22-én a keleti fronton beválasztották a pótzenekarba: „Ebéd előtt hívtak. Megkaptam a hegedűt és a százados muzsikáltatott velem. Velem meg volt elégedve, egy brácsás is van az is kapott brácsát. Még egy hegedű van azt meg egy falusi roma kapta meg. Ez szegény nem sokat tud. A századosnak sem tetszett. Még egy szakaszvezető is jött hozzánk. Ez nagyon ügyes, mi alkotjuk a pótzenekart. Ebéd után mindjárt hívtak is bennünket muzsikálni. Később hozzánk jöttek a többi romák, vagyis a régi banda is és térzenét csináltunk. Holnap ide hurcolkodunk a többi romához, kapunk egy külön fedezéket és együtt lesz az egész banda. 9-en leszünk.”⁷⁹ Ezt követően hol a tiszt konyhán, hol a színházban, hol a moziban, hol pedig a tiszteknek muzsikáltak: „nem kell sem munkára menni sem pedig kivonulni és ami a fő muzsikálok. Délután ők (többi roma zenész) elmentek Branyba a Színházba és mi 4en itt maradtunk mert este a Moziba kellett mennünk. Nagyon rossz volt most mint primásnak. Nem jutnak eszembe noták és így egy egész Drámánál, vagy vigjátéknál egy-egy notát muzsikáltunk.”⁸⁰ 1917 szeptemberében visszatérve az olasz frontra míg az ezred az állásban volt, a zenekar lent maradt a vonatnál, bár ezt a kivételezést nem mindenki nézte jó szívvel a századnál: „Nagyon rossz szemmel néztek rám a Századnál. Irigyek. Még a Század. Par[ancs]nok is. Mikor bejelentettem nála párszor ismételtetem velem a fordulatot. Azt mondta látszik hogy cigány

vagy még fordulni sem tudsz. Nehezem ment a dolog míg rendbe jöttünk. De most már semmi bajunk. A fő hogy nem dolgozunk és szolg. sem teljesítünk.”⁸¹ Munczy naplójában felváltva használja maga is a roma és a cigány elnevezést. Magáról és zenésztársairól mindig mint romákról ír, míg a cigány szót inkább pejoratív mellékjelentésben használta a szöveggörnyezetben: „A brácsás erővel primás akar lenni mivel őtet ismerik a tisztek mert többnyire vele jöttek akik most itt vannak. Olyan muzsikálást csinál hogy egy dillettansnak szégyenére vált volna. Az az érdekes hogy pesti romának mondják magukat pedig alapjába véve nem is jó falusi romák. Polyák cigányok.”⁸² De ugyanilyen negatív jelentéstartammal jelenik meg a tisztek részéről is a fogalom: „Ott volt a Sz[ázad] Par[ancs]nok is. Endre hadnagy. A Wiener már elvult ázva. Az volt az Endre h[a]dn[a]gy bemutatkozója hogy a kontrást pofon ütötte, és elkezdett bennünket piszok bűdös cigányozni.”⁸³

Valamennyi napló hangvételét végigkíséri a remény, a várakozás egy szebb, békésebb jövő iránt. 1917. június 10-én Munczy bronz vitézségi érmet kapott szolgálataiért a Hadsereg Főparancsnokságának a parancsa értelmében.⁸⁴ Hazatérve zenekart alakított és a zenének élt. Fiatalon, 1938 tavaszán – a fronton szerzett betegségeknek is köszönhetően halt meg. A Sopron Vármegye című újság 1938. május 1-jén közölt nekrológiájában a cikk írója a következőképpen emlékezett meg a fiatalon elhunyt Munczy Béláról: „Szomorú hírt adtak szájról-szájra az emberek pénteken este. Meghalt ifjan, élete virágában Munczy Béla hegedűművész, cigányprimás. Olyan név viselője volt, mely a múlt század második felében a cigánymuzsika romantikájának egén igen sokáig mint annak egyik legfényesebb, legtündöklőbb álló csillaga ragyogott. [...] Végigküzdötte az egész világháborút, annak első napjától az összeomlásig, mindig a legveszélyeztetettebb helyek első soraiban küzdött. [...] A legnemesebb, legjobb emberek egyike tért meg fenn övéihez, kit valaha ismertem.”

⁷⁷ Munczy napló, 1916. február 14.

⁷⁸ Munczy napló, 1917. március 24.

⁷⁹ Munczy napló, 1917. július 22.

⁸⁰ Munczy napló, 1917. július 24.

⁸¹ Munczy napló, 1917. július 31. – augusztus 10.

⁸² Munczy napló, 1917. augusztus 16.

⁸³ Munczy napló, 1917. augusztus 12. – október 9.

⁸⁴ Munczy napló, 1917. június 15., Hadsereg Főparancsnokság 22.509/I. 8. számú parancsa (június 10.) alapján.

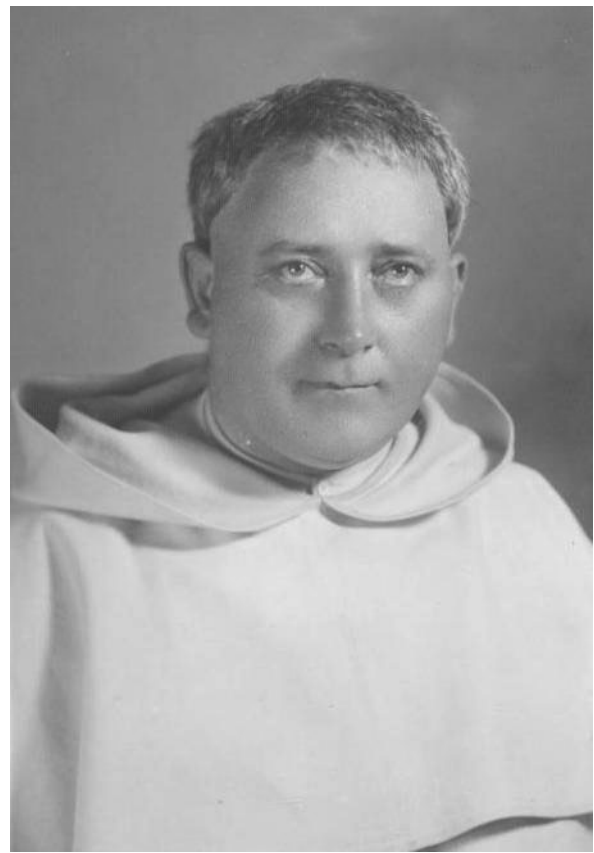
GILÁNYI MAGDOLNA

„Krisztusért jártam mindenben követségben” – Bőle Kornél OP: Utaim

A domonkos rend válságát a belső megreformálás oldotta fel a 18. század végén, 19. század elején. Kimutatható, hogy az ekkor hozott reformok következtében látványosan megnövekedett a rend szerzeteseinek száma, de távlati eredményként könyvelhető el az osztrák–magyar és a cseh rendtartomány összeolvadásával létrejött *Provincia Imperii* (1857).¹ Talán nem felesleges visszautalni erre, a rend történetében bekövetkezett alapvető fordulatra, hiszen a 19. századi rendi reformok szellemében „felnőtt” szerzetesi generáció tagjai már a megújult rendi szabályokat betartva, megváltozott szervezeti keretek között tevékenykedtek.

Az 1905-től Osztrák–Magyar Rendtartomány (*Provincia Austriaco-Hungarica*), majd 1938 és 1950 közötti Magyar Rendtartomány (*Provincia Hungariae*) történetének feldolgozása, a korszak értékelése fontos, hiánypótló feladat volna, mely kutatásokat megkönnyíti, hogy a rend iratai a vasvári Domonkos Rendtörténeti Gyűjteményben (DRGY) nagy számban hozzáférhetők. Ugyanakkor előzetes benyomásokat szerezhetünk erről az időszakról csupán azzal is, ha belelapozunk a domonkos rend (1916) és a magyar rendtartomány (1921) alapításának évfordulójára megjelent kötetekbe.²

Jelen írásom még részlegesen sem vállalkozhat arra, hogy a megreformált domonkos rend magyarországi tevékenységének akár csak főbb vonalait bemutassa. Céloom csupán betekintést nyújtani Bőle Kornél hagyatékába, azon belül kifejezetten naplójába, Utaim című kéziratába, rávilágítva egyúttal e nagyon érdekes forrásanyag sokoldalú értékeire, a benne rejlő információk kiaknázhatóságára.

1. kép – Bőle Kornél domonkos szerzetes (DRGYL)

Bőle Kornél (1887–1961)³

Bőle Kornél 1887. december 16-án született Várpalotán. Diákévei Szombathelyen teltek (1899–1903); megnyilatkozásaiból feltételezhető, hogy édesanyja mély vallásossága mutatta

¹ Illés Pál Attila: Az „osztrák–cseh–magyar” domonkos provincia a XIX. század második felében. In: A domonkos rend Magyarországon. (Szerk. Illés Pál Attila–Zágorhidi Czigány Balázs.) Piliscsaba–Bp.–Vasvár, 2007. (Rendtörténeti konferenciák 3.) 115–130., 116.

² Ld. A Szent Domonkos-rend multjából és jelenéből. A szerzet 700 éves jubileuma alkalmából... kiadta dr. Horváth Sándor. Bp., 1916.; Emléksorok a Szent Domonkos-rendi magyar rendtartomány megalakulásának hétszázadik évfordulójára. (Szerk. Vörös László.) Bp., 1921.

³ Bőle Kornél életrajzi adatainak forrása: *Bőle Kornél Utaim* c. kézírata, továbbá A magyar domonkosok történeti névtára. I. rész. A Magyar Rendtartomány (Provincia Hungariae) 1939–1950. (Összeáll. Banilovics Eszter, szerk. Zágorhidi Czigány Balázs.) Vasvár, 2003. [kézirat].

meg számára az utat a szerzetesség felé. Noviciátusát – a domonkos rend tagjaként – 1904-ben kezdte meg Grazban, ahol ezt követően teológiai tanulmányait is végezte. A fiatal szerzetest nem sokkal pappá szentelése (1910. július 17.) után a pesti domonkos rendházba helyezték.

A világháború előtti években Böle megkezdte prédikáló tevékenységét, országjárását, továbbá vállalta Árpád-házi Margit ügyének képviselőt (1929-től ő volt a rend által megbízott promotor). 1920 januárjától aztán a vasvári rendházba helyezte és a templom plébánosának nevezte ki Horváth Sándor tartományfőnök.

1921-ben térhetett vissza Budapestre, márciusban Credo néven katolikus férfiegyesületet alapított (a szervezet tagjainak száma néhány év alatt elérte a több tízezer főt). 1923-ban indította el Böle a Credo című lapot, amelyet 1943-ig szerkesztett.

2. kép – Böle Kornél és Badalik Bertalan a Niagara-víz-esésnél. Amerikai Egyesült Államok, New York, 1932–33 (DRGYL)

A rendi egyetemes nagykáptalan tagjaként egy hónapot töltött Spanyolországban (1926-ban), a következő évben – Badalik Bertalannal – Észak-Amerikába indult missziós körutazásra.⁴ 1929 és 1931 között a budapesti rendház priorja

⁴ Részletesebben ld. *Máté Anita*: Domonkos missziók az amerikai magyarok között. In: *A domonkos rend Magyarországon*. (Szerk. Illés Pál Attila-Zágorhidi Czigány Balázs.) Piliscsaba-Bp. –Vasvár, 2007. 177–191.

volt, majd második amerikai missziós útjáról (1932–1933) hazatérve az Actio Catholica hitbuzgalmi és szervezési szakosztályának tagja, a férfiszerzetek képviselője lett.

Szónoki tevékenysége révén személye az 1930-as években vált országosan ismertté; prédikációit, beszédeit tömegek hallgatták, különösen a Szent Imre-év (1930 májusa–1931 májusa), az Eucharisztikus Kongresszus (1938), az Árpád-házi Margit ünnepségek (1943–1944) idején. Egyike volt a két világháború között tevékenykedő „3 B”-nek (a jezsuita Bangha Béla, a domonkos Böle Kornél, a ferences Buttkay Antal) nevezett, elismert szónokoknak; a domonkos rendben belül pedig méltó követője a 19. századi reformmozgalmat elindító Henri Lacordaire-nak.

3. kép – Böle Kornél a Szent Imre-év alkalmával tartott ünnepi szentmisén, félmillió tömeg előtt. Budapest, Vér-mező, 1930. augusztus (DRGYL, Nusser Péter hagyatéka)

Második amerikai útja során több mint 400, 1939-ben 260 beszédet, 25 filmelőadást tartott, 1940-ben 247 beszéd, 8 filmelőadás fűződik a nevéhez, ettől az évtől kezdve (politikai okokra hivatkozva) rádióbeszédre csak néhány alkalommal kérték fel.

Az 1943–1944-es éveket meghatározta Árpád-házi Margit szentté avatása (*Maxima inter munera* kezdetű bulla, 1943. november 19.), ebben Böle több évtizedes promotori tevékenysége hangsúlyos szerepet játszott. Margit ügyét képviselte Rómában (1929, 1931, 1932, 1937), és nem csupán a terjedelmes dokumentáció összeállítását végezte el, hanem ország-szerte (minden fórumot felhasználva) hirdette a középkori magyar királynő példáját.⁵

⁵ Főként ld. *Böle Kornél*: Árpád-házi boldog Margit szenttéavatási ügye és a legősibb latin Margit-legenda. Felolvasta és bemutatta, mint vendég az I. osztálynak 1932. évi május hó 13-iki felolvasó-ülésén. Bp., 1937; *Üő.*: Gyöngyvirágok és margaréták Árpád-házi Margit oltárán. Születése 700 éves jubileumának és szenttéavatásának ünneplése. Bp., 1944. (Szent Domonkos virágoskertje 8.); *Üő.*: Árpád-házi Szent Margit szenttéavatási bullája. Bp., 1944.

Az 1945 utáni néhány évről kevés adat áll rendelkezésre; annyi bizonyos, hogy 1948–1949-ben a szombathelyi rendház priorja volt.

1950. július 12-én Máriabesnyőre internálták, 1953-tól a pannonhalmi szociális otthont jelölték ki számára tartózkodási helyül, itt élt 1961. március 25-én bekövetkezett haláláig.

Bőle Kornél hagyatéka

Ma a legrégebbi, ma is álló domonkos rendház ad helyet a Domonkos Rendtörténeti Gyűjteménynek. A gyűjtemény igazgatója, Zágorhidi Czigány Balázs kezdeményezésére, Puciłowski József domonkos tartományfőnök támogatásával a vasvári épület lett az otthona a rendtörténeti múzeumnak, a rendi könyvtárnak és a levéltárnak is. A gyűjtemény e három alapvető egysége 2000 óta – a rendház felújítási munkálataival párhuzamosan – folyamatosan növekszik.

A rendház emeleti szintjén kialakított levéltár először 2003–2004-ben gyarapodott jelentősen; ekkor kerültek ide az ezt megelőzően a soproni domonkos rendház tornyának két helyiségében őrzött dokumentumok: egyrészt, az 1938 és 1950 között fennállt önálló magyar rendtartomány iratai, másrészt Szabó Szádok (1869–1956) atya hagyatéka. Ezt követően a levéltár a kisebb ütemű, de folyamatos növekedés mellett két jelentős hagyatékkal gazdagodott: 2008-ban szálították be Csertő György (1910–2006) atya hagyatékát Nagylózsáról, 2009-ben kerültek be Bőle Kornél (1887–1961) atya iratai a szombathelyi rendházból.⁶ Arról nincs pontos információnk, hogy Bőle hagyatéka mikor és milyen módon került a pannonhalmi szociális otthontól Szombathelyre.

4. kép – Bőle Kornél a pesti rendházban.
Rózsafüzér királynéja rendház, 1926 (DRGYL)

⁶ Zágorhidi Czigány Balázs: A vasvári domonkos kolostor helyreállítása és a Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény létrehozása (1999–2009). In: *Historicus Polonus-Hungarus, Emlékkönyv Puciłowski József Atya tiszteletére hetvenedik születésnapja alkalmából*. Krakow, 2010. http://www.okgyk.hu/inc/irasok/vasvar_z.html

Bőle Kornél körülbelül 80 doboznyi hagyatéka jelenleg alapszinten rendezett (mintegy felét a Pázmány Péter Katolikus Egyetem hallgatói tették rendbe nyári gyakorlataik során); tételjegyzék csupán a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára P szekciójából kiemelt, „Szent Domonkos Rendi Tartományfőnökség levéltára, 1858–1949” elnevezésű irategyütteshez (MNL OL P 1572–1574) készült.⁷ A 2007-ben átadott dokumentumcsoport P 1573-as fondját szintén Bőle Kornél hagyatékához sorolhatjuk.

Nem meglepő, hogy az Árpád-házi Margit szentté avatásának promotoraként tevékenykedő Bőle iratainak jelentékeny része kapcsolódik a kanonizációhoz; ezeket részben a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára őrzi,⁸ illetve a Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény Levéltárában kutatható. Bőle Kornél vasvári hagyatékán belül ezen iratok aránya jelentős, tartalmában változatos képet mutat: Margit-legendák kéziratai, Margittal foglalkozó szekunder irodalom, a szentté avatási év dokumentumai, prédikációk, levelek, meghívók, cikkek, képek stb. Hangsúlyosan vannak jelen továbbá Bőle missziókkal kapcsolatos iratai (rendi dokumentumok, levelezés, jegyzetek, ennek részét képezik amerikai missziós naplói), más naplói, továbbá évtizedeket átívelő, aktív apostoli útjainak bizonyítékai: számtalan prédikáció, ünnepi és rádióbeszéd kéziratai.

Bőle Kornél munkamódszere, naplói

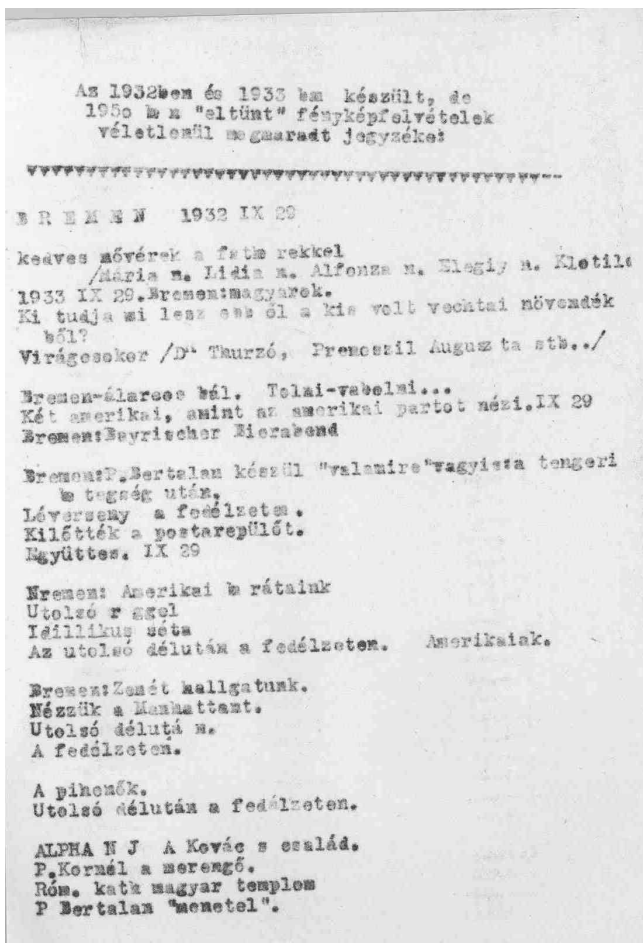
Bőle Kornél hagyatékának szemügyre vétele után kijelenthető, hogy a domonkos szerzetes életét alapvetően meghatározta az állandó dokumentálás: ez kutatói szempontból igen szerencsés tényező. Jegyzetelő, könyvgyűjtő szenvedélyét nem mérsékelte, sőt inkább növelte a pannonhalmi szociális otthomban töltött idő: „Könyveim könnyebb elhelyezése végett és hogy ne lássam az örökös rakodást és mozgást (tudniillik szobatarása), lehoztam a padlásról egy derék szekrényt és polcot [...] hosszú kétméteres sorban három sor könyv zár el tőle. Oldalt meg a kézirataim tömege...”⁹

Élményeinek, tapasztalatainak írásos rögzítése olyan folyamatot jelentett, amihez Bőle mindvégig szigorúan tartotta magát. Munkamódszere legkönnyebben első amerikai naplóját vizsgálva követhető. Missziós útja során gyorsírással készített jegyzeteket, a sokszor néhány szavas megjegyzések, máskor részletes leírások – az utazás más dokumentumaival: levelekkel, meghívókkal, fényképekkel stb. együtt – talán évtizedekig nem kerültek elő. Néhány 1950-ben vesztetett el, de eltűnhettek dokumentumok Bőle halálát követően is.

⁷ Az MNL VaML P szekciójának 3 fondja a domonkos rend töredéklevéltára, amely 1858 és 1949 között keletkezett iratokat tartalmaz; P 1572 Rendházak, 1867–1949 (5 doboz, 32 tétel), P 1573 Bőle Kornél (3 doboz, 26 tétel), P 1574 Rendtagok, 1858–1948 (2 doboz, 9 tétel).

⁸ MNL VaML XIV. 1. Bőle Kornél domonkos szerzetes iratai.

⁹ Bőle Kornél: *Életem Pannonhalma szenthegyén* [kézirat]. 22. (DRGYL, Bőle Kornél hagyatéka).

5. kép – A második amerikai út (1937–38) fényképeinek jegyzéke (DRGYL, P 1573, 3. doboz)

A szisztematikus munka 1952 januárjában kezdődött,¹⁰ és – mivel feljegyezte, pontosan tudjuk – 1953. június 20-án este 11-kor fejeződött be. A gépelt kéziratot ezután Böle többször átolvasta, kézírással jegyezte fel a kiegészítéseket, módosításokat, majd a margináliáit is dátummal látta el.¹¹ Precizitását látva nem meglepő, hogy kéziratot készített, munkanaplót vezetett, az amerikai fényképekhez jegyzéket állított össze.

E ponton egy módszertani kérdésre is utalnom kell: Böle Kornél személyes hangú beszámolóinak említésekor mindvégig a napló megjelenésével éltem, jóllehet, ezek évtizedekkel a történet után keletkeztek, főként a pannonhalmi szociális otthonban eltöltött évei során. A logikusan önéletírásnak, emlékiratnak tekinthető írásművek értéke a visszatekintő értelmezésben és értékelésben áll,¹² mégis fontosnak tartottam tiszteletben tartani a szerzői szándékot, amely (talán mert

valóban a precíz, nap végi feljegyzésekből építkezett) egyértelműen így rendelkezett.

Írásom végén függelékben közlöm Böle Kornél kéziratban fennmaradt, a vasvári Domonkos Rendtörténeti Gyűjteményben őrzött naplóinak jegyzékét. A közölt lista első ránézésre is jelentékeny mennyiségű anyag benyomását kelti, amelynek egyes darabjai valóban sokszor meghaladják a több száz oldalas terjedelmet is.

A kéziratok alakja azonos: Böle minden esetben A5-ös méretű lapra gépelt, lehetőleg felhasználva a lapok mindkét oldalát. Valószínűleg kényszerűen ügyelhetett arra is, hogy a gépelés több példányban történjen. Elővigyázatossága, hogy bizonyos fejezetekből duplumokat, olykor négy másolatot is készített, az utókor számára felbecsülhetetlen jelentőségű. Sajnos ennek ellenére több naplófejezet hiányzik vagy lap-pang. Az említettek mellett hiányzik három útinapló gépelt eredetije: a spanyolországi útról és két római zarándoklatról írt beszámolók¹³ – ezek még Böle életében nyomtatásban megjelentek.¹⁴

Böle első úti élménye a Lourdes–Róma–Loreto-zarándoklat, amelyet 1912-ben, a rendbe lépése előtt tett meg édesanyjával. E meghatározó élmény hatására kétszer is sikerült meglátogatnia a Mária-kegyhelyet: 1926 júniusában spanyolországi útjából hazafelé tartva, majd 1928-ban, ekkor első amerikai missziós útjának (1927–1928) végén. Utóbbi, illetve második amerikai missziós útját (1932 szeptembere–1933 szeptembere) is Badalik Bertalan társaságában töltötte.

1912 után számos alkalommal járt Rómában; egyrészt zarándokként: az 1925. évi szentévi alkalmával (2 út), 1929 decemberében XI. Pius aranymiséjének ünnepésekor, 1930 májusában a *Rerum novarum* enciklika 50. évfordulóján, illetve Árpád-házi Margit ügyében.

Csupán feltételezhetjük, mi állhat egy-egy úti naplójegyzeteinek önálló kéziratává szervezése mögött: a római zarándoklatok történetét felölelő naplók egy része beszámolóként részben megjelent a Rózsafüzér Királynéja, és más hitbuzgalmi lapok hasábjain, majd könyv alakban is. Ezeket tehát közvetlenül utána megírta és megszerkesztette; hasonlóképpen tervezte ezt az 1929. évi zarándoklat után, de a Harmadik csokor szentévi nefelejcs munkacímű kötet végül nem jelent meg (Utaim III. 13.).

Tudjuk, hogy a Margit promotoraként tett római utazásoknak is önálló szerepet szánt, 1960-ban úgy gondolta: „Több okból úgy látom jónak, ha mind a három ez ügyben tett utamat: 1931, 1932 és 1937-ben együtt írom meg, külön írásban. Ha Isten éltet.” (Utaim III. 41.)

Utolsó kéziratjai („Életem Pannonhalma szenthegyén”, „Napló, 1956”, „Aranymisés virágcsokor”) esetében a történeti idő és a jelen ideje közötti távolság szűkül, majd el is tűnik Ugyanígy a pannonhalmi szociális otthon sem jellemezhető

¹⁰ Amerikai naplóival foglalkozott 1934 júliusában, akkor – koncepció hiányában – felfüggesztette az ezzel való foglalkozást. Utaim III. 59.

¹¹ *Máté Anita*: Böle Kornél amerikai útinaplója – mint történeti forrás. *Tanítvány*, (2013) 4. 90–100, 91.

¹² *Katona Csaba–Kovács Eleonóra*: A személyes emlékezet dokumentumai. *Turul*, 47 (2014) 2. sz. 41–47., 41.

¹³ *Böle Kornél*: Szentévi nefelejcs: úti emlékek az 1925-iki szentévi első magyar nemzeti zarándoklatról. Bp., 1925; *Uő.*: Második csokor szentévi nefelejcs. Bp., 1926; *Uő.*: Spanyolországon. Bp., 1927.

¹⁴ Böle Kornél amerikai naplóját Máté Anita rendezi kiadás alá. A kötetből szemelvények jelentek meg ld. *Böle Kornél*: Missziós élményeim (Amerikai napló 1927/28). *Tanítvány*, (2013) 3. 62–75. *Uő.*: „Mindig beljebb a dolgok ismeretében” (amerikai napló). *Tanítvány*, (2013) 4. 77–89.

csupán a kézirat „keletkezési helyeként”. Így ezek a művek állnak legközelebb a napló műfajához.

Utaim

Utaim című naplóját tekinthetjük Bőle önéletírásának, hiszen a benne foglalt események kisgyermekkorától vezetnek 1944 őszéig. Nagyobb úti élményei, amelyeket már korábban részletesen megírt vagy tervbe vette kidolgozásukat, csupán említés szintjén vannak jelen.

Az Utaim című kéziratot Bőle három részre osztotta, s ezek fejezetekre, alfejezetekre bomlanak. Utóbbiak terjedelme a néhány mondatból álló bekezdéstől 1-2 oldalig terjed, a gépelt szövegben „XXX”-jellel különülnek el.

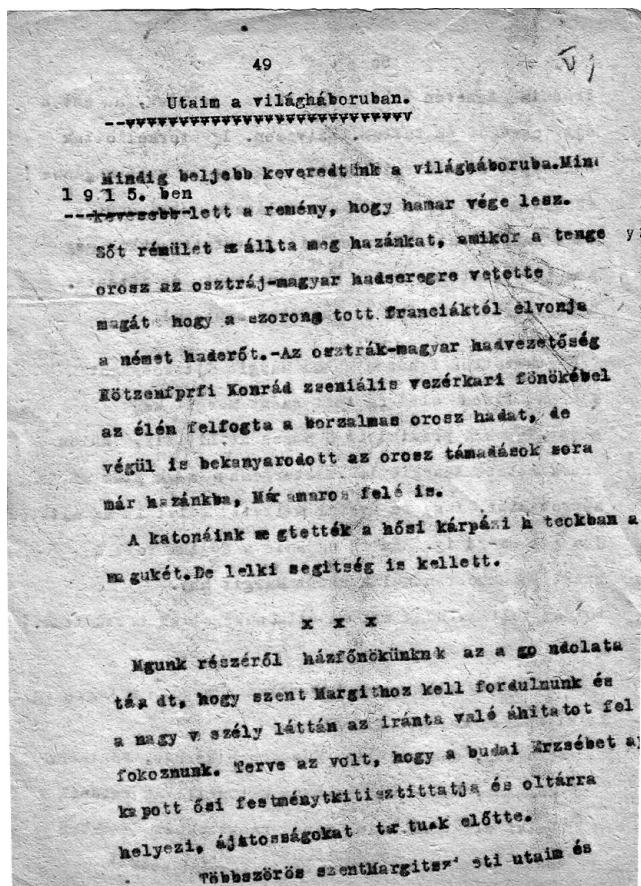
A kézirat első fejezetének megírását Bőle 1959. április 30-án, este 7-kor kezdte meg. Az első rész 1920-ig vezet el az olvasót 219 oldalon keresztül. Jelenleg a 2. rész, amely az 1920 és 1929 közötti időszakot dolgozza fel, hiányzik, lappang. A 3., az Utaim-at lezáró résznek Bőle 1960. október 30-án este 9-kor fogott neki, az események fonalát 1929. január 1-jével indítja meg. Ez a rész – feltehetően Bőle halála miatt – befejezetlen (terjedelme: 209 oldal), a napló az 1944. évi perjelválasztással zárul, a tartalomjegyzékben utolsóként feltüntetett „Felsővisó” című alfejezet már nem szerepel. A kézirat gépelt oldalai mentesek Bőle kézzel írt javításaitól, bár olykor-olykor feljegyezte a dátumot a lapszélre, a legutolsó alkalommal 1960. november 26-án.

Bőle Kornél első zarándoklatai, egyben első útjai Máriazellbe vezettek (1900, 1901, 1903), az elkövetkezendő grazi évek kirándulásai, rövid nyaralásai után, 1910 augusztusától a budapesti Rózsafüzér Királynéja kolostorban jelölték ki helyét: „Sopronban közölte velem Glund Rajmund provinciális atya, hogy Budapestre helyez engem. Utazzam úgy, hogy szent Domonkos napja előtt, 3-án megérkezzem.

Így is lett. Diákkorom óta tehát először mentem fel Budapestre. S rövid megszakítással 35 éven át ez volt működésemnek állandó állomása 1945 októberéig.

No ebben a harmincöt évben rengeteg utazás halmozódott fel.” (Utaim I, 14.)

Valóban, Budapestre kerülése után megkezdődtek kisebb „apostoli útjai”, legfőképpen 1913 tavaszától, amikor bejárta az országot, hogy a világi egyháztól adományokat gyűjtjön a Rózsafüzér Királynéja templom befejezéséhez. 1929-től kezdve számlálta elő nagy precizitással országszerte tartott misszióit, a szentgyakorlatokat, triduumokat, gyűléseket, beszédeket – ezek száma jóval 200 fölött van évente. Az 1940-es évre vonatkozó feljegyzéseiben viszont láthatóan sok részletet igyekezett elhagyni: „Sok apostoli utamat apróra nem számlálom, de mutatja az a szám, hogy 247 beszédet mondtam az országban szerteszét és 8 filmelőadást tartottam. Nem számított a fizikai fáradtság, mert nagy ügyekben jártam. Krisztusért jártam mindenben követségben szent Pál szava szerint.” (Utaim III, 136.)

6. kép – „Utaim a világháborúban” – Részlet Bőle Kornél Utaim c. kéziratából (DRGYL, Bőle Kornél hagyatéka)

Bőle fontosabb útjainak felsorolását a függelékben közlöm, mert naplóiban elsősorban ezekre esett a hangsúly. Az Utaim című kézirat természetesen – Bőle érdeklődéséből fakadóan – nem mentes a világtörténelem és a magyar történelem fontosabb eseményeinek említésétől sem, de az Utaim mégis Bőle saját krónikája, ahogy vallja is: „egyéni élmények jegyzetei ezek a sorok.” (Utaim III, 17.) Magától értetődik, hogy a fiatal domonkos szerzetest is megérintették az I. világháború borzalmai, ugyanakkor – a retrospektivitásból is adódóan – képes volt objektíven véleményt alkotni.

Bőle Kornél akár zarándokként, akár missziós szerzetesként, akár Árpád-házi Margit promotoraként kelt útra, a jóakarát, a mások megsegítése, a nép iránt érzett szeretet vezérelte. Naplóiból egy művelt, nagy munkabírásu, céltudatos, hivatásában a teljességre törekvő szerzetes portréja rajzolódik ki. Befejezetlen Utaim című naplója összességben nemcsak egyéni sorsát rögzíti, hanem a magyarországi domonkos rend felemelkedésének, a „dicső, szép napok” krónikája, e helyt azonban arra helyeztem a hangsúlyt, hogy személyiségét illetően milyen forrásul szolgálnak e dokumentumok.

FÜGGELÉK

BŐLE KORNÉL OP KÉZIRATOS NAPLÓINAK JEGYZÉKE¹⁵

Kisebb lourdes-i zárandoknaplók (6 darab)¹⁶
 „Zárandokutaim Lourdes–Roma–Loreto-ba” (1912)
 „Második lurdi zárandoklásom 1926 jun. 10–14 ig” (1926)
 „Lourdesicyklamének”
 „A Pyreneusokból”
 „Háromszor a lurdi Szüzanyánál” [1936]
 „Harmadik és egyben utolsó zárandoklatom a lurdi Szüzanyához
 1928 április 26 csütörtök déltől–27 péntek délig” [1955]

1. út: 1912
 2. út: 1926. jún. 10–14.
 3. út: 1928. ápr. 26–27.

Firenzei napló
 utazás ideje: 1926

Amerikai naplók (2 darab)

1. út: 1927–28
 2. út: 1932. szept. – 1933. szept.
 keletkezés: 1952. jan. – 1953. jún. 20.

Római naplók (3 darab)

1. út: 1931
 2. út: 1932
 3. út: 1937

„Utaim”

1890-es évek vége – 1944.
 keletkezés: 1959. ápr. 30. – 1960

„Máriabesnyő”

tartózkodás ideje: 1950. júl. 12. – szept. 10.

„Életem Pannonhalma szenthegyén”

1953–1960

Napló, 1956

Aranymisés virágcsokor

1960

2. Bőle Kornél OP útjai¹⁷

1900	máriazelli zárandoklatok
1901	
1903	
1912. júl. – aug.	lourdes-i–római–loretói zárandoklatok
1914 tavasza	országos adománygyűjtés a budapesti Rózsafüzér Királynéja templom javára
1914. dec.	missziós pályafutás kezdete (Tatabánya)
1920. jan.	Vasvárra helyezve, a vasvári templom plébánosa
1921	Budapestre (Rózsafüzér Királynéja kolostor) helyezve
1925. ápr.	római szentévi zárandoklat (2 alkalommal)
1926. máj. 6. – jún. 10.	spanyolországi út, részvétel a rendi egyetemes nagykáptalanon
1926. jún. 10–14.	lourdes-i zárandoklat
1927–28	1. amerikai missziós út
1928. ápr. 26–27.	lourdes-i zárandoklat
1930	tartományi káptalan, Bécs (Szabó Szádok megválasztása)
1929. dec.	római zárandoklat – XI. Pius pápa köszöntése aranymiséje alkalmából, tájékozódás Boldog Margit ügyében (Nápoly, Monte Cassino felkeresése)
1931. máj.	római zárandoklat a <i>Rerum novarum</i> enciklika 40. évfordulója alkalmából, az Országos Katolikus Szövetség felkérésére
1931. jún.–júl.	levéltári kutatások Boldog Margit ügyében, Róma
1932. jún. 25. – aug. 14.	levéltári kutatások Boldog Margit ügyében, Róma
1932. szept. – 1933. szept.	2. amerikai missziós út
1934. ápr.	tartományi káptalan, Bécs (Badalik Bertalan megválasztása)
1935. jún. 16.	mátraverebélyi zárandoklat
1937. júl.	üdülés – Máriazell
1937. nov. vége	római út Boldog Margit ügyében, szentté avatáshoz szükséges iratok leadása
1939. júl.	üdülés – Máriazell
1941. máj. 31.	csíksomlyói zárandoklat
1948. okt. 16. – 1949	Szombathelyre helyezve, a szombathelyi rendház priorja
1950. júl. 12. – szept. 10.	Máriabesnyőre internálva
1953–1960	pannonhalmi szociális otthonban

¹⁵ A (kronologikus) jegyzék összeállításakor az utazások időpontját vettem figyelembe. Közös, összefoglaló cím alá soroltam azokat a naplókat, amelyek egy korábban már érintett úti céllal foglalkoznak (Lourdes, Amerika, Róma), megőrizve ezzel Bőle szándékát, aki is egymás mellett, egy egységként kezelte ezeket. A Bőle által adott kéziratcímek idézőjelben, eredeti helyesírással szerepelnek.

¹⁶ A lourdes-i naplók esetében az utazás idejét a cím után, kerek zárójelben közlöm. A szögletes zárójelbe tett évszám a napló keletkezésének idejét jelöli.

¹⁷ E rövid kronológia Bőle Kornél naplói szempontjából fontosabb útjait sorolja fel – Utaim c. kézírata alapján, nem tartalmazza az országsszerte tartott missziók, szentgyakorlatok, gyűlések, triduumok, beszédek stb. helyét és idejét.

KOVÁCS ELEONÓRA

Egy jövődő levéltárnok ifjúkori naplója. Moenich Károly feljegyzései 1859–1863

Moenich Károly levéltárnok egyesítette magában a hivatalnok és a kutató levéltáros tulajdonságait. A történelem, az irodalom és a nyelvészet egyaránt foglalkoztatta; kutatott, publikált, forrásokat tett közzé, szerkesztőként is működött. Hivatalát érdeklődéssel látta el, az iratokban nemcsak aktákat látott – bár igen szakszerűen és racionálisan tett rendet a rá bízott levéltári anyagban –, hanem történeti múltunk hordozóit, amely felé érdeklődéssel fordulhat az utókor. Az iratoknak ez a jogbiztosító értékeken túli méltányolása, hivatástudata, valamint egyéni kutatásai, publikációi korát megelőző, modern, ma is ismerős levéltárosi attitűdöt idéznek e fent említett kettősséget igénylő pályán.

Moenich Székesfehérvár főlevéltárnoka volt hosszú ideig. Jelentős szerepe a város történetében elsősorban az, hogy a későbbiekben – feltehetőleg a világháborús időszakban – megsemmisült, 1848–1849-hez kötődő forrásokat közölt, illetve saját másolatgyűjteményébe lemásolva megőrizte azok tartalmát.

Hagyatéka – közte egy máig kiadatlan napló – 2003-ban került jelenlegi őrzőhelyére, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltárába.¹ Az anyag három nagy egységre oszlik. Az elsőt alkotja maga a napló, ifjúkori éveire, tanulmányaira, olvasmányaira, lakhelyeire (Pozsony, Ciffer) vonatkozó ismeretekkel. A második egységbe a levéltárnok személyére vonatkozó iratok tartoznak, azon belül pályája különböző szakaszaiból származó önéletrajzok, folyamodványok, hatósági bizonyítványok, a levéltári munkára vonatkozó feljegyzések, beszámolók, a város tanácsához intézett jelentések, s néhány általa írt levél. E terjedelmes anyag mellé társulnak harmadikként azoknak az 1848–1849-ből származó, helytörténeti szempontból felbecsülhetetlen értékű iratok másolatai, amelyekről fentebb már szó esett.

Jelen írás célja, hogy Moenich naplójából – néhány részlet segítségével – izelítőt adjon. A teljes szöveg a tervek szerint Székesfehérvár M. J. V. Levéltára kiadásában lát majd napvilágot. Bevezetesként a naplóíró életútját is szükséges röviden ismertetni, s a dokumentum néhány jellemzőjét is érdemes felvázolni. A kiadandó szöveg a későbbiekben természetesen majd jóval részletesebb vizsgálat tárgyát képezheti.

¹ Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára (A továbbiakban: SZVL) XIV. 24. Moenich Károly városi főlevéltáros irathagyatéka 1858–1919.

A napló írója 1840. október 24-én született Cifferen, Pozsony vármegyében (ma: Cífer, Szlovákia).² Édesapja Moenich Antal uradalmi számtartó volt gróf Zichy Károly birtokán, édesanyja Zlatháry Vilma. Az ifjú Moenich Mohácson, Győrben, majd Nagyszombatban tanult. Utóbbi helyen 1858-ban fejezte be a gimnázium hatodik osztályát, majd a pozsonyi Emericanum papneveldebe került. Itt azonban nem töltött sok időt, mivel 1859-ben súlyosan megbetegedett, így el kellett hagynia az iskolát. Hazakerült a szülői házhoz, hogy ott leljen gyógyulást. Amikor valamelyest javult az állapota, idős édesapja munkáját segítette a cifferi uradalom számadásainál. Felgyógyulását követően 1861-ben Zichy Károly személyi titkára lett, munkái közé tartozott a gróf könyvtárának rendezése, amit a napló is említ. Néhány év múlva, 1866-ban ispáni minőségben alkalmazta őt Zichy. Moenich iratai között fennmaradt a gróf által kiadott részletes munkautasítás, amelyből kiderül, hogy igen szerteágazó feladatkört kapott.

E munka határozta meg hétköznapijait, érdeklődési köre azonban a nyelvészet, az irodalom, később a történelem tárgykörét érintette. A Magyar Tudományos Akadémia által kiadott Nagy Szótár számára küldött be például nyelvészeti cikkeket 1865-ben. Munkáját az akadémia nyelvészeti szakosztálya a szótár egy példányával, valamint Kriza János egy nyelvészeti művével köszönte meg. (Moenich a magyar mellett németül, szlovákul és latinul tudott.)

1868-ban került el Pozsony környékéről. Ez év júliusában állítja ki számára azt a bizonyítványt Zichy Károly, amellyel Moenich új álláshelyeken igazolhatja rátermettségét.³ Ekkor még csak 28 éves volt, de már megözevgyülve, nyolchónapos kislányával egyedül maradván kellett új munkát keresnie. Leveli tanúsága szerint 1868–1869 fordulóján Kislókon élt. Megpróbálkozott a magyar királyi Pénzügyminisztérium gyakornoki állásának elnyerésével, majd az ekkor a Magyar Nemzeti Múzeum keretén belül működő Széchényi

² Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. IX. köt. Bp., 1903. 86–88. Az itt közölt adatok Moenichtől származnak, már csak ezért is egybeesnek a hagyatéék személyi irataiban található – jóval részletesebb – információkkal.

³ SZVL XIV. 24. Moenich Károly irathagyatéka. Személyi iratok. Bizonyítvány, Pozsony, 1868. július 6.

Könyvtárhoz pályázott a meghirdetett tíz díjnoki állás egyike, ám egyik alkalommal sem járt sikerrel.

Végül – Hunfalvy Pál, a neves nyelvész, etnográfus ajánlására – a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium alkalmazta Pest, Esztergom, Fejér és Bács megyék, valamint a Jászkun kerület területén az Országos Magyar Statisztikai Hivatal kültagjaként. Kinevezését 1869 áprilisában kapta kézhez. 1870-ben azonban már Székesfehérváron él. Ez évben megbízást kapott Fejér megye alispánjától mint a központi statisztikai bizottság elnökétől, hogy Nyék (Kápolnásnyék), Pettend, Martonvásár, Tordas, Baracska, Dunapentele, Perkáta, Hercegfalva, Alap, Jakabszállás, Vereb községekben statisztikai adatokat gyűjtsön. E munka csak szerény megélhetést biztosított számára; évente 400 forint jövedelme származott belőle, amely nem volt elegendő ahhoz, hogy gyermekét és 80 év felett járó édesapját is eltartsa. Ezért ismét új állás után nézett. Legalább járásbírói írnoki tisztséget szeretett volna megszerezni, de a városban ekkor szervezendő királyi törvényszék írnoki állására is jelentkezett. (Addig is kérvényezte felettesétől, hogy fizetését legalább 600 forintra, egy akkori járásbírói írnok fizetése szintjére pótlékkal egészítsék ki.)⁴

Végül 1872 áprilisában Székesfehérvár városa alkalmazta házipénztári ellenőrként. E feladatot 1873 végéig látta el, mert ez év december 22-ét követően érdeklődési körének is jobban megfelelő munkát kapott, amikor Székesfehérvár szabad királyi város levéltárnoka lett. Ez a poszt – bár 1848-ban és az azt követő tisztújításokkor a város vezető tisztségviselőihez hasonlóan választással töltötték be – az 1870-es években nem volt népszerű. Többnyire igen rövid ideig látták el e feladatot a kinevezettek, jelentősebb állásra várakozván. Moenich azonban nyugdíjazásáig maradt. Ebben nem lehetőségei hiánya, hanem történeti és irodalmi érdeklődése játszotta a legfőbb szerepet. 1878-ban másodszor is megnősült: székesfehérvári lányt vett feleségül, Czeitler Ninát, aki irodalmi rajongásában is társa volt férjének, sőt, ő maga is publikált.⁵

Moenich levéltárnokként is lelkiismeretes munkát végzett, amelyről részletes jelentései tanúskodnak. Hosszú szolgálatát a város tiszteletbeli címei adományozásával köszönte meg, így 1899-ben érdemeiért elnyerte Székesfehérvár város törvényhatósága tiszteletbeli tanácsosi címét.⁶ 1907-ben vonult nyugdíjba.⁷ Ezt követően – immár nyugállományúként – ismételtelen megkapta a tiszteletbeli tanácsosi címet.⁸ Székesfehérváron élte le nyugdíjas éveit és itt halt meg 1919. július 8-án.

⁴ SZVL XIV. 24. Moenich Károly irathagyatéka. Személyi iratok. Önéletrajzok. 1868, 1869, 1871.

⁵ Költeményei a székesfehérvári Szabadságban (1886) saját neve és M. Ilma álnév alatt, a Székesfehérvári Hírlapban (1899) és a Fejérmegyei Naplóban (1899, 1902) jelentek meg. Szinnyei IX. köt. 87–88.

⁶ SZVL IV. B. 1402. a) Székesfehérvár város Törvényhatósági Bizottsága iratai. Közgyűlési jegyzőkönyv 1899. IV. 27. No. 120/7680.

⁷ SZVL IV. B. 1402. a) Közgyűlési jegyzőkönyv 1907. XI. 25. No. 352-16691/1907.

⁸ SZVL XIV. 24. Moenich Károly irathagyatéka. Személyi iratok. Fejérmegye és Székesfehérvár szab. kir. város főispánja által aláírt kinevezés. No. 263/1908.

1. kép – Moenich Karoly idősebb korában, már levéltárosként (SZVL)

Pályájának első szakaszában inkább irodalmi tevékenységet folytatott. Versek, elbeszélések, valamint nyelvészeti tanulmányokat írt, amelyeket olyan ismert lapok közöltek, mint a Napkelet, a Hölgyfutár vagy a Vasárnapi Ujság. A Fehérvár városi és Fejér megyei hetilapok létrejöttét követően e fórumokon is publikált, sőt e lapok munkatársa lett. 1872-ben jelent meg első önálló verseskötete Székesfehérváron Költemények címmel. Ugyanebben az évben indult a Fejérmegyei Közlöny, amelynek főmunkatársa, s ideiglenesen szerkesztője is lett. Az 1870-es években országos – életrajzi és könyvészeti – adatgyűjtést követően Vutkovich Sándorral közösen adták ki a Magyar Írók Névtárát, amely Pozsonyban látott napvilágot. (Vutkovich Sándor a pozsonyi Toldy-kör tiszteletbeli elnöke volt, s akárcsak Moenich kapcsolatban állt a Zichy családdal. Zichy Józseffel együtt patronálták a pozsonyi színjátszókat.)⁹ Az 1880-as években történeti tevékenysége került előtérbe. A függetlenségi irányultságú Szabadság című székesfehérvári társadalmi, irodalmi lap 1881-ben közölte jelentős cikksorozatát Történeti Naptár címmel. 1880-ban jelent meg a Székesfehérvári Naptár hasábjain a város 1691 és 1879 közötti főbíráinak, majd polgármestereinek pályafutását ismertető írása, amely az első tudományos igényű archontológiai munkának bizonyult a várostörténeti irodalomban. Írt értekezést a város nevének írásmódjáról is Székesfehérvár-e vagy Székesfehérvár címmel,¹⁰ de jelentős volt a város régi statútumairól szóló tanulmánya is.

Az 1880-as, 1890-es években érdeklődése az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc kutatása felé irányult. A város egyik legjelentősebb politikai közlönye, a Székesfehérvári Függetlenségi Kör véleményét képviselő Székesfehérvári Hírlap adta közre 138 darabból álló forrásközlés-sorozatát Szabadságharcunk ereklyéi 1848–49 címmel, amely ezen időszak legfontosabb városi történéseit dokumentálta.¹¹ Nyelvészeti közlései is értékesek voltak. Foglalkozott

⁹ Szinnyei J.: i. m. XIV. köt. Bp., 1914. 1363–1367.

¹⁰ A Fejérmegyei és Székesfehérvár Városi Történelmi s Régészeti Egyesület évkönyvében látott napvilágot.

¹¹ Közlései több esetben álnéven jelentek meg. (Számos álnévét Szinnyei lexikona ismerteti.) Moenich Károlyról a fehérvári levéltár kapcsán Csurgai Horváth József írt a „...dicsőség helyén emelkedő emlék” című kötet Szé-

például szlengkutatóssal, és még halála évében is jelent meg tőle levéltári forrásokra támaszkodó közlés a Magyar Nyelv hasábjain.¹²

A napló

Moenich naplója ifjúkori, részben diákkori napló. Jelentős része abból az időszakból származik, amikor papnövendék-ként a pozsonyi Emericanum hallgatója volt. A dokumentum több szempontból is érdekes. Egyrészt hiteles képet ad egy fiatal, még alakulófélben lévő ember életéről, másrészt értékes adalékokat szolgáltat a papnevelde belső életéről, az ott zajló oktatásról és a növendékek szokásairól. Ám érdekessé teszi a feljegyzéseket az is, hogy tudjuk, szerzője nem lett egyházi férfi, és életútja ismeretében tekintve e feljegyzésekre felfedezhetjük a pályamódosítás betegségén kívüli egyéb okait is.

A napló 1859. január 1-jén indul, utolsó bejegyzése 1863. augusztus 26-án kelt. Az 1859. év a leggazdagabb feljegyzésekben, ekkor szinte naponta írt a naplójába Moenich. 1860-ban, 1861-ben már otthon tartózkodván kevesebb bejegyzés készült. Egyrészt betegsége, illetve gyógyulása foglalta le, másrészt állapotának jobbra fordulásával tennivalói töltötték ki napjait. 1860 tavaszáról egyenesen így írt: „A következő hónapok eseményeit nem találtam följegyzésre méltónak.” De ezt követően is megesezt, hogy havonta csak két-három alkalommal írt naplójába. 1861-ben még rendszertelenebbé vált a naplóírás. Év elejéről szinte semmi nem maradt fenn, míg egyes tavaszi és nyári hónapokban viszonylag rendszeres volt a dokumentálás és egészen terjedelmes egy-egy nap összefoglalója. 1862-ből és 1863-ból mindössze néhány – bár lényeges – bejegyzés született.

A papneveldei évek napi krónikái szoros időbeosztásról és élénk, tevékeny időszakról tanúskodnak. A napló szókinccse is figyelemre méltó, ahogy a szertartások, szolgálatok leírásakor a papneveldeben használt „zsargont” alkalmazza. Az iskolai napirenden túl, az egyházi szertartások rendjét, a különböző tisztségek elnevezését, s azok betöltőinek személyét is megismerhetjük. Képet kapunk a tananyagról, és a szerző előrehaladásáról a különböző tárgyakban. A szöveg legnagyobb része magyar nyelvű, néhol német és latin kifejezéssel tűzdelve.

A naplóból igen hamar kiderül, hogy a fiatal diákat – bár eleget tett kötelezettségeinek – inkább az irodalom foglalkoztatta. Érdekes módon – ha nem tudnánk, hogy papnövendék – az általa írottakból csak egy egyházi szolgálatot is ellátó fiatal diák alakja rajzolódna ki. Az élet örömeinek élvezete, a szép táj, a növények, a pipázás, a finom ételek, a jó társaság, s a lányok ugyanúgy témái voltak, mint bármely világi pályára készülő fiatalembernek. Mégsem ez az, amely első sorban mutatja, hogy érdeklődése inkább világi dolgok felé irányul, hanem az irodalommal való szoros kapcsolat, az a tény, hogy érdeklődését olvasmányélményei, saját írásai, a

lapalapítás és hasonlókat határozták meg, kiszorítva szinte minden más. Még politikai észrevételei is háttérbe szorultak, kizárólag az irodalom foglalkoztatta. Olvasmányait rendre megnevezte, kommentálta, néhol részletesebb értékelést is fűzött hozzá.

Miket olvasott? Csupa szépirodalom szerepelt olvasmányai között, Jókai Mórtól például A zsidó fiú című dráma, s a nagy „mesélő” több elbeszélése; Petőfi költeményei (Szerelem gyöngyei, Felhők, Cipruslombok Etelke sírjáról – később Petőfi összes verseit is megszerezte); Jósika Miklóstól a Zólyomi, Abafi; Bajza József önéletírása, Sárosy Gyula költeményei, de az általa olvasottak között vannak Czuczor Gergely, Toldy Ferenc, Erdélyi József, Budai Ézsaiás, Csokonai Vitéz Mihály, Kisfaludy Károly, Kazinczy Ferenc, Baróti Szabó Dávid munkái. Inkább magyar irodalmat olvasott, verset és regényt vegyesen, de írói életrajzok, illetve történelmi személyek önéletírásai is megtalálhatók olvasmányai között. Kisebb arányban, de olvasott világirodalmat is, Shakespeare Coriolanusát például.

Több napon át foglalkoztatta, hogy egy vágyott kötetet vagy folyóiratot meg tudjon szerezni, pl. Az Új Magyar Múzeum előfizetéséhez még pénzt is kért levélben otthonról.

Társaival saját lap alapításán gondolkodtak, amelynek az Ébredjünk címet választották. Saját műveiket és műfordításokat szándékoztak ebben közölni. Ezek kritikája is jelentős részt tett ki a bejegyzésekben. A lap több száma végül meg is jelent. A szerkesztőségi ülések és az értékelésekkel kapcsolatos viták is felbukkantak a naplóban; munkamódszerűen azt választották, hogy a szerkesztőség minden tagja bíráljon minden kéziratot; egymás írásait is természetesen. Az irodalmi téma naponta rendre egy-egy vers „megszületésének” hírével zárult.

A folyóiratok, hetilapok témáját tanárával, Knauz Nándorral is megvitatta. Az Új Magyar Múzeum, a Vasárnapi Ujság, a Szépirodalmi Közlöny, a Delejtű, a Hölgyfutár voltak beszélgetéseik témái: e lapok közül az első kettőt tanára is járatta. Knauzt a naplóban mindenütt szimpátiával említette, hiszen a tanár – történész lévén – megértően, sőt ösztönzően viszonyult tanítványához. Moenich kisebb feladatokkal el is végzett Knauz megbízásából.

Nyelvészet iránti érdeklődése is korán tetten érhető a naplóban, például amikor társaival arról vitatkozott, hogy a magyar nyelv hány szót vett át a „tót” nyelvből.

Betegsége kapcsán, amely valószínűleg tüdőbetegség lehetett, gyakran olvashatunk a korabeli orvoslás módszereiről, különböző házi gyógyfőzetekkel és patikában készült szerekkel igyekeztek őt gyógyítani.

Megjelennek a diákok szabadidős tevékenységei, olvasás mellett gyakorta kártyáztak. Látogatták a legényegyletet, ott szavaltak és énekeltek. Moenich gyakran feljegyezte délutáni sétáikat, amely alkalmakkor élvezte a külvilággal való intenzívebb kapcsolatot. Érzékletes leírást készített a látotakról, eseményeket, személyeket is beleértve. Utóbbiak tulajdonságait, megjelenését egyaránt leírta. A napló ezen része Pozsony különböző helyszíneit, létesítményeit (pl. vasút, üzletek, patika) is említi, elhelyezkedésükről, hangulatukról is leírást ad. A természet (növények, időjárás) nem pusztán a

kesfehérvári történelmi irodalmának áttekintése című fejezetében. 56–57. (Szerk. Csurgai Horváth József–Kovács Eleonóra–Takács Péter. Székesfehérvár, 2002.)

¹² Tolvaj-nyelv. *Budapesti Hírlap*, XXVIII/91 (1908. április 14.) 25.; *Magyar Nyelv*, 15 (1919). Székes-Fehérvár városa levéltárából.

helyzetjelentés szintjén érdekelte Moenichet, hanem szívesen írt az évszakok és az időjárás okozta változásokról, jelenségekről. A korabeli utazás módjáról szintén gyakran tett említést, őt magát is érdekelte, hiszen szünidejére utazást tervezett.

Belső világa határozottan elkülönült az őt körülvevőtől, és bár az egyházi szolgálatok említése is rendszeres, inkább az iskolai események őt személy szerint foglalkoztató – elsősorban irodalmi vonatkozású – részéről, az őt érdeklő emberekről, illetve saját érzéseiről rögzített megfigyeléseket. Rendszeresen említette például álmait is, amelyeket külön – a naplón kívül – jegyzett fel. Családtagjai közül édesanyja és nagyanyja alakja bukkant fel legtöbbször, ők gyakran látogatják is. Említette nagynénjét is, aki Pozsonyban lakott, ám nem nagyon érdeklődött a fiú sorsa iránt, Nagyszombatban élő nővéréről is többször írt.

A hazaköltözést követő részben olvashatunk szinte regebe illő és klisészerű romantikus fordulatokat is. (Például fiatal lány kék szalaggal átkötött hajfürtöt ajándékoz neki, találkozások, társasági alkalmak.) A szentimentális szituációk ellenére szinte modern módon reálisan, hibáikkal, emberi gyarlóságaikkal együtt, néhol humorral, de megértően és tisztelettel ábrázolja a nőket. Érezhető a váltás az iskolás idők és a már otthon munkában, családi körben töltött hónapok bejegyzései között. Igaz, a napló kezdetén még csak 18 éves diák, a végén 23 éves fiatalember.

Bár a napi események mellett az irodalom kap legnagyobb szerepet, de felbukkan a politikai élet egy-egy történése is. Ez 1859–1860-ban erőteljesebben érvényesül, 1861-ben azonban a magánéleti események háttérbe szorítanak minden mást.

A napló megerősíti: az emberek figyelték az európai eseményekről szóló sajtóhíreket. Az európai viszonyokat – az olasz egység megteremtésének eseményeit, s ezzel kapcsolatban a franciák és az osztrákok lépéseit – figyelő magyar politika ígéretes szakasza volt készülöben 1860–1861-re. A naplóban is felbukkant az osztrák–olasz és osztrák–francia viszony taglalása az olasz egység létrehozása kapcsán, természetesen mindez a magyarok számára várható előnyök szemszögéből. Tanulságos megfigyelni, miként kommentálták a közemberek a sajtó híreit, s mi minden terjedt egy-egy hír kapcsán a köznapi beszélgetésekben. Az 1861. év bejegyzései azonban semmilyen utalást nem tettek, mint már utaltunk rá, az újra összehívott, majd rövid működés után feloszlott országgyűlésre, hanem kizárólag magánéleti témákkal foglalkoztak.

Az ábrázolt korszak éppen az az időszak, amikor a passzív ellenállás mellett a magyar nemzethez való tartozás külsőségekben, magatartásban is egyre markánsabban megnyilvánul. Utóbbi a legváltozatosabb formában és szinteken jelent meg a kultúra területén, az öltözködéstől kezdve a magyar zene és tánc népszerűsítéséig, magyar szerzők könyveinek olvasásáig. Moenich is magyar ruhát, csizmát csináltatott, a társaságokban csárdást táncoltak a vendégek. A bejegyzések egyértelmű Petőfi- és Kossuth-rajongást mutatnak, Petőfi képe mellé még nemzeti színű szalag is került Moenich szobájába. Politikai állásfoglalása egyértelmű, ám maga a politikai eseményekről való gondolkodás nem volt hangsúlyos a tudománnyal és az irodalommal szemben.

Otthonléte idején a szomszédokkal, ismerősökkel való társasági, baráti érintkezés legkülönfélébb alkalmait írta le. Nagy szerepet kaptak a grófi családdal való találkozások. Különösen gyakran fordult elő naplójában „a gróf” említése. Zichy Károly a család oroszvári vonala, vedródi ágának cifferi vonalából származott, családja a 18. század derekán telepedett le Pozsony vármegyében. Felesége, Batthyány Antónia, Batthyány János leánya volt, aki 1825-ben hosszú betegeskedés után elhunyt. A férj hatalmas birtokállományt irányított, de hét árva kisgyermek felneveléséről is gondoskodnia kellett. Birtokainak többsége Pozsony megyében, illetve a dunántúli régiókban feküdt. Gyermekai közül a legismertebbek a Zichynővérek néven emlegetett leányai: Antónia és Karolina – gróf Batthyány Lajos és gróf Károlyi György későbbi házastársai –, akiket a napló is említ.

Arról is árulkodnak a feljegyzések, hogy a kedve szerinti világi értelmiségi lét helyett az egyházi pályára készülő Moenich nagybátyja aggódva figyelte: alkalmas-e a papi pályára, hogyan teljesít az iskolában, hogy viseli magát. Ebben az aggodalomban osztozott prefektusa is. Moenich betegsége idején – amikor még a papneveldebe való visszatérés lehetősége fennállt – több bejegyzés tanuskodik arról, hogy szabadulni szeretne a kötelékből. Elkeseredése nem csupán az egyházi hivatástól való idegenkedésből fakadt, s volt tanára, Szuppán Zsigmond Moenich esetét látva úgy vélte, hiba volt e pályára küldeni tanítványát.

Alapvetően egy egyértelműen irodalmi érdeklődésű, alkotás és kutatás iránt elkötelezett ember útkeresésének lehetünk tanúi a napló segítségével, aki nem pusztán világi pályára szeretett volna lépni, hanem olyan megélhetést igyekezett találni, amely hivatás is, nemcsak munka. Szülei támogatását szerette volna elnyerni e változtatáshoz. Életútját ismerve látjuk, hogy óhaja csak kacsaringókkal teljesült. Ugyan Zichy szolgálatában eltöltött éveit alatt is publikálhatott, foglalkozhatott versekkel, később napi feladatai is lehetőséget adtak a történeti búvárkodásra, ám csak egy jó évtized múlva, amikor már levéltárnokként dolgozhatott a hajdani koronázóváros, Székesfehérvár levéltárában, ért cél. Igaz, ekkor is voltak hivatalnoki feladatai, de a régi iratok rendezése érdeklődéssel töltötte el, amit pedig a dokumentumokban felfedezett, kárpótolta őt feladatának kevésbé érdekes részeiért.

A közlésben szereplő naplórészletek kiválasztásánál az volt a cél, hogy mind tartalmában, témáiban, mind fogalmazásmódjában jellemző részleteket közöljünk. Egyes esetekben az egész napi bejegyzést szerepeltetjük, más esetekben csak érdekesebb szakaszait. A szöveg írásmódját a mai helyesírásához közelítettük, ahol azonban az eltérések meghagyásának jelentősége lehet, ott változatlanul hagytuk a korabeli alakot. A rövidítéseket (vice rector, tudniillik, Nagyszombat stb.) mindenütt feloldottuk. A ... jelzések a szerző eredeti jelölései.

NAPLÓ 1859-EDIK ÉVRE
TÉLHÓ

Januárus

1. Szombat

Hat órákor keltünk. Ezután 8-ig szabad időnk volt. Minekelőtte¹³ chorusra mentünk volna a vice rectorhoz mentünk felkészítés végett; ő azonban el sem engedé kezdeni.

Levelt írtam atyám – anyám – nővérem – néném 's nagybátyámnak. – Kilenc órákor a nagy templomba mentünk infulás¹⁴ misét hallgatni, mely alkalommal én pasztoralista voltam.

Mise után vice rector Sz. beszédet tartott. – Ezután a praefectus¹⁵ köszöntötte fel ductorunk¹⁶ természetesen magyarul; ennek végeztével a praefectus latinul kezdé beszédét, 's nyilvánítá, miszerint szívesebben fogadta volna ha latin, mégis megköszöné. Ismét szabadidőnk volt 12-ig. Ebédeltünk. Délután ismét szabadidő 4 ¼-ig. Létániára mentünk 's én naviculista¹⁷ voltam. Haza jövén 6-ig kártyáztunk, 6 ½ -kor vacsoráltunk, vacsora után pedig tüstént a „Legényegylet”-be mentünk, hol 3 magyar, 's több német darabot szavaltak és énekeltek. Ennek éppen 8 ½-kor lőn vége. Ezután haza jövén imánkat végzők, s alunni mentünk.

3. Hétfő

(...) Studium alatt 5 óra után a' már ezelőtt néhány nappal tervezett lapról tanácskoztunk s Hornig a németből – Prámer a latinból, Némethy a francia fordítást, én pedig Majer, Sooky és Török a szabad dolgozást vállaltuk el. Továbbá Némethy még a rajzolás, Török pedig az írást. (Év végével Knauz főtisztelendő úrnak szándékozzuk adni.)

4. Kedd

Egész nap hó esett. Délután sétálni mentünk és mintegy 12 ¾-kor a színház előtt az öreg Zichy Károlytal találkozáink, ki e legnagyobb hófuvatban esernyő nélkül szaladott az utcán mintha üldöznék; megemléendő még földig érő kabátja, melyre hosszasága miatt minduntalan rálépett. Haza érkezésünk után elhatároztuk: a lap címe „Ébredjünk” lesz.

9. Vasárnap

(...) Ha nem csatlakozom harmadnapja hogy vígak voltunk s jó kedvünkben holmi éneket hangoztatánk a muzeumban¹⁸, mit a vice rector alkalmasint meghallott 's praedicációban előhozta és pedig ilyféle kép: Oly lármát csapnak, mintha 50 felfegyverzett katona dörömbölne a házban; pedig nincsenek többen csak tízen... Minekelőtte misére mentünk volna eljött Rógel nevű urasági kocsis, én éppen ekkor borotválkoztam; ám félbe kelle szakítnom és átadám neki a szennyes ruhát s a levelet, melyben atyámat kéretem, küldené meg: Az új Magyar Múzeum, megszerzésére szükséges 3 forint 25

¹³ Mielőtt.

¹⁴ Infula = püspöksüveg, illetve a róla lelógó szalag, innen püspöki mise, infulás főpap által celebrált mise (lehet püspök, prépost, apát).

¹⁵ Praefectus = elöljáró.

¹⁶ Ductor = vezető.

¹⁷ Navicula = tömjéntartó, naviculista = a misék alkalmával az oltárszolgálatot ellátó tömjénvivő ministráns neve.

¹⁸ Múzeum: (itt) tanulószoba.

krajcárt új pénzben; a levelet azonban anyámra címzém, hogy az kérje meg őt nevemben.

16. Vasárnap

(...) Vacsora közben kis vita keletkezett valljon nem vett-e a magyar nyelv a tótból által szavakat, ezt bebizonyítandó felütöttem Fohky Ferenc Irodalmát; fellelém, hogy nagyon keveset vettünk tőlük át. Ugyan ez alkalommal reá akadtam a „Kétgarasos újságai felhívó” előfizetési ívet, s azonnal elhatároztuk magunk közt, hogy járjatni fogjuk.

17. Hétfő

Chorus után Knauz főtisztelendő úrral beszéltem tervünkről, mit ő helyeselt; a beszéd folytán előjött a szó az Új Magyar Múzeum – Vasárnapi Újság, Szép irodalmi Közlöny, Delejtű és Hölgyfutár-ról, s említé, hogy a legelőször említett már járhatja, a másodikat pedig szándékozik.

(...)

Amint ebédünket elvégeztük, hozzáálltam a pénzgyűjtéshez (a lapra) 's ez is habár nehezen 1 óra alatt mégis megtörtént... Nekem természetesen szinte hozzá kellett járulnom - - - (15 krajcár). 1 ½-kor a praefectushoz mentem, engedelmet kérni, szabad-e járátunk, a mibe ő szívesen egyezését nyilvánítá, s egész 2 óráig különböző tárgyak felőli kérdések által mulattatott habár a nem éppen legmulattatottabb tárgyról, tudniillik a latin nyelvről is beszélünk, s felszólított hoznám el neki tavali jegyzeteimet az idő-tanról. Említé a többi közt azt is, hogy főtisztelendő Knauz novellát írt a Delejtűben, – mit azonban én már tudtam (Zumbur álnév alatt). A zenéről is előjött a szó, nem tudok-e játszani zongorát – mióta tanuló – hol kezdtem, én pedig megmondám neki, hogy Mohácson kezdtem, 4 évig folytattam, de már 3 éve hogy nem tanultam s csaknem mind elfelejttem. Hát már Mohácson is volt? kérdé arra, nevezetes helyen? s több hasonlóról beszélünk, a mint előbb említém 2 óráig. 2 ¾-kor ismét chorusra mentem, hogy Knauz főtisztelendő úrtól megtudjam, miképp kelljen a pénzt a szerkesztőséghez beküldennem, s ő útba igazított, mondván, hogy nyitva kell a póstára küldeni.

20. Csütörtök

Édes anyám valóban tegnapi ígérete szerint el is jött, s én átadtam neki a collaret¹⁹ (Mayerét) a szennyes ruhát, a cédulát a hol a veendők fel valónak írva és a kettős téli öltönyömet. Midőn már menő félben volt előhozta mire való az az újság – (akár Új Magyar Múzeum, akár Szépirodalmi Közlöny) ha már anélkül is tartjuk a Két garasos újságot, hagyjam meg magamnak a pénzt inkább a vacátiói utazásra. (...)

Visszamenet a Szent Mihály kapuja alatt menvén a vörös rákhoz címzett gyógyszerár előtt találkoztunk anyámmal, ki ismételve megígéré a 11 órai látogatást. De nem így lett ám, mert csak 11 ¼-kor jött meg, meghozá a bevásárlottakat tudniillik téli harisnyát, 2 darab szappanyt és fogkefét. Megmutatá a gyöngyöt, melyből a caláris fog készülni. Azután pedig először csak 4 hatost, továbbá egy új forintost, s végre még 2 darab ¼ forintos ezüst pénzt adott új értékben 17.90 krajcárt tesz; pengőben pedig körülbelül... 1.50

Megmutatám neki könyveimet, melyekben nagy örömet lelt, s hozzá tévé, ha majd néhány forintot bevesz, nekem ismét küldend

¹⁹ Collare = papi gallér.

mivel látja, hogy oly kedvem telik a könyvekben. Ezután elment itt hagya a magával hozott alamizsnát és fejér ruhát. Negyed fél óra-kor sétára mentünk és pedig a gőzkocsi állomás felé, s ekkor láttuk, hogy egy gép 56 gabona- és állat ketrecet és még azon felül egy nem fűtött gépet vitt magával Pest felé.

TÉLUTÓ

Februarius

1. Kedd

Knauz főtisztelendő úr kérdé Majert, valljon olvastuk-e már a Vasárnapi Ujságot, ez nem-mel felelvén amaz megengedé, hogy ha a praefectus elolvasta mi is átnézhesük (...) Aztán a szolgát nénémhez küldém kenyérért, mely alkalommal a képet – a régtől várt Petőfit is elküldé. Bárcsak másutt készítettem volna el, oly rút foglába²⁰ tevés és úgy összegyúrte magát a képet is, hogy alig lehetett rá ismerni. (...) Néném továbbá ama izenetet küldé, hogy már többé nem tart kenyeret. (Alkalmasint csak azért, hogy nekem ne kellessen küldenije; már ez is így bánik velem! De jól van! Nem bánom!) 11 ½ után a könyvkötő jött el és én oda adtam neki a tegnapi szerzett irodalmat bekötésre, ez alatt ő nagysága a Rector látogatott meg bennünket és a Szentírásan is jelen volt egy ideig. Ebéd után azonnal sétára mentünk. (...) A séta után azonnal hozzá kellett ülnünk a logicából írásbeli próbatételhez. A tételek nem voltak ugyan nehezek; de jegyzeteim segítségével mégis semmire sem mentem volna, s így egy hibát kivéve egészen jó volt.

3. Csütörtök

Reggel mise előtt a Vasárnapi Ujságban 4. szám. olvastam Toldy Ferenc életrajzát. Valóban bámulatos, ha vesszük mennyi szolgálatot tett már mostanig is a hazának, hát még mily előnyére lehet, ha soká él. Isten adjon neki szerencsét még sok Nestor-évhez!

4. Péntek

(...) Ebéd után chorus előtt Knauz főtisztelendő úrnak megmutattam a Két garasos újságot, ő megdicsérte Vas Gerebent, hogy nagyon jó irányba van, a mint ez dolgozataiban ki is tűnik, csak az kár – mondja folytatólag – hogy nagyon szeret billiárdozni.

8. Kedd

Sooky nyilvánítá, miszerint ezentúl többet nem dolgozik az Ébredjünkbe. Jól van, gondolám magamban, majd lesz szerencséje részünkről némi megjegyzést olvasni. (...)

Délután ismét sétán voltunk és pedig én Horniggal az alagút felett is voltunk (...) Oda- és visszamenet is hallottam a többi gabona szekér közül tót szavakat, a többi közt az egyik mondá: Neten cikni je z Ciffera Kassa – Ispánóv sin. Vissza menet pedig messziről kérdé nem izenek-e valamit haza. Gondolám magamban bújjál a lóba. (Tisztességesen legyen mondva) 's mintha nem is hallottam volna odább álltam.

10. Csütörtök

Mise után előállt az izzasztó szer: a hittanbóli vizsga, ülve feleltünk 's mondhatom nagyon jól ment, de ha a vice rector nem zavar meg bennünket még jobban megy. 10 ¾-kor vége volt mindennek,

²⁰ Foglalatba.

mindjárt összeszedtük magunkat és sétára mentünk a Dunapartra. Séta után olyan nagyszerű duplica²¹ várt ránk nagybátyámtól, a milyenről a Semináriumban kispapok még csak nem is álmodoztak. De a vice rector alkalmasint azért, hogy neki is maradjon valami, a bort és a fánkokat megdézsmáltatta; azért mégis mindegyiknek 5 fánk jutott, holott különben csak 2. Ebéd után oly jó kedvünk volt, hogy csupa mulatságból Farkas társunk (öreg) kalapját szét-téptük, és énekeltünk is, ekkor a vice rector bejött, hogy ne csapjunk oly lármát.

(...) Pauler Tivadar, Petőfi Sándor és Pólya József életírását olvastam... Az órám 6 pftért oda adtam az inasnak (az az hogy úgy adtam neki, hogy keressen reá vevőt és ha eladja hozza meg azonnal Petőfi Összes költeményeit és Coriolanját, mit Schackspare (sic!) után fordított de csak 4 forintot ígértek neki, ezért pedig oda nem adtam...

11. Péntek

Ebéd után mintegy 2 ½ körül a vice rector magához hívat s mondja, hogy nagybátyám kérdezősködött felőlem s viseletem felől, mire ő azt felelé, hogy jól viselem magam, csak hajam elválasztása nem tetszik neki, s hogy kétkedik benne meg maradok e a papi állapotban.

13. Vasárnap

Majer a praefectusnál kieszközölte, hogy olyan helyen a hol nem járnak emberek szivarozhatunk. Litánián bal acolytus²² voltam. Gyártottam egy verset. (...)

Este rettenetes vita volt a Kritica miatt. Soóky uram megkapta a maga részét. De hisz úgy kell neki!

16. Szerda

Reggel gyártottam: „Tavaszkor”-t. Knauz főtisztelendő úrtól kérdeztük adott e be valamely dolgozatot a „Jelenkor”-ba – Ő úgymond mit sem tud felőle. Tehát csupán életrajza van meg benne. Jósika: Abafi-ját kezdtem olvasni. Délután a gőzpálya egyik részén egészen ahogy lábánál haladtunk előre, míg nem akadunk egy kis kereszt-útra, mely az országúton és a földeken keresztül a nagyszombati vaspályára vezet. (...)

Éppen 1 negyed 6-kor jöttünk haza; holott már 5-kor stúdiomot kellett volna tartanunk; de szerencsénkre sem a vice rector sem a praefectus meg nem látott bennünket. Otthon levén a nénémől hozott kenyér és a mi több Tóth Kálmán költeményei vártak reám.

17. Csütörtök

A misén thurifer²³ voltam. Sétául a Dunapart melletti sűrűséget tűztük ki, hol dohányszunkat egészen kényelmesen végeztük. A hidat – a mint látszik – építeni kezdték... A gőzhajó állomásnál is már sok mindenféle holmi volt szemlélhető mire már 2 teherhordó hajó várakozott. Ebéd után eszembe jutott: már tán jó lenne megkezdeni a logicát; mert hisz holnap próbatételünk lesz, 's bár még most is nehezen; de mégis csak olvastam.

²¹ Eredeti jelentésben az alperes viszonzválasza a felperes válaszára, itt egyszerűen a küldeményt, az ajándékot jelenti, amelyet Moenich nagybátyja unokaöccsének „válaszul” ott hagyott.

²² Acolitus = gyertyavivő.

²³ Thurifer = a misék alkalmával az oltárszolgálatot ellátó füstölővivő (töm-jén) ministráns neve.

A gőzpálya mentében sétáltunk a hegyek alatt. Ma későn érkezett meg a Pesti személyvonat, alkalmasint valami szerencsétlenség történt. Ismét egy másik tehervonat ment Pest felé (45 kocsiából álló).

22. Kedd

Régel a Duna mentébeni kis erdőben pipázva sétáltunk. Délután a ligetben valánk 's ismét énekeltük: Ott hol a Mátra ölen. Hazádnak rendületlenül. Miről apám nagy búsan szólt. A könyvkötőnek írtam, hogy készítsen kis jegyző könyvecskét. Ára lesz 48 pkr.

Öreg anyám meglátogatott. Még csak tegnap jött Vágáról,²⁴ s ma már Cifferen is volt, 's ismét Posonyba is van. Édesanyámtól hozott szivarra valót - - 1 forint.

Továbbá beszélt, hogy az újságolvasóktól hallá miszerint háború minden esetre lesz és pedig körülbelül Marcius 15-én kezdődik. Olasz, Francia és Orosz együtt tart, 's Angol és Austria szinte együtt van, 's Austriának kell vesztenie, ha akár hogy lesz is. Hogy a Pápa a franciák által vagy megszalasztott vagy tán meg is öletett, mivel nem adott nekik valamire engedélyt. Az öreg Ferdinánd Prágában tartózkodik és végrendeletet készített, melyben csaknem egész vagyonát az egyháznak rendeli fiai számára egy batkát²⁵ sem, ezért Ferenc József nála is volt, hogy tán megkérlelje; de erre nem volt képes. Mondják, hogy Ferenc Józsefnek egész családját, tőle kezdve a legkisebbig mind kiirtják. Hogy Görgei eddigi tartózkodási helyéről eltűnt 's mit sem tudnak felőle Kossuth pedig valami hirdetést bocsátott közre az olaszoknak, melyben figyelmezteti őket, hogy mindig legyenek készen. Most megkérdelem öreganyámtól a miről ő nekem már régen beszélt; de én azóta nem kérdezhetem meg hogy tudniillik midőn itt utoljára, még a télen vásár volt, itt volt Zsiska asszonyság az én angyalkámmal együtt (...) s hogy kedvesem ekkor kérdezte volna öreganyámtól pap maradok-e. Dehogymaradok gondolám magamban még akkor is most is, s tökélem magamban, hogy levelet írok neki, e végre azonnal levélpapírt hozaték.

A délutáni sétán 2 öreg rongyos, szurkos barátot láttunk, kalapjukat már tán 60 évig hordják, ha az ember rá néz elszakadt köpenyük piszkos volt, csupa merő pehely és burnót, ha valaki odább lökte volna a falhoz, bizonyára ott ragadtak volna, csizmájok pedig vörös volt, mint a baguria²⁶, mert fénymázt azóta, hogy a vargától kikerültek, alig láttak. Hát még a gyönyörűséges pofácska, az volt ám még a valami! Az embernek szinte émelgett a gyomra, ha rájuk nézett. Szóval mindenükből kilátszott, hogy barátok; mert ez a legromdább szerzet a mi csak létez.

25. Péntek

6 órakor keltünk. Mise után gyakoroltuk magunkat a szavalmányokban a vice rector előtt. Egész nap iszonyú szél dühöngött. Délután a ligetben füstöltünk; visszamenet Toldy János megérkezettéről vevénk tudomást. Lábbelimet talpaltatám. A könyvtárban (a semináriumban) sok szép magyar könyvet láttam s közülök az 1825 évi Aurorát. (Szerkeszté Kiszfaludy Károly.)

A mondatot (kijött 1813) és Csokonai V. Mihály Anacreonját kivivém olvasásra (kijött 1803). Jósika Abafjának első részét kiolvastam. Mondhatom pompás darab, kivált az utolsó „Szesély” cím alatt. A második részbe is már bele kezdettem.

²⁴ Pozsony megyei település (ma: Váhovce, Szlovákia).

²⁵ Fabatka.

²⁶ Török növényi anyagokkal cserzett erős vízálló bőr.

TAVASZELŐ

Martius

2. Szerda

Abafiból ismét olvastam egy részt. (Be lassan olvasom! de hisz nincs időm csak néha néha lopva fordíthatok olvasásra 1-2 perccel.)

8. Kedden

9 ½-kor kimentünk 7-en (a többi 3. a Jezsuitáknál adást²⁷) a töltésen keresztül a ligetbe, messzire 3-4 erdősegen keresztül egész azon mulató helyen túl fekvő szigetig, hol fel van az 1850-edik évi vízáradás jegyzve, s hogy ennek emlékére a város – plébánosa Heiler Károl egy csinos – Mária képet állíttatott fel. Valóban jól mulattunk. (Én, Prámer és Faragula; bár ez utolsó nélkül el is lehetünk volna; de órája miatt csak megtartottuk.) A hídon visszamenet a praefectussal találkoztunk most láttuk őt először zöld pápaszemet viselni. Éppen tizenkettőkor értünk haza, hol pecsenye fánk és bor várakozott reánk. Így tehát szépen elbúcsúztunk a FARSANGTÓL - - - 1 ½-kor ismét kiindultunk a reggel már látott helyre (Én Hornig és Prámer.) Szivarok és cukrászatra költöttem - - - 18 krajcár.

(...)

11. Péntek

(...) A latinból feleltem. Biz az nem a legjobban ment! Este Petőfi életrajzát olvastam a: „Magyar Írók Arcképei és Életrajzaiban – s Majer hozzám jött és magát fitogtatni akarván mondá: „Tedd ezt most félre és tanulj; Különben confiskálom.” Gondolám magamban csak merj hozzá nyúlni, majd megmutatom mit confiskálhatsz; mert hisz a te kezvedbe nem való becsületes könyv. Azután szépen helyére ment, s én is abba hagytam az olvasást. Többet azután nem is jött nézni mit dolgozom.

TAVASZHÓ

Aprilis

11. Hétfő

(...) Megkaptam Kiszfaludy Sándor és Kazinczy Ferenc arcképeit keretben. Coriolanust is meghozta az inas, de még 23 új krajcárral tartozom neki. Hornig megígérte hogy vacatióban elküldi Kiszfaludy Károly színműveit (két köt.) a Mohamed „Korán” ját magyarul 6 füzetben. Lesz e belőle valami???? (...) Ma láttam először fecskét midőn templomba mentünk.

13. Szerda

Azután még a világi dalok dalolása miatt is kaptunk szidást. Továbbá vagyis végre az ablakbóli lenézés szinte eltiltatott. – Szegény lányok! most bizonyára azt fogják gondolni, hogy haragszunk rájuk vagy, hogy fumigáljuk őket; pedig ki tudna lányra, s nota bene szép lányra, sőt olyan szép lányra ki kedvünket keresi – haragudni?

16. Szomb.

Méhesnek adástálam. A vice rector declamatiókor²⁸ goromba volt erántam. Délután exituson²⁹ voltunk a vadászlaknál. Meg ma is

²⁷ Feltehetőleg asszisztált.

²⁸ Declamatio= prédikációs gyakorlat.

²⁹ Exitus = kimenő.

találtunk ibolyát és pedig olyan szépet, a milyent eddig még nem. Precelmajerrel a ligetben összejöttünk. Későn jöttünk haza s ezért a vice rector olyan lármát csapott, hogy csaknem ki kelle szaladnunk a házból, s úgy rendelé, hogy ezentúl chorus előtt (tudniillik kedden) nem lesz exitusunk; hanem chorus után. A „Dal- és versfűzér”ből már egy ív tele van. Különbem semmi nevezetes sem adta magát elő, hacsak azt nem veszem nevezetességné, hogy Zichyt 2-szer is láttuk, és pedig kurta nadrág - - - de respectus - - - magyar – zsinóros mellényben. - - -

20. Szerda

Ma nevezetes eset adta magát elő; én tudniillik 3 féle nyelven végeztem gyónásomat, ugyanis a gyónást (confiteort) deákul mondtam el; vétekimet németül, 's a bánatot (mind ezeket és más elkövetett bűneimet stb.) magyarul.

21. Zöld Csütörtök

Áldoztunk. 11kor vége lett mindennek ekkor sétára mentünk. Délután 5-kor egész 6 ¾-ig sétáltunk, még ma is volt ibolya, hoztam is haza, habár nem én szedtem. A sétatéren a kis Rudnyánszky Titussal találkoztam. Mondhatom nagyon fess kölyök! Fekete attila, fekete nadrág és szinte olyan színű mellény. Ezüst sallangos nyakendő és pörge kalap volt rajta. Valóban egészen úgy nézett ki, mint én tavál.

22. Nagy Péntek

Ma láttam, vagyis ettem (azaz csak kaptunk; mert én nem ettem döglött halat). a Pozsonyi papnöveldeben egész éven át először halat. (...) Ma hallottam először dörögni és láttam villámlani. Éppen 7-8 perc hiányzott 4 ¾-ig midőn vagy lecsapott és pedig itt valahol vagy Pozsonyban vagy legalább nagyon közel, vagy csak olyan rémítőn dörgött. – Este 7 – 8 ¼ szép zene volt a nagy templomban (Krisztus 7 szava.) Megtudtuk, hogy a' kolduló barátok (kapucinus) kertjében levő kádba ütött a villám. Sírokat látogattunk. Legszebb a Jezsuitáké.

TAVASZUTÓ

Május

2. Hétfő

Mindjárt reggel esett. A vice rectornál bejelentettem mellfájásomat. (...) Az orvostól (Homoeopat.) kis köles nagyságú szemeket (fehéreket) kaptam, melyekből óránként 15 szemet kelle bevennem. (...) (Egész nap nem volt előadásunk.) Délután szép időnk volt. Estére mellfájás ellen theát főztem és ziliztészta ettem (Bruzsthec u. Eilieischeitig.) 6 krajcár

5. Csütörtök

Az orvos ismételteté velem a' szemeket. A ligetben tovább olvastam Rózsa Sándor életét. Az önkénytesek kalapját láttam (gondolom a gyalogosokét) fekete kalap, fejjér toll, fekete sárga – rú – bokréta. Már nem illenek az egész magyar öltözethez nemzeti színű bokréta?

9. Hétfő

A vice rector haza küldött. Édes anyámmal épen 8 ¾ kor mentünk ki a Semináriumból. A praefectustól el akartam búcsúzni; de nem volt otthon. Nehány könyvet vittem magammal haza időtöltés végett, ha talán jobban leszek.

23. Hétfő

Édesanyám Nagyszombatba ment s az úton cudarul megázott. A kocsistól hallottam hogy 3 kispapot látott Cziffer felé jöni Nagyszombatból. Édesanyám nagyságos Szuppan úrnál³⁰ hivatalos volt, ki alkalmasint nővéremtől honn létemet, 's betegségemet megtudva akart vele beszélni. Nagyon bánta, hogy engem Pozsonyba küldött. A Homeopatát összeszidta. Azt mondta, hogy nem kell többé visszamennem Pozsonyba és hogy ha az orvos megengedi látogassam meg őt.

NYÁRELŐ

Junius

5. Vasárnap

Meghozták ládámat. Volt most öröm, midőn a már rég óhajtott és rég nem látott Petőfi; - Vörösmarty; - Tóth Kálmán – és Endre. Kisfaludy Sándor és Károly; Kazinczy; Bajza; Czuczor stb. arcképét láthattam. Az idő még csak megjárta volna, hanem a csúnya szél miatt, sem hozzánk nem jöttek, sem pedig mi más valahova.

12. Vasárnap

A gróf levelet kapott, melynek következtében Bécsbe ment, mint-hogy az öreg Metternich meghalt. Atyám névnapját vígan töltöttük. A komám vagy keresztapám vagy ki nálunk volt, éjjel után 2 óráig voltunk fönn. Az ifjú Bosacky (Sándor) szinte nálunk volt, s mi nagyban daloltunk.

13. Hétfő

Palkovics nálunk hált. Délután én meg ő a plébánosnál voltunk, a nagy politizatio nem hiányzott. Elhatároztam, hogy a plébánossal együtt előfizetek a most tervezett „Minden Classicus Magyar Író Művére”. Évenként megjelenendő 10 kötetért 5 új forintot. – Este a' selyembogarakat tekintettük meg.

17. Péntek

Az olvasást mindkét könyvből folytattam. Édesanyám s a gróf megérkezett; ez néhány szót váltott velem egészségem illetőleg, künn az állomáson. Édesanyám meghozta a még eddig elzárt holmimat.

22. Szerda

Nemzeti szalagomat (...) anyám csokorra alakítá, s feltevém Petőfi arcképe fölé.

NYÁRHÓ

Julius

1. Péntek

Nagyszombatba mentem édesanyámmal, miután én magam a gróftól hintót kértem számunkra, ott Gyula szerelme; A Büntárs, és A kétszarvú emberért - - - 1 forint 48 krajcár vagy is 1 forint 78 újpénzben költöttem. (...) Új reverendát készítettem és övet vettem.

³⁰ Szuppán Zsigmond (novi c. püspök, nyelvészeti író) a nagyszombati alginázium igazgatója volt 1852-től. Moenichet mint tanítványát irányította a pozsonyi papnevelde felé.

9. Szombat

Ismét könnyeztem, miközben Bajzát forgattam. Azon törtem fejem mily ürügy alatt szökhethém meg, de 1-ször nem is találtam igen alkalmasat, 2-szor meg forrón szeretett könyveimet itt kellett volna hagynom, már pedig azoktól nem egy könnyen válok meg.

14. Csütörtök

Folytattam Petőfit és a 11-én kezdett dalok írását. Az öreg grófunkkal³¹, fia – József³² – s ennek nejével³³ találkoztam; az elsőnek igen, a másik kettőnek nem csókoltam kezét, holott József mint keresztapám megérdemelte volna, de – a mint később hallám – ő úgy sem csókoltatja meg. Az öreg gróf kérdezett egészségem felől.

NYÁRUTÓ

Augustus

10. Szerda

A plébánostól elkértem a Szent István társulat által kiadott Magyar Írók Életrajzának 1-ső kötetét. A grófnétől írást kaptam mit holnapig le kell másolnom.

11. Csütörtök

Az írás miatt itthon kelle maradnom, különben pedig Súrra mehettem volna orvosunkkal a komámhoz. Kalapáltam egy bordalt.

13. Szombat

A Vasárnapi Ujság idei folyamának 30-31 számában olvastam: „Ismét néhány szó nemzeti hagyományaink és a tájszógyűjtés ügyében” Debreczeni Jánostól, s ez annyira fölbuzdított, hogy feltevém magamban, mi szerint én is a’ mennyiben tehetségemben lesz, a legnagyobb szorgalmat munkásságot fogom e tárgyat illetőleg kifejteni...

21. Vas.

Hubert és [?] consiliumot tartottak és egy harmadik valami Nikolinyi nevű eret vágott.

Reverenda vale dixi.

ŐSZHÓ

October

8. Szombat

Pasztirzk Tóni nálunk volt, a francia nyelvből hatalmasan examinált és kijelenté, miszerint engem nagyon szeretne tanítványának. (Én meg gondolám magamban oh és is szeretnék tanítónémul, de a végett, hogy angyalomat Prokóp Marikámat láthassam és vele is beszélhessek.) Én pedig mint valami málé, nem hogy fölhasználtam volna az alkalmat és felkértem volna őt, hanem szólanul állottam előtte. – A többi közt említé, mi szerint Marikámat is már akarta tanítani, hanem – hogy – mivel nem tud németül (grammaticae) nem taníthatja. Szegény Marim! Ha tudnád mennyire

fájt ez nekem, midőn hallám miképp tudatlanságodról vádolnak, holott én épp az ellenkezőről vagyok meggyőződve.

23. Vasárnap

A Lukszéknál jól mulattunk, ott voltak a kisasszonyok, és Battyányától a komorna (Lóri). Derék lány, magyarul jól tud, hanem egy kicsit - - - öreg már. A huszárok masíroztak keresztül. Amint egyiktől kérdeztem, hova mennének, azt felelé Gallicziába, egy másik pedig hamar utána tevé: „a hol a tetű dohányzik”.

25. Kedd

A plébánosunktól hallottam vasárnap, hogy az újságban jött miszerint Pesten új divat kapott lábra: A legelőkelőbb hölgyek erdélyi főkötöket; a hajadonok pártákat; a férfiak csizmába tűrt zsinóros nadrágot (szürkét többnyire) atillát szinte szürkét, télen pedig bekecset viselnek, melynek neve „Buda”. Egyébiránt erről már azelőtt is hallottam.

26. Szerda

A huszárok bandája ment keresztül. Egyik a többi közül a kivel beszéltem Tolna megyei volt, mondá, hogy Bonyhádtól nem messze eső faluból. A banda játszá: „Sárga csikó az én lovam sárga.” ... Ez a 7-ik Huszár regiment, mostani tulajdonosuk báró Schimschen. Azelőtt „Reisz” huszároknak hívták.³⁴ – Ezeknél van Bejny nagybátyám (Káplány).

TÉLELŐ

December

5. Hétfő

Leégett az urasági fejőte; nem volt biztosítva. Írtam a Vasárnapi Ujság szerkesztőségének e felől és valami keveset a kastélyról is. –A plébánosnál voltam s közlöttem vele írási szándékom – ő nem javallta (a forradalmi ügy miatt, melybe a Battyányak s Károlyiné volt bonyolódva).

16. Péntek

Anyám Nagyszombatba ment. Reggel óta roppantul havazott. – Gróf Zichy Károly levelét olvastam mi honunk felől a „Vamterer”³⁵ be vót. – Biz az félig meddig revolutionalis dolog; mert a többi közt írja, hogy „kormánynak nem azon kell lennie, hogy belőlünk németeket csináljon, hanem úgymond vissza kell adnia jogainkat, nem kell bennünket annyira lenyomnia, hogy ez által erántai bizalmunkat megnyerhesse” stb. ebből – én legalább – az következtetem, hogy ha ezt nem teszi, nem igen várhatja, hozzá való ragaszkodásunkat. –

³¹ Gróf Zichy Károly (Pozsony, 1785. október 11. – Ciffer, 1876. június 1.), Zichy Ferenc és Kolowrat Mária Anna gyermeke. Felesége Batthyány Antónia.

³² Gróf Zichy József (1814. július 9. – Bécs, 1897. január 14.)

³³ Gróf Zichy József neje Melanie Metternich. 1853. november 20-án Bécsben kötöttek házasságot.

³⁴ A Reuss-Köstritz huszárezredről van szó, amely 1859-ig Észak-Itáliában szolgált. Tulajdonosa 1836-tól Henrik, Reuss-Köstritz hercege volt. E név elferdítéséből nevezi őket Moenich Reisz-huszároknak. A legénységet Tolna és Baranya megyékből sorozták.

³⁵ A Wanderer című bécsi lapról van szó.

1860 –IKI NAPLÓM

TÉLHÓ

Januáriu

1. Vasárnap

Toldytól ide s tova olvasgattam.

Kovács Béla barátomtól megkaptam a Napkeletet, és szorgalmasan olvasgattam. Be sok szépet mulattatót leltem benne, s a mellett sokszor – valami sokszor hullatám könnyeimet, midőn olyan helyekre akadtam, ahol saját életem – örömöm (oh az én örömeimet, mik oly ritkák 's csak pillanatig tartók, nem is nevezhetni örömöknek.) bánatom – az én tartós életlő bánatom tökéletesen, mint tükörben az arc van lemásolva. Ilyenkor aztán zúgolódom végzetem ellen, mért adott oly kemény színű, oly hideg keblű szülők, kik ha hazájuk iránti szeretetből pártolnák az irodalmat, talán belőlem is válhaték valami (ha mindjárt a poëta nascitur is), s ha nem is vergődhetném magas írói polcra, legalább olvasás – és tanulási vágyamat kielégíthetném, 's talán egy két szóban tudtára

adhatnám kedvesemmel irántai lángoló szeretetemet, míg így az érzelmek bennem elfojtának, „mint midőn a virág melegség hiányában bimbajába zárva elfonnyad.” – Oh – Isten bocsáss! már oly gondolatra is vetődtem, mért nem szólítja az ég ura szülőimet magához, akkor a nyomor, a nélkülözések, a mik után szinte vágyakozva, talán képessé tennének arra, a mire most képtelen vagyok. – Tapasztalataim igen kevés tárgyra terjednek ki, a mi természetesen nem különös, mert senkivel sem vagyok érintkezésben, könyveim pedig szinte hiányzanak a s így nem művelhetem magam, hanem az egész időt honn szobámban töltöm; nem is igen merek az emberek közé menni, nehogy arcomról olvassák le a fájdalmat, kint, mi belül gyötör, emészt.

24. Kedd

Toldy kézikönyvéből Kazinczy meg Kölcsey életrajzát olvasám. Föltettem magamban hogy Kazinczinak (sic!) Tanácsát követni fogom, hogy tudniillik az olvasottakból kivonatokat készítek, mert belátom, hogy ez nagyon célszerű, hogy az elmetehetséget nagyon erősíti, műveli.

KÖNYVISMERTETÉS

S. Sárdi Margit: *Napló-könyv. Magyar nyelvű naplók 1800 előtt*. Att-raktor, Máriabesnyő, 2014. 236 p. (ISBN 978-615-5257-66-7)

S. Sárdi Margit nem először nyúl a napló, az emlékirás témájához: korábban már írt a női naplóírókról,¹ az önéletírás sajátosságairól² és a további jellemzőiről.³ Legújabb könyvének középpontjában a napló mint „(szép)irodalmi” írásmű áll, amely kutatásának kérdéseire, lehetőségeire, szükségszerű rendszerezésére és az irodalomtudományban elfoglalt helyére hívja fel a figyelmünket. A kötet így egyedülálló a napló kutatásban, rámutat az ebben a témában megbújó kincsekre, amelyeknek felfedezéséhez és elemzéséhez még hosszú, de annál izgalmasabb út vezet.

A nyolc fejezetből álló könyv a 16. és a 18. század között keletkezett magyar nyelvű naplók segítségével veszi górcső alá a napló kutatásban és -irodalomban eddig felmerült problémákat és igyekszik azokra megfelelő javaslatokkal és megoldásokkal szolgálni. Az irodalomtörténész az első három fejezetben a naplóról, az emlékirásról alkotott véleményeket ismerteti a különféle tudományokban: elsősorban az irodalomtudományban, a történettudományban, a társadalomtudomány és a pszichológiában. A magyar nyelvű szakirodalom mellett áttekinti a német és az osztrák nyelvűt is, melyek segítségével mutatja be az emlékirásnak a 19. és a 20. századi megítélését, végül a tudomány jelenlegi állásfoglalására is kitér. Ebben a bevezető részben tudhatjuk meg, hogy hosszú ideig csak történeti forrásként kezelték, nem törekedtek irodalmi értékének kutatására és csak az előző században kezdődött el egyfajta érdeklődés e műfaj felé. A könyv célja, hogy fellazítsa ezt a tudományos merevséget és hangsúlyozza a napló szépirodalmi értékét. Ennek elengedhetetlen feltétele műfaji besorolása, amelynek szükségszerűségét a szerző is érzi és a későbbi fejezetekben vállalkozik erre a feladatra. A napló sajátos irodalmi jellegének meghatározásához hívja segítségül a

pszichológia tudományát, amellyel az egyénnek, az énnak a személyiségét kutatja a feljegyzésekben.

A harmadik fejezetben a 19. és a 20. század olyan kutatási irányvonalait ismerhetjük meg, amelyek az egyénnek a társadalomra való hatásával és pszichológiai szerepével foglalkoztak. Az író emlékező képessége kulcsfontosságú szerepet játszik, hiszen erre támaszkodik a napló megírása során. A szerző a felidézéssel és az emlékezéssel mint pszichológiai folyamatokkal foglalkozik és bemutatja az ezekkel foglalkozó 20. századi pszichológiai megállapításokat (felhívva a figyelmet a nyelv használatának sajátosságaira, valamint az emlékezés pontatlanságára). Számba veszi azokat a tényezőket, amelyek szükségszerűen befolyással bírhatnak az egyén emlékező képességére (egy trauma, amely eltorzíthatja az adott emléket, vagy a múltbeli emlékek megszépülése). Egy másfajta problémát generál műfaji besorolása kapcsán, hogy az egyén egyszerre kerül a narrátor és az átélő személy, valamint a szereplő és a befogadó bőrébe. A kérdés megoldását az irodalmi és pszichológiai narratív kutatás eredményei szolgáltatják, melyek ismertetése első olvasatra egy gordiuszi csomóhoz hasonlít. Ez a fejezet a könyv legbonyolultabb és egyben nagyon érdekes része. Nem mindenki lehet jártas az én-kutatásban, és bár S. Sárdi körmönfont mondatai sem könnyítik meg az olvasást, azonban a későbbi fejezetekben hozott példákkal és érthető magyarázatokkal mégis sikerül megértetnie a pszichológia és az irodalom tudományának e témában való összefonódását. A naplóíró személye tehát egy igen bonyolult és összetett kérdésköre a könyvnek: a naplóíró kettős jelenléte feltételez egy olvasót, aki az író önmaga.

Ehhez az első lépést az emlékiró műfajcsoport meghatározása szolgáltatja, a magában foglalt műfajok elkülönítése és elnevezése. A szerző olyan feladatra vállalkozott, amire eddig egészen kevesen és nem nagy sikerrel: egy műfaji elnevezés megalkotására, amely meghatározza ezeknek az írásoknak a sajátos és közös jellemzőit. Az előbbi fejezetekben leírt megállapításokból kiindulva a szerző a műfajcsoport kialakulásának legfontosabb tényezőjét a 16. századra már kifejlett én-tudatban látja. Miután megmagyarázza ezt a korszakban végbemenő változásokkal, áttér a névadásra. Az előző évszázadokban többféle elnevezése létezett (diarium, feljegyzés, jegyzőkönyv, história, krónika, memorabilia stb.), így nem alakult ki következetes és meghatározott megnevezés sem. Érthető, hogy így nehéz tudományos kutatást végezni egy olyan témával kapcsolatban, amelynek még nincs egységes műfaji neve. Az irodalomtörténész az emlékiró műfajcsoportban formai megjelenésük, időrend és periodicitásuk szerint különböztette meg az írásokat, amelyeknek

¹ Naplók és naplóíró nők (XVII–XVIII. század). *Irodalomtörténet*, 37 (87). (2006) 618–628.

² Az önéletrajzi szelf és a 17–18. századi önéletírások. In: *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*. (Szerk. Balázs Mihály–Gábor Csilla.) Kolozsvár, 2007. 209–222.

³ A kora újkori „értelmiségi” napló. In: „...mint az gyümölcsös és termett szőlőveszszöc...”. (Szerk. Stemler Ágota–Varga Bernadett.) 2010. 287–298. Továbbá: *Az időszakos naplók*. In: *Eruditio, virtus et constantia. Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére I-II.* (Szerk. Imre Mihály–Oláh Szabolcs–Fazakas Gergely Tamás–Szárász Orsolya.) Debrecen, 2011. 251–258.

a személyes nézőpont a közös jellemzőjük. Ezen belül található a napló, amelyről gyorsan kiderül, hogy szintén többféle műfajt rejt magában. A naplót mint műfajcsoportot így megkülönbözteti a többi „rokonától” attól függően, hogy a benne leírtak mennyire friss élmények. Tehát azon feljegyzések sorolhatóak ide, amelyekben a leírt emlékek a közelmúltban történtek (a már említett torzulás és megszépülés még nem hatott rájuk).

A napló műfaji besorolásának nehézségeit fokozatosan oldja fel, s az elkülönítése után rátér a nagy kérdésre, hogy mi is pontosan a napló. A naplóíráskor kiadásának kezdetei és az ezzel kapcsolatos problémák – a közlések színvonala és megbízhatósága nagyon alacsony – ismertetésével képet kapunk a tudományos érdeklődés szakaszairól. Az elsősorban történészek által kibocsátott gyűjtemények és kiadások leginkább egy-egy történelmi szereplő írásaira fókuszáltak, személyes adatokkal, vagy az író személyiségével alig foglalkoztak. A szerző azonban felhívja a figyelmünket arra, hogy a korábbi századok – ha nem is irodalmi – érdeklődésének köszönhetően lehet ma is olvasni és kutatni ezeket a feljegyzéseket. Az emlékiró műfajcsoport meghatározása után a napló mint műfajcsoport is definiálásra szorul. A szerző ez esetben is többféle megközelítést vázol fel, de arra a következtetésre jut, hogy mivel meghatározása igen nehéz, célszerűbb inkább elhatárolni más műfajoktól (publisztikától, fiktív naplótól, történetírástól), így szűkítve le a csoportot. Továbbá különbséget tesz még a magán- és az irodalmi napló között, aszerint, hogy az író nyilvánosságra szánta-e, avagy sem. A napló műfaji osztályozásában a külső megjelenést, a tartalmi és formai jegyeket, a bejegyzések gyakoriságát, az írók személyét és a funkciókat – emlékeztetés és a lelki élet irányítása, a sok átfedés miatt azonban ez sem szolgálhatja a teljességet – is figyelembe vette. Műfaji meghatározását tovább bonyolítja a napló utóidejű módosítása: a naplóíró ugyanis átírhatta, átdolgozhatta, átmásolhatta vagy utólag hozzá írtatott megjegyzéseket.

Az anyaggyűjtés során csak a magyar nyelvű és nyomtatásban megjelent naplókat használta fel, kivéve az Erdélyi Múzeum egykori kéziratos anyagát. A 141 naplóíró 164 naplóját egy adatlapon osztályozta a naplóírók felekezeti, társadalmi hovatartozása és földrajzi elhelyezkedése alapján. A táblázatokon kívül a könyv végén található Függelékben további hét diagram segítségével szemlélteti a kutatás során elkészített listát.

A könyv utolsó fejezetében ezeken a naplókon keresztül kapunk választ a fentebb említett szempontokra: a fennmaradt naplóknak több mint a fele erdélyi, kezdetei főleg a nemességhez és a polgársághoz kapcsolódnak és többségükben református vallású környezetben születtek. A szerző kitér a napló írásának indításaira (az egy családban, vagy társadalmi rétegben élő naplóírók példája adhatott bátorságot rokonaiknak, barátaiknak az írásra), műfaji sokszínűségére (útinnapló, követi napló, városi és udvari naplók), írásának tudatosságára (a kései naplóírókra jellemző) és mikrokulturális tényezőjére (a naplóíró hatással bírt a körülötte élőkre). A napló irodalmi jellegének és megszerkesztésének feltételei ismertetése közben pedig elénk tárul ennek az irodalmi műfajcsoportnak a megszületése és további alakulása. A szerző mindezt úgy éri el, hogy a naplót mint irodalmi terméket elemeire bontja, amelyek felnagyításával rámutat az egyes írásokban rejlő szépirodalmi vonásokra (olyan irodalmi szövegeket tartalmazhatnak, amelyek más emlékirói műfajokban nincsenek: fohász, év- és hónapösszegzés, vagy akár időjárás bejegyzés). A fejezet végén szóba kerül a női, illetve az öregkori napló,

amelyek önmagukban is egy külön kutatást igényelnek. Az előző nehézsége számbeli korlátozottságában (a szerző mindösszesen öt magyar nyelvű példát talált a vizsgált források között) található, mivel a korábbi századok kiadói számára nem szolgáltak elég értékes történelmi adatokkal, így sokszor hiányosan vagy egyáltalán nem nyomtatták ki őket. A szerző így nem is látja értelmét, hogy nemek szerint különböztesse meg a naplókat, annak ellenére, hogy vannak kivételek, amelyek a nemi különbségükből adódó más társadalmi és életlehetőségekből származnak. Az öregkori naplók szintén kuriózumként szolgálhatnak a kutatásban, mivel a tárgyalt időszakban kevesen éltek meg azt a bizonyos „öregkort”. További nehézségeket okoz a bejegyzések ritkulása az öregedés folyamatával, amit inkább fizikai okoknak tulajdonít a szerző, mintsem szelleminek.

A Napló-könyv egyes részeinek bonyolultsága ellenére is olvasmányos és hiánypótló mű, amely nem csak az irodalomtörténészek, de a napló kutatásban kevésbé jártas publikum érdeklődését is felkeltheti. Ilyen például, hogy a *gender studies* módszerével is megközelíthető és feldolgozható a tárgyalt korszak női naplóirodalma. S. Sárdi Margit könyve felhívásként és programként egyaránt értelmezhető: felhívja az irodalomtudomány figyelmét egy sokáig lapangó, irodalmi értékeket rejtő forráscsoportra és ennek egy korszerű feldolgozását, értékelését és az irodalmi műfajok csarnokában való elhelyezését javasolja.

Ruszkai Zsófia

Dr. Várkonyi Tibor: *Négy király, egy szultán*. Tarsoly Kiadó. Budapest, 2014. 400 p. (ISBN 978-963-9570-59-7.)

A gyanútlan olvasót igencsak lépre csalhatja Várkonyi Tibor kötete, s úgy hiheti, a szerző hiteles forrásfordításokat gyűjt össze a Jagellók korától Szigetvár elestéig. Mi több, még a történettudós is – ha éppen csak belelapoz a könyvbe és szemrevételez a szerző által „közölt” egy-két 16. század közepi levelet, mint azt a recenzens is tette – anélkül, hogy pontosabban tájékozódna a szerző célkitűzéseiről, könnyen gondolkodóba esik, és azon morfondírozik, miért nem ismeri a szinte tökéletesen hitelesnek ható Oláh Miklós-levelet vagy szultáni naplórészletet. Létezne, hogy kiadatlan forrásokra lelt a szerző, és azokat kitűnő fordításban közli? Ha gondosabban utánanézi a recenzens, s „utánamegy” egy-egy adatnak, még inkább megdöbben, hogy hosszú évekig folytatott kutatás után hogy-hogy nem került a kezébe például Sir John Wallop, angol követ 1527. évi Olmützből írott levele, hiszen Wolsey kardinális megbízottja éppen akkor a helyszínen tartózkodott, és a recenzens úgy vélhette, hogy áttekintette Wallop összes ilyen tárgyú levelét. Várkonyi vajon hogyan bukkantatható a nyomára új forrásoknak? Vagy, hogyan kerülhetett a kezébe egy, Antonio Rincón francia kém szereplésének menetébe éppen belevágó témájú levelezés, amikor azt gondolná a történelmekutató, hogy Rincón pályafutását maga is végigkövette. A recenzens ekkor kezd el hitetlenkedni, s éppen ez a hatás az, amit feltehetően Várkonyi el kívánt érni, még a szakkutatók körében is. Ha elővigyázatlanok vagyunk, és nem tájékozódunk megfelelően, könnyen belesétálhatunk a szerző csapdájába. Arról van szó ugyanis, hogy Várkonyi Tibor *fiktív* forrásokat közöl! A kötet igazi különlegesség, mert – ahogyan az előszó írója, Varga Szabolcs is kiemeli –, olyan „forrásokat rejt, amelyek hasonló stílusban készültek, mint a fennmaradt iratok túlnyomó többsége”. Néhány ilyen „forrásmű”

olyan tökéletesre sikeredett, Várkonyi olyan pontos, valós adatokat épít beléjük, hogy az az érzésünk támad, mintha eddig fel nem fedezett, ismeretlen dokumentumok elevenednének meg. A feljegyzések, naplórészletek olyannyira életszerűek és „valóságzagúan” vannak a tényleges események menetébe ágyazva, hogy – Varga Szabolccsal egyetértve – „akár meg is íródhattak volna”. A szerző történelmet konstruál, oly módon, hogy a rendelkezésre álló valós adatokból – Brodarics, Guidoto és Burgio jelentései, Hieronym *Laski*, *Statileo János* vagy *Piotr Tomicki levelei* – rekonstruálja egy-egy adott pillanatban a történeti valóságot – mint például Bakics Pál hírei 1526 tavaszán Szulejmán hadmozdulatairól – és azoknak a tényeszerű, hiteles keretébe illeszti be a saját *kreált* – „a szultán levéltárában talált” – iratait. Ezek így szinte hitelesnek hatnak, hiszen minden olyan információ, amiről bennük szó esik, *valós*.

A szerző módszerével természetesen lehet nem egyetérteni, kritikus szemmel bírálni, de úgy vélem, jelen esetben nem ez a recensens legfőbb feladata – hiszen bevallottan nem egy történeti szakmunkáról van szó –, hanem az, hogy erre a minden szempontból egyedülálló vállalkozásra felhívjuk a figyelmet. A szerző igen sokat árul el a vizsgált korszakról, annak történeti szereplőinek „bőrébe” bújva, mintegy fiktív „szemtanúként” közrebocsátva az egyébként megtörtént eseményeket II. Lajos vagy II. Szulejmán szemével. Ha az olvasó nyitott módon viszonyul munkamódszeréhez, igen sok hasznos adat birtokába kerül s jobban megismerheti az adott korszakot vagy annak szereplőit.

Várkonyi metodikája ebben a formájában ugyan páratlan, de talán lehet azokkal a dokumentumregényekkel rokonítani, amelyek az utóbbi évtizedekben nagy könyvpiaci sikereket értek el, mint például Barbara Tuchman magyarra is lefordított *Távoli tükör* című munkája. Ez utóbbi egy színes mozaikkép, amely a legtöbb részletében hiteles forrásokra épül, valós iratanyagot a szövegbe építve rendez keretbe egy-egy történeti szereplő életén keresztül az események menetét. Maurice Druon vagy Graham Shelby történeti regényei is olyan pontos műalkotások, amelyek majdnem minden részlete tényszerű valóságon, forrásanyagon nyugszik, csak épp egy fiktív regényfolyamba vannak építve. Shelby krónika- vagy levlérrészleteket ad a szereplői szájába.

A szerzői előszóból világosan kiderül Várkonyi hitvallása. Kétségtelen, nagyon jó kiindulási alap II. Lajos 1526. augusztus 25-i, már a mohácsi táborból írott levele Batthány Ferenc bánhoz, amelyben – félretéve az uralkodói levelezés minden protokollját – mély kétségbeesésben immár nem a király, hanem az ország sorsáért aggódó ifjú könyörög, hogy „sebesen”, a „leggyorsabban siessetek” (26. o.). Ebből kirajzolódik Lajos „emberi mivolta”, amit a szerző a leginkább be kíván mutatni. Célkitűzése az, hogy láttassa, szereplői „nem királyok, főurak és katonák voltak, hanem elsősorban emberek, ugyanolyan érzésekkel, mint mi magunk” (26. o.). Ehhez a propozícióhoz Várkonyi a kötet során végig ragaszkodik. Valóban, úgy tűnik, belemélyedve bizonyos értelemben II. Lajos vagy Szulejmán lelkének mélységeibe, a történeti szereplők személyes attitűdjei „vezetik” a kezét, s egyfajta pszichológiai megközelítéssel is próbálkozva megértéssel viseltetik irántuk, illetve elfogadja, hogy Lajos, Szapolyai vagy Ferdinánd „nem voltak tehetetlen bábok”, „tették, ami erejükből futotta”, s „elmentek lehetőségeik határaihoz” (27. o.).

Várkonyi fiktív krónikái, a *Memoria Hungarorum*, a Mahmud Terdzsumán mintájára kreált Murád Dragomán táblái, a Szigetvár felé haladó Szulejmán feljegyzései, valamint a kor történeti

szereplőinek széles tárházából válogatott levelek– Czibak Imrétől Fráter Györgyön át Andrea Corsini londoni követig – is rengeteg valós adatra támaszkodnak. A szerző tényleges források köré szervezi a fiktív anyagot, azokban szinte mindenütt valós dokumentumokra hivatkozik, így ugyan maguk a „források” valóban fiktívek, de az általuk közöltek a valóságot tükrözik. Beriszló Péter 1516-os Miksának írt vagy VIII. Henrik 1526-os áprilisi levelében közöltek a *Memoria* lapjain valóság; ahogy a Werbőczy és Balbi kapcsolatáról írottak is; csakúgy, mint Frangepán Bernát vagy Korbáviai János kiugrási kísérlete, továbbá Móré Fülöp 1521-es követségei. Ferdinánd valóban október 20-án ad választ a bécsújhelyi találkozón; Lajos valóban ilyen tartalmú levelet ír a pápának 1524. február 4-én. Pontosak az 1522-es Reichstagról vagy Szapolyai 1523-as olmtüzi látogatásáról írottak, csakúgy, mint az 1526-os török hadjáratot nehezítő esőzések és a Száva áradásának bemutatása, vagy a Pétervárad védelméért tett felajánlások, illetve az Erdély elleni oszmán támadás lebetgetése. Brodarics követségeinek a *Memoriába* építése a követ levelezésének időrendjéhez és annak tartamához illeszkedik. Campeggio legátus valóban nagy haraggal vonta kérdőre Szalkait a török békéről hallott hírekről, Burgio pedig valóban morva gyalogságot toborzott.

Várkonyi forrásainak a stílusa is „megtévesztően” hiteles: Szulejmán Allahhoz való fohásza, Morus Tamás levele Szapolyai kiátkozásáról, vagy Salm gróf tömör hadijelentése meglepően autentikusnak hat, ahogyan Török Bálint is nem a nevé, hanem a „fehér barátként és „az özvegyként” illeti Fráter Györgyöt is Izabellát. A dragomán írásai például „az óvatos farkas történetéről” is remekül megállják helyüket.

Várkonyi igen sikeresen tesz kísérletet arra, hogy „közelebb férközzön” II. Lajos lelkivilágához, s megrajzolja a kétségek és félelmek között gyötrődő, a kormányzás és a hadakozás ügyeiben még tapasztalatlan ifjú belső vívódásait. Ennek egy külön, fiktív naplót szentel, amelyet II. Lajos 1526-ban írt (volna), *Commentariorum Ludovicus Rex, MDXXVI* címmel. Várkonyi tüzetesen megvizsgálta II. Lajos levelezését, és megpróbált beemelni a „naplóba” olyan stilisztikai fordulokat, vagy azokhoz hasonlókat „gyártani”, amelyekkel a király személyiségéről érzékletes képet lehet festeni. Burgio jelentései alapján szinte valósnak hat az a kifakadás, hogy „sakkoznak velem” (175. o.). A munka így tele van olyan szomorú önvallomásokkal, mint „a sors elől nem tudok kitérni”, „tanácsadóimban ... csalódnom kell” (170. o.); „senki sincsen, aki értené a fegyverek nyelvét” (184. o.); „rémálmok gyötörnek” (190. o.), amelyek valóban úgy tetszenek, mintha maga a király írta volna őket. Készek vagyunk elhinni a szenvedő ifjúnak, hogy a tehetetlenség valóban „rettentően kifárasztja” (184. o.). Megismerjük, Lajos milyen véleményrel van egyes politikai szereplőkről: Werbőczy „a végveszély pillanatában háttal fordít” a hazának (171. o.). A király Bornemissza Jánoshoz fűződő bensőséges viszonyáról is értesülhetünk. A „krónikás” szerint „gyermekét látja” a királyban (51. o.). Jellegzetes, ahogy Lajos „faggatja” (182. o.) Bornemisszát, s mindenben próbál a tanácsaira hagyatkozni.

Érdekes az a kötődés, amit a szerző a királynak tulajdonít Kempis Tamás *De imitatione Christi* című munkájához, hiszen ebből az uralkodó igen gyakran idéz. Mi több, még izgalmasabb kérdéseket vet fel az, hogy 1532-es kiadása előtt eljuthatott Lajos birtokába Machiavelli *Il Principéje*, s azt a király igen sokszor idézi, sőt teljes szakaszokat épít be ebből a szövegébe. (Igaz, valóban vannak

arra adataink, hogy *De Principatibus* című változata ismert lehetett 1513 körül.)

Várkonyi a legfrissebb szakirodalmat is beépíti művébe, így adhat számot Lajos a mohácsi hadrendről vagy így kerülhet a király kezébe a nemrég Antonín Kalous által közölt, itt Burgionak tulajdonított vázlat, a hadsereg kivonulásának rajzával. A szerző végigvizsgálta a szulejmáni ajánlat historiográfiáját, és a Memoria írójának szájába adva a szavakat a legújabb álláspontot közli Behrám császár történetéről. Kiválóan illeszti be Várkonyi az úgynevezett második ajánlat történetét Ferdinánd és Schnaidpeck levelezése közé. Megismerhetjük, miként vélekedik Lajos király az „actio radius” elméletéről, ami első látásra anakronisztikusnak hat, csakúgy, mint az, hogy az uralkodó tudatában lett volna pontosan Kászim napja jelentőségének (185., 194. o.). Mindazonáltal igen érdekes okfejtés, hogy a kormányzat tisztában lehetett azzal, hogy a „török ügy indítja meg hadjáratát, hogy a meleg hónapokban legyen ideje ... visszavonulni” (185. o.). Igaz, az talán nem kis túlzás, hogy Lajos azt „jósolja”, hogy „a török ... Bécsen túl soha nem tudna hosszabb időre gyökeret verni” (uo.). Az egyik legérdekesebb rész, amelyben Lajos bevallja, valóban aggódik, hogy egymásnak ellentmondó parancsokat küldött Mohács előtt Szapolyainak, amelyeken „a vajda nem tud kiigazodni”, s lehet, emiatt késik el a csatából (198. o.).

Ha a 16. század tapasztalt szakkutatója árgus szemekkel vizsgálja Várkonyi munkáját, természetesen rá fog bukkanni jó néhány olyan elemre, amelyek alapján diadalittasan jelentheti ki, hogy „megfogta” a szerzőt, és rábizonyíthatja, hogy írása fiktív, anakronisztikus, vagy stilisztikailag, nyelvileg nem illik a korszak sajátosságaihoz. Ez azonban embert próbáló feladat. A recenzensnek nem célja itt, hogy listát adjon Várkonyi tévedéseiről, hiszen nem szakmunkát ismertet, mégis, még inkább a tökéletes illúzióhoz közelíthetett volna a munka, ha például a csak az Erzsébetkorban használt Enfield Palace-t nem szerepelteti keltezési helyként a szerző a 1520-as években; vagy egy hivatalos diplomáciai levélben nem kell egy követnek magyarázkodnia Montmorency keresztnevének eredetéről; s ugye nem tudunk arról, hogy boszniai érsék létezett volna, ahogyan Podvinyai Pál sajkás kapitány is helyesen Tamás (egy másik helyen így is szerepel). Lajos király sem nevezte a mai, hadtörténeti irodalomban meghonosodott nevén „szávaszentdemeteri-nagyolaszi” ütközetnek az 1523-as csatát a török ellen. A király „saját naplójában” bizonyára nem mondana olyat, hogy „Allah dicsőségére” (175. o.), vagy akár nem fémjelezné egy korszakot úgy, hogy a „Hunyadiak kora” (186. o.). Kevésbé hiszem, hogy Kara Ahmed az egri nőket is megemlíttette volna mentségére szólva a szultánnak.

A dinasztikus ábrák esetén furcsán hat, hogy a trónralépés ideje helyett a születési idő van feltüntetve. A Foix-háznak igen terebélyes ágai voltak, s a magyar királyné, Anne de Foix apja a ház Grailly-ágából eredt, s így is különböztette meg magát az „egyéb” Foix-któl. A szerző genealógiai módszertana is furcsának hat, hiszen például oly módon igazol rokonságot II. Lajos és VIII. Henrik között, hogy több generáción átívelve nőági kapcsolatokat halmoz fel, ami ugyan igazolható, csak hogy ennek alapján a korabeli Európa majdhogynem összes uralkodója rokonságba hozható egymással. Egymás mellé állítva, hogy II. Lajos és Szapolyai János is Olgierd litván nagyhercegtől származott nem kissé hat megdöbentően, még ha voltaképpen valóságos a nőági felmenőkkel igazolt kapcsolatok. Az pedig ugyan valódi kuriózumként hat, hogy a szerző a

18. században élt Beck családon keresztül beilleszthető akár a Zrínyiek, akár Török Bálint, akár a Pálffyak – nőági kapcsolatot is figyelembe vevő – leszármazási táblájába, mindazonáltal úgy érezzük, a szerző ennek túl nagy teret szentel, s e hosszú függelékek közlése súlyos teher. Ezzel ugyan magyarázza azon célkitűzését, mely Mohácsnál elesett hőssel áll maga rokonságban, vagy hogyan kerül személyesen is közel Zrínyi sorsához, de erről egy külön közleményben lett volna szerencsésebb megemlékezni. Egyéb probléma a leszármazási táblák esetén, hogy Mátyásnál „Edelpeck Barbara” úgy van feltüntetve, mintha a király törvényes felesége lett volna. Azt, hogy Hunyadi János apjának felesége Morzsina Erzsébet lett volna, bizonyítani nem lehet. Uralkodói neveknel a nem magyarított keresztnev – Juana, Juan, Kazimir – ugyancsak furcsán hat. V. Károly nem „Petras”, hanem Neopatras hercegi címére tartott igényt (ami legfeljebb görögül Nea Petra). Vágszendrő vélhetően elírás Végszendrő helyett. Burgo egyszer „del”, máskor „da” Burgo.

Meg kell jegyezni, a szerző nagy munkát végzett abban is, hogy az adott szereplőkről szinte lexikonnyi, igen pontos életrajzi adat közöl. Külön érdeme, hogy jó minőségben közöl eredeti aláírásokat.

Összességében Várkonyi munkája üdítő vállalkozás, gondolatébresztő kísérleti alkotás még a szakkutatók számára is. Leginkább egy valós alapokon nyugvó „dokumentumokra” támaszkodó, s minden elemében tényszerűséghez ragaszkodó, precízen megalkotott történeti regényként lehetne értelmezni, de mégsem csupán az, mert annál sokkal színesebb és párját ritkító alkotás lenne a maga nemében, de – ugye – nincs „maga neve”.

Bárány Attila

Polgárosodási folyamatok forrásai Nógrád megyében. Mikszáth kora. Dokumentumok Nógrád megye 1867–1914 közötti történetéhez. (Szerk. Hausel Sándor.) Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára. Balassagyarmat, 2010. 424 p. (ISSN 0238-1990; ISBN 978-963-7243-02-8)

Ha azt olvassuk egy kötet címeként, hogy „Mikszáth kora”, arra óhatatlanul is felfigyelünk, felidéződnek bennünk egykori tanulmányaink a neves íróról, esetleg személyes olvasmányélményeink. Nem beszélve a Mikszáthot övező pikánsabb történetekről, feleségéről, Mauks Ilonáról, recepteskönyvéről, és még lehetne sorolni az egyéni benyomásokat vagy egyből a kötettel kapcsolatos elvárásokat is. Így van ez még akkor is, ha levéltárosként pontosan tudjuk, hogy a források megrajzolta milió nem egyezhet azzal a képpel, amelyet Mikszáthról és koráról őrzünk. Ám többünkben ott bujkálhat valahol a várankozás, hogy vajon milyen benyomásokat szerezhettünk az északi megye „boldog békeidőiről” e kötetet forgatva? Mennyire egyezhet a dokumentumok adta kép a jeles író által felvázolt idilli paraszti életmóddal, a letűnt és ellentmondásos dzsentrí-közeggel, a novelláinak sajtóságos atmoszférája sugallta világgal?

Kérdéseinkre mindjárt a kötet bevezető sorai választ adnak, meglehetősen összetett módon, amit megerősít a források átolvasása. A szerkesztő megérezte a kötet címe által sugallt milió, a forráskötet sajtóságos dokumentumai, valamint a hivatalos történetírás eddigi produktumai közti ellentmondásokat és sikerült e paradoxont feloldania. Pontosabban, sikerült egyértelművé tennie ennek a forráskötetnek – a dokumentumok sugallta értékrendnek megfelelően

– a feladatát és célját. Felidézte a vármegyéről eddig megjelent történelmi írásokat, röviden elemezve is azokat. Kiemelte Mikszáth sajtósági viszonyát a történetíráshoz, egyben jelezte a korszak ellentmondásosan összetett társadalomtörténelmi folyamatait. Mindezt abban a reményben tette, hogy a forráskötet is ezt az összetettséget idézi fel.

Magam úgy látom, sikerrel járt, még ha némi hiányérzetünk akad is. Úgy vélem, a népes szerkesztő- és szerzőgárda eredményesen igyekezett a fejlődési folyamatokat elélni tárnivalóan. A klaszikus történelmi olvasókönyvek műfaját is megidézni kéri a kötet, ugyanis a szerzők a releváns és adekvát levéltári dokumentumok mellett a helyi sajtó néhány tudósítására is támaszkodtak – jó érzékel. A többéves kutatómunka során feltárt több száz dokumentum közül a szerkesztők 135 olyan forrást válogattak ki, amelyek megítélésük szerint a polgárosodási folyamatok egy-egy szintjét ismerik az olvasóval. Minden válogatás, szelektálás szubjektív, ugyanakkor összetett módszertani folyamatok eredménye is, ám sajnos ezt az összetettséget a szerkesztő nem tükrözteti a teljes, feltárt forrásanyag összegzésével, s a válogatás szempontjainak ismertetésével is adós maradt. Pedig szívesen olvastam volna egy részletesebb módszertani elemzést, forrásértékelést, amelyből talán az is kiderült volna, hogy a forrásfeltárás mely területeken tudta árnyaltabbá tenni az eddig ismert megyetörténetet. Bár a bevezetőben vázlatos megyetörténetet is olvasható, ám egy sommás, lényegre törő összegzés készülhetett volna, amely a forrásfeltárás jelenlegi állapotára is kitér, és amelyből kiderülhetne, hogy melyek azok a területek, ahol még fontos kutatás várható. Erőteljesebben kellene érződnie, mi is a kötet koncepciója, és a dokumentumokban ábrázolt folyamatok elemző összevetése is hasznos lehetne, kiegészítve a megyetörténelmi kutatások jelenlegi eredményeivel. Ennek ellenére tény, hogy a vázlatos kitekintés kitér a legfontosabb polgárosodási folyamatokra, a megye sajtósági fejlődésének ellentmondásaira, egy átfogóbb történelmi kontextusba helyezve: abba, amelyben a dualizmust követő korszakok értékteremtése zajlott.

A források zöme (közel hatvan dokumentum) a megyeszékhelyhez, Balassagyarmathoz köthető, mellette pedig Salgótarján és Losonc egymástól eltérő gazdaság-, társadalom-, politika- és kultúrtörténelmi folyamatait bemutató dokumentumokat tanulmányozhatunk. Más települések (pl. Fülek, Gács, Szécsény, Szügy) is megjelennek a forráskötetben a helyi fejlődést dokumentáló iratokkal. A források nem tematikai, hanem kronológiai sorrendben követik egymást. E tény a bevezetőben meg is indokolják, ám egy ilyen tartalmas és mennyiségében is jelentős forrásapparátusnál több esélyt kellett volna adni a tematikai tagolásnak, még akkor is, ha a források összetettsége miatt egyértelmű kategóriákat nehéz felállítani. Ez azonban nem von le semmit a közölt dokumentumok értékéből, olvasásuk hasznosságából. Több olyan forrásanyagot is felsoroltak azonban, amelyek hiánya vagy töredékessége miatt ezekre a szerkesztők nem támaszkodhattak. Szerencsére olyan primer fondképzők anyaga, amelyek iratai forrásértéke kiemelkedő, rendelkezésre álltak, és ezek törzsanyagát adják a forráskötetnek. Ilyenek a vármegyei alispáni iratok, a közigazgatási hatósági iratok, a törvényhatósági bizottság dokumentumai, községi képviselőtestületi anyagok, tanfelügyelőségi iratok, egyesületi alapszabályok gyűjteménye stb. A jogszolgáltató szervek forrásait, a cégbírószági iratokat, s az iparhatósági forrásokat azonban hiányolom ebből a felsorolásból. Van némi hiányérzetem az egyesületi élet markánsabb megjelenését illetően is. A korabeli civil közösségek rendkívül

fontos szerepet játszottak a polgárosodási folyamatok kiteljesedésében a gazdaság, a társadalom és a kultúra számos területén. A gazdasági fejlődést azonban nagyon összetetten bizonyítják a válogatott források, az infrastruktúra fejlődését is idesorolva: a megyei úthálózatról, az építkezésekről, az új hivatali apparátus létrejöttéről, a vasúthálózat fejlődéséről, a településeket fejlesztő intézkedésekről több fontos irat található a kötetben. E szövegek a hivatali szakzsargon ellenére is kiváló nyelvművelek, egy letűnt korszak írásos „tanúvallomása”. Kicsit még a mikszáthi anekdotavilág is meglevenedik némelyiküknél, magam a „becskei plébános és kántortanító között kitört viszályból eredő templomi botrány” című, helyzetkomikummal is bíró forrásnál érzékeltem ezt főleg. Kiemelendő a szerkesztők körültekintő, alapos munkája, ugyanis számos forrás nagyon összetett értékeket közvetít mind a profi kutató, mind az érdeklődő olvasó felé. Az adott témakör mellett számos más eseményről, témakörrel is vallanak a dokumentumok. A kötet igen gazdag fotódokumentációval rendelkezik, amely kiválóan egészíti ki a közölt írásos emlékek forrásértékét.

Természetesen az ipari fejlődést igazoló források hangsúlyosak a gyűjteményben, és ezek értelem szerűen Salgótarján esetében számottevőek. E település a kötet által tárgyalt időszakban még az úgynevezett köztes kategóriában, a se nem város, se nem falu státuszban létezett. Ám fejlődését nyomon követhetjük e források segítségével, a gazdasági és társadalmi élet dokumentumai mellett. Az 1860-as években megalakult Salgótarjáni Kőszénbánya Rt.-ről, a település szénbányászatáról azonban nem találunk közvetlen forrást, csak tükröződő iratokat a helyi acélgárral kapcsolatosan.

A viszonylag lassú és egyenetlen igazgatási és strukturális változásokat számos dokumentum igazolja a kiadványban. A vármegyei közigazgatás mellett Losonc és Salgótarján igazgatási struktúrájáról szerezhetünk ismereteket, jelen van a rendészeti témakör (rendőri szervek és a tűzoltóság) számos hatósági dokumentum révén. A vásártartástól kezdve az útviszonyoktól át a helyi temető állapotáig, a különféle közérdekű létesítményekig terjed a források tárgyköre. Ide tartoznak azok az intézkedések is, amelyek a települések változásait mutatják, de olvashatunk tudósítást a homokterenyei 1867. évi földrengésről, a Szügy községben a futóhomok megkötésére javasolt fatelepítésekről is.

A megye és jelentősebb településeinek aktuális társadalmi, politikai helyzetéről főleg a választásokkal összefüggő dokumentumok alapján értesülhetünk a hivatali jelentések mellett. A közegészségügyi források közül az egész országot végigpusztító úgynevezett második kolerajárványról és az annak megelőzésére tett intézkedésekről olvashatunk, olyan más forrásokkal együtt, amelyek a körösvosok, gyógyszereszek mindennapjaiba vezetnek be. Szó szerint is, mivel a gyakori kivizsgálások alkalmával a helyiek életkörülményeibe is bepillanthatunk. De találhatunk dokumentumokat a losonci polgári ápdáról és közoktatóháza, és nagyon részletes beszámolót olvashatunk a Losonci Híradó 1878. évi 16. számát idézve a zsélyi fürdőről, ásvány- és gyógyvízének hatásáról is. Külön kis blokkot alkotnak a millenniumi ünnepek dokumentumai, amelyek a megyeszékhely mellett a losonci, sziráki, lőrinci és selypi ezredévi megemlékezésekről számolnak be, elsősorban a helyi sajtó tudósításait felhasználva. Az újságírók tollából értékes kiegészítést nyernek a közgyűlési jegyzőkönyvek és a száraz adatsorok.

A megye műveltségi viszonyait, kulturális életét számos forrás érzékelteti, nagyon összetett módon, összhangban azzal, hogy

ez a témakör számos területet ölel fel. Találhatunk a források között a különböző szintű iskolaügyre vonatkozó dokumentumokat, múzeum- és nyomdatörténeti, sőt újságalapítással kapcsolatos adatokat, de egyesületi rendezvényekről, cigányzenészekről és a megyeszékhelyen létesítendő kultúrpalota- és színháztervekről is képet kaphatunk a Nógrád vármegyei Casino Egyesület tervezetét átolvasva. A megye és néhány kiemelt település műveltségi viszonyairól a helyhatósági beszámoló jelentések is tudósítanak. E témakörhöz vehetjük az emléktábla- és szoborátadásokat, nekrológokat, megemlékezéseket is a jeles egyeniségekről, a királyköszöntéseket, illetve ellenpólusként a Kossuth Lajos emlékéit felidéző tudósításokat, valamint a Rákóczi-, Madách- és Mikszáth-kultuszt felelevenítő forrásokat. E dokumentumok zöme az adott korszak kulturális közege mellett a társadalmi viszonyokról is összetett képet ad, eltérő tartalmuk, adataik és stílusuk ellenére is. Talán éppen ez bennük a figyelemfelkeltő; mindenesetre éppen ez az összetettség igazolja, hogy érdemes lett volna elgondolkodni a források tematikai csoportosításán.

A kötet címe alapján érdemes megemlíteni a Mikszáth-kultuszszal kapcsolatos egyetlen forrást is, amely az író halála előtti évben, 1909 októberében keletkezett. Nógrád vármegye törvényhatósági közgyűlése külön határozatban örökítette meg a megye nagy szülöttének érdemeit írói munkásságának negyvenéves jubileuma kapcsán. Ebben a különböző megemlékezésekről, a megye által létrehozott két tanügyi alapítványról, s az író szülőfalujának, Kürtabony (Szklabonya) Mikszáthfalvára való átnevezéséről döntöttek.

A forrásgyűjtemény négy évtizedet ölel fel, éppen azt a korszakot, amikor a dualizmus adta országos szintű változások Nógrád megyében is számos területen jelentkeztek, persze eltérő intenzitással. A szerzők/szerkesztők érdeme, hogy ezt az értékteremtő periódust nagyon sokszínű forrásapparátussal tudták az érdeklődők elé tárni. Újabb értékes történeti munkával gazdagodott a megye múltjával foglalkozó szakirodalom, amely a szakfeladatokra, a koncepcióanalízis forrásfeltárásokra, az elemző szintézisek elkészítésére is felhívta a figyelmet.

Márfi Attila

Eötvös György–Balázs Gábor: Egy Eötvös család története. Olvasókönyv apámnak. Tarsoly Kiadó. Budapest, 2013. 334 p. (ISBN 978-963-9570-56-6)

Eötvös György és Balázs Gábor könyve nagyon szép választ ad arra, hogy miért is fog valaki családtörténet-kutatásba. A kötet, amely az Eötvös család történetét foglalja magában, Eötvös György több mint húsz éven át tartó gyűjtő-kutató munkájának eredményeit adja közre, amelynek rendszerbe foglalása, szerkesztése már szerzőtársával, Balázs Gáborral közös munka eredménye. A kötet hátlapján szereplő rövid leírásban annak a kíváncsiságnak a megfogalmazása olvasható, amelyet egy múltját nem ismerő, ezért gyökereit kereső, meghalt családtagjainak sorsát kutató, a saját maga és ősei közötti folytonosságot kereső ember érez: „Soha nem mélyedtem volna el ebben a kutatásban, ha mindezek az érzések nincsenek bennem.” A szerző jöllehet családtörténet-kutatás a hivatása, ám eddig mások történetét tárta fel. Tapasztalatai segítették, hogy e munka

ne csupán adathalmaz legyen, hanem valóban sikerüljön családtörténetté formálni.

A kötet ismertetése során esősorban nem tartalmi összefoglalásra törekszem, nem is „hibavadászat” a célom, hanem az, hogy egy jól sikerült, érdeklődésből írt, sok forrást és adatot felhasználó családtörténeti munka módszerét bemutassam.

A kötet nem a szakembereknek, történészeknek szól, hanem egyrészt saját családjának állít vele emléket Eötvös, másrészt a családtörténet iránt érdeklődőknek ad útmutatást. Utóbbit anélkül teszi, hogy ez vállalt feladata lenne, mégis nagyon jó példát szolgáltat arra, hogyan érdemes egy család történetét megírni. Nem (csupán) a családfa megrajzolása volt a cél. Hogy mennyire nem, az abból is kiderül, hogy a lelkiismeretes kutatás ellenére természetesen nem mindig sikerült minden szükséges anyakönyvi adat összegyűjtése, mivel azonban más forrásokat is áttekintettek, így előkerült számos tény, amelyből egy-egy portré jól megírható volt. A cél a feltárt adatok segítségével feltérképezett családtagok alakjának megjelenítése, sorsuk követése, s a família történetének megrajzolása oly módon, hogy az egyes korszakok történeti eseményeibe ágyazva mutassa be történetüket, s magyarázatot is adjon – ahol ez lehetséges – a családon belüli eseményekre.

A címválasztás már eleve utal arra, hogy a kötet nem egy országosan ismert család történetét dolgozza fel. Éppen az Eötvös név közismert volta miatt is születhetett ez a cím. A műfaji meghatározás olvasókönyv, címzettje pedig Eötvös György édesapja. Joggal nevezi olvasókönyvnek munkáját a szerzőpáros, hiszen számos dokumentum szövege szerepel a kötetben. Az Országos Levéltár helytartótanácsai anyagából származó hivatalos levelek szövege, céhekre vonatkozó jelentés Budapest Főváros Levéltára tanácsai anyagából, polgárjogra vonatkozó kérelem, anyakönyvi bejegyzések, nemességvizsgálattal kapcsolatos vármegyei iratok, halottkémi jelentések, gyászjelentések, magánlevelek, levelezőlapok, színlapok, plakátok szerepelnek a könyvben. A felsorolt források szövegének közlése mellett egyes dokumentumok képét is láthatjuk, a jól olvasható anyagokat, például gyászjelentéseket, vagy néhány anyakönyvi bejegyzést képként közölnek szerencsés egyensúlyt tartva ezzel. A magyarázó szövegben számos forrásra történik hivatkozás is, amelyek szövege és/vagy képe meg is jelenik a kötetben.

A család történetét a könyv – amely napjainkig követhető – nem önmagában tárgyalja, hanem beillesztve az őket körülvevő kisebb közösségek történetébe, valamint a tágabb, nagyobb egységbe, az ország korabeli történetébe. Nem követi el azonban azt a hibát, hogy egy-egy korszakról részletes, több oldalon keresztül tartó magyarázatot tartson, csupán annyit közöl, amennyi a családban történt esemény értelmezéséhez szükséges. Ilyen például, amikor az 1848-49-es év kolerajárványának áldozatul esett egyik családtag történetét dolgozza fel. Néhol azonban felbukkannak a magyar történelemre vonatkozó felesleges általánosítások, amelyeket talán szerencsés lett volna kivenni, ám ezek előfordulása nem zavaró mértékű.

A könyv bevezető fejezete a genealógiáról ad rövid áttekintést, a családfakutatás történetéről, magyarországi eredményeiről, valamint a genealógia különböző forrásairól. Az egyébként jól sikerült kötet többi részétől műfajilag is eltér e kis összefoglaló, bár célja érthető: a laikus olvasót szeretné útbaigazítani, mi is e történeti segédtudomány. Mivel e célt éppen a könyv többi része szemlélteti nagyon szépen, a módszertani bevezetőt szerencsésebb lett volna elhagyni. Már csak amiatt is, mert a források ismertetésénél az alcím

Szájhagyomány, régen elfeledett családi feljegyzések, fényképek: a család-fakutatás forrásai címet viseli, míg a fejezet nemcsak a címben szereplő, hanem a hivatalos írott forrásokra is kitér logikus csoportosításban. Ám a cím egyrészt nem foglalja össze pontosan a tartalmat, másrészt a forrástípusok csoportosítását sokhelyütt olvashatják az érdeklődők, szakszerű, áttekinthető módon, ezzel nem kellett volna terhelni a kötetet.

A könyv felépítése logikus és követi a családfa jelen felé vezető, a szerzőket érdeklő ágainak állomásait. A két összefonódó család – Bánovics és Eötvös – eredetét tárgyaló fejezeteket követően az immár összekapcsolódott familia egy-egy családtagjának alakja köré épül a további mondanivaló. Az ősanayi ág, a Bánovics, nemesi címmel rendelkezett, történetüket az 1700-as évek elejétől követhetjük nyomon, amikor is felbukkannak Nyitra vármegyében. Az Eötvös-ág – amely iparos ősöket mondhat magáénak – történetét a 18. század végétől tárgyalja a könyv. A család történetét oly módon ágyazza a történelem eseményeibe, hogy mindig van kapcsolódási pont például a magyar történelem egy konkrét eseménye és a családban történtek között. Egy ilyen példát említünk: az 1854-es évnek nagy eseménye volt I. Ferenc József és Erzsébet (Sisi) esküvője. Az uralkodóra irányuló figyelem még inkább jelentőssé tette születésnapjának hivatalos megünneplését is. Az Eötvös család egyik tagja, Némethy Györgyné Eötvös Borbála (Borcsa), a Nemzeti Színház művésznőjeként fellépett azon az ünnepi előadáson, amelyet az uralkodó születésnapjának tiszteletére szerveztek. Apróság, de a történelem nem nagy összefüggéseit kutatók sokan éppen arra kíváncsiak a múltból, hogyan éltek a hétköznapi emberek, hogy éltek ősök, mit csináltak az általuk kutatott személy egy bizonyos időszakban. A házasság, a családi élet, de akár a temetkezés kapcsán is igyekeznek rekonstruálni a szerzők a feltételezett történetet. Ahol ellentmondásra bukkannak, ott egyrészt jelzik, hogy egyes adatok ütköznek, esetleges hiány esetén is felhívják a figyelmet arra, hogy bizonyos kérdésekben, jobb híján, közvetett módon tudnak csak állást foglalni és kérdéseikkel világitanak rá a problémára. A jól összekapcsolt mikro- és makrotörténeti adatok mellett azért van néha túlzás is, amikor a komáromi ágról például azt olvashatjuk, hogy egyáltalán nem zárható ki, hogy valaki közülük ismerte az 1797 áprilisában Komáromba, a nemesi felkelők gyűlésére látogató Csokonai Vitéz Mihályt.

Ahol szükséges, jól érthető magyarázatokkal igazítják útba az olvasót. Ilyen például az *Eötvös János fiatal évei* című fejezetben a komáromi asztaloscéh kapcsán a céhekre vonatkozó magyarázat, amely nemcsak érthetőbbé teszi a családtörténet ezen szakaszát, de fontos fogalmakat is közöl, értelmez. Mind a polgári társadalom, a céhes közeg, mind a nemesség mint réteg jelen van a családban. A társadalmi csoportok jellemzői is megismerhetők az egyes családtagok sorsán keresztül. A család leszármazását több fejezetben is – ahol szükséges – ábrával szemléltetik, jegyzék formában ábrázolva a családi viszonyokat. A családfára mint vázra társadalomtörténeti beágyazottsággal, logikus magyarázatokkal, fogalmak értelmezésével, forrásszövegekkel, illusztrációkkal építik fel a történetet. Míg az egyes adatok fellelésétől a családról megrajzolható képig eljutunk, cseppet sem didaktikusan, megismertetik az olvasót egy módszerrel, amely érdekes családtörténeti munkát eredményez.

A bőségesen illusztrált könyvben a dokumentumok fotói mellett igen sok családi fénykép bukkan fel, másutt pedig a tárgyi, a képi és a szöveges források összekapcsolásával tudnak érdekes részletet

közölni a család történetéből. (Például az Eötvös János készítette padok fotója a kiskunhalasi református templomban, és egy helytartótanácsi dokumentum szövege Eötvös asztalosmesterré válása kapcsán.) Az illusztrációk fekete–fehérben, jó minőségben, a szövegek olvashatóan jelennek meg.

A kötet igyekezett megrajzolni az ősök portréját, jellemét is. Ez nem áll a tudományos megközelítéssel ellentétben, feltéve, ha elégendő adat áll rendelkezésre, amelyből logikus és érvekkel alátámasztható következtetések vonhatók le.

Történetmesélése – és itt nem véletlenül használjuk, hangsúlyozom jó értelemben, e kifejezést – nem csupán érdekfeszítő, de jó érzékkel adagolja a családtörténeti adatokat, a tényeket, a szűkebb-tágabb történelembe ágyazó magyarázatokat és az érdekességeket. A fellelt információk segítségével következtet, rekonstruál, kérdéseket tesz fel, s igyekszik magyarázatot találni rájuk, vagyis megteszi, mindazt, amit a történeti munkák szerzőitől várunk: adatai alapján rekonstruál és értelmezi a múltat.

Nagy erénye, hogy stílusa nem tudálékos, nem akar több lenni vállalásánál, mégis – talán éppen emiatt – e többnyire jól szerkesztett mondatokban, könnyedén megfogalmazott szöveg több lett, mint családi emlék. Itt-ott tapasztalható csak felesleges mondat, néha szóismétlés.

Forrásait megjelöli, lábjegyzeteket alkalmaz, ezek egyrészt a törzsszöveget kiegészítő magyarázatokat tartalmaznak, másrészt a szövegben közölt levéltári források jelzeteit adják meg. A dokumentumok adatai egységes szerkezetben, átláthatóan szerepelnek, s egyértelműen azonosíthatók és visszakereshetők. A kötet végén irodalomjegyzék és levéltári forrásjegyzék is található, utóbbiból és a jegyzetek szövegéből is kiderül, hogy több intézményben kutattak és sokféle forrástípust tekintettek át a szerzők.

A könyv borítója összhangban van belső tartalmával. A kemény táblás pasztell színű borító lehullott őszi falevelek fotóját és egy régi fekete-fehér családi fotót felhasználva idézi meg az időutazás hangulatát, amely hatást a cím és az alcím betűtípusa is erősíti. A könyv egyértelműen a genealógiai kutatás iránt érdeklődő nagyközönség érdeklődésére tarthat számot.

Kovács Eleonóra

Kis füzetben nagy segítség a család-kutatáshoz. 1. (Szerk. Ari Ilona–B. Sípos Gabriella.) Aba-Novák Kulturális Központ, Szolnok, 2012. 78 p. (ISBN 978-963-08-4850-3); *Kis füzetben nagy segítség a család-kutatáshoz 2.* (Szerk. Ari Ilona–B. Sípos Gabriella–Kollega Tarsoly István.) Aba-Novák Kulturális Központ, Szolnok 2014. 80 p. (ISBN 977-206-40-2302-8; ISSN 2064-0234)

Egy füzet-sorozat első két darabjának ismertetése jó alkalmat ad arra is, hogy bemutassuk, milyen iránynt vesz az első részben jelzett célkitűzés, amely a család-kutatás iránt érdeklődő kezdő és tapasztaltabb érdeklődők szakmai segítségét vállalta. Jász-Nagykun-Szolnok megyében már évek óta működik az Aba-Novák Kulturális Központ (ANKK) Család-kutató Klubja, ezenkívül Mezőtúron a Bodoki Fodor Helytörténeti Egyesület kebelén belül is – ugyancsak több éve – létezik család-kutató tagozat, de a megyei élet más szereplői is elkötelezetten segítik a családtörténettel foglalkozók egyre jelentősebb táborát. E munka eredményeinek ismertetése érdekében született meg a füzet-sorozat gondolata. A kiadó – Molnár Lajos Milán, az

ANKK igazgatója és a Családkutató Klub alapítója – elkötelezettségét mutatja, hogy vállalkozott a hiánypótló kötetek a megjelenítésére. Az első kötet szerzői között találunk a témában jártas szakembereket és amatőr családkutatókat is.

Hunyadi Lászlónak, a MACSE (Magyar Családtörténet-kutató Egyesület) alapító elnökének ajánló sorait követően Ari Ilona (a Családkutató Klub elnöke) bevezetőjéből megismerhetjük a Jász-Nagykun-Szolnok megyei családkutató műhelymunkát.

Az **első füzet** a családtörténet-írás lépéseinek megfelelően tagolódik, négy fő fejezetben mutatja be a legfontosabb módszertani tudnivalókat és emellett hasznos gyakorlati példákat is igyekszik az olvasó elé tárni. A „Miből írhatjuk meg családunk történetét?” című fejezetben az Ari Ilona és dr. Cseh Géza szerzőpáros útmutatást ad két forrástípus használatáról, a családi és az úgynevezett külső forrásokról. Kétségtől nézőpont kérdése a források tipizálása (is), ám szerencsésebb lett volna magándokumentumok és közgyűjteményekben található források elnevezést választani, s azon belül könyvészeti anyagok-, írott-, képi-, tárgyi források szerint tagolni.

A családi források között az emlékezet – szájhagyomány, az írott források (például levelek, naplók), és tárgyi emlékek (például fényképek) szerepelnek. Utóbbi esetében is szerencsésebb lett volna a képi és tárgyi forrás megkülönböztetést alkalmazni. A külső forrásokként a családkutatók számára a család ismeretségi körén kívül fellelhető forrásokot adják meg a szerzők. A szerzők ugyanakkor helyesen hívják fel a figyelmet a személyes emlékezett forrásainak (legyen az szóbeli, vagy írásbeli) forráskritikájára (emlékezet pontossága, szubjektivitás), ugyanakkor a hivatalos dokumentumokban rejlő információkat kiegészítő szerepére. A fejezet végén a felosorolt forrástípusok fellelhetőségére vonatkozóan adnak ötleteket.

A kutatás az anyakönyvekben című – három egységre tagolódó – második fejezet talán a legfontosabb része a könyvecskének. Az első egységben Berkes József az olvasót az anyakönyvek történetével ismerteti meg. Bemutatja a fejlődést a nyugat-európai és bizánci kezdetektől a népvándorláskori elfelejtődésen át, az érett középkori és koraujkori újbóli meghonosításig, valamint részletesen foglalkozik a magyarországi anyakönyvezés történetével. Kitér az egyes felekezetek anyakönyvezési szokásaira, majd megismerttet minket az 1895-től megvalósuló állami anyakönyvezési gyakorlattal. Olvashatunk még az anyakönyvi bejegyzések koronkénti és felekezetenkénti sajátosságairól, a családnevek kialakulásáról és eredetéről, a névadási szokásokról és a névmagyarosítás okairól. Ez a fejezetrész az anyakönyvek kutatásához ajánlott irodalomjegyzékkel zárul.

A második részben Ari Ilona és dr. Cseh Géza arra kérdésre ad választ, hogy mit érdemes tudni az anyakönyvekről a családfakutatás készítéséhez. A rövid történeti áttekintés után a magyarországi anyakönyvezés részletes ismertetése következik. Egy Jász-Nagykun-Szolnok megyei példán keresztül mutatják be a szerzők az anyakönyvekben való kutatás lehetőségeit.

A fejezet harmadik egysége (Ari Ilona munkája) gyakorlati példákon keresztül ismerteti a három legfontosabb, a születési (keresztelési), házassági (esketési), valamint a halálozási anyakönyvek sajátosságait, s a két fő kutatási módszer – a céltudatos egy-egy adat keresésének, vagy a minden számításba vehető adat kiírásának – bemutatásával zárul.

A kötet harmadik és negyedik fejezete Ari Ilona munkája. A harmadik fejezet az anyakönyvek adattartalmával, jellegzetességeivel

foglalkozik, inkább informatikai-statisztikai megközelítéssel, mint történeti szemlélettel. Az összegyűjtött adatok rendszerezéséhez és rögzítéséhez kapunk módszertani segítséget, konkrét példákon keresztül. A negyedik fejezet a befejező munkálatokat, a családfák készítését, majd a családtörténet megírását tárgyalja. A kézzel rajzolt, vagy számítógépes programmal készített családfa-mintákat mutatja be a szerző, amelyekből mindenki igénye szerint válogathat. Ezt követően a családtörténet két fő részét, szöveges részt és a hozzá kapcsolódó dokumentálást segítő javaslatokat tárgyalja. A szöveges rész taglalásánál felhívja a figyelmet arra a nem elhanyagolható tényre, hogy nem mindegy, kinek szánjuk az elkészített munkát: szűk családi körnek vagy a nagyobb nyilvánosságnak. Fontos továbbá, hogy a családtörténet író igyekezzék beleélni magát az általa éppen vizsgált kor körülményeibe, ehhez felhasználhatók a már meglévő családtörténeti munkák, de a helytörténeti vagy szépirodalmi művek is. Helyes a szerzők azon alapelve, hogy nincsenek általánosan mindenkire érvényes szabályok, ezért a füzetben a sokszínűsége törekedtek, és igyekeztek kerülni, hogy bármely módszert egyedül üdvözítőnek mutassanak be.

A kötet fejezeteihez öt melléklet kapcsolódik. Vélhetően a saját kutatásokban megélt problémák sarkalhatták a szerzőket olyan szedetek összeállítására, amelyek az idegen nyelvű, jellemzően latin szövegű anyakönyvek adatainak megértését segítik. Az 1. számú melléklet a gyakori latin kifejezésekről az anyakönyvekben Gyimesi Imre családkutató gyűjtése, amelyet Berkes József egészített ki. A kezdő családfa kutatók számára igen hasznos anyag, hiszen valószínűleg nem rendelkeznek latin nyelvismerettel, viszont még a 19. század során is latin nyelven anyakönyveztek. Hasonló célt szolgál a Berkes József által összeállított felekezeti anyakönyvek fejleceinek bemutatása, valamint a hónapok megnevezését tartalmazó összeállítás, amely Gyimesi Imre összegzése. A családkutatásban felhasználható internetes oldalak Ari Ilona gyűjtése. Bár a családkutatással kapcsolatos honlapok száma, azok adatai folyamatosan bővülnek és változnak, de e viszonylag bőséges válogatás mind a magyar, mind a nemzetközi, ismert és kevésbé ismert adatbázisokra egyaránt felhívja a figyelmet, s jó tájékoztatást ad az elinduláshoz. B. Sípos Gabriella az 5. mellékletben a halált okozó betegségek latin-magyar szótárát Szokoloszy Bertalan esperes plébános Anyakönyvvezetők szótára című kiadmányának II. fejezete alapján állította össze. Ez a kis szöveget még a latin nyelvű ismeretekkel rendelkezők számára is hasznos lehet, már csak azért is, mert az orvosi latin kifejezésekkel általában még a jogász vagy bölcsész végzettségűek sem kerülnek kapcsolatba, a halotti anyakönyvek szövegeinek értelmezésekor azonban szükség lehet rájuk.

A füzet sorozat **második kötete** 2014 decemberében látott napvilágot. A szerkesztőbizottság kibővült dr. Kollega Tarsoly Istvánal, a Magyar Családtörténet-kutató Egyesület (MACSE) elnökével, aki szakmai tapasztalatával és segítőkészségével járult hozzá a kötet megjelenéséhez. A füzet szerzőgárdája is részben megváltozott. Miután e második számot a szerkesztők továbblépésnek szánták, ezért a lehetséges kutatás más területeit világitották meg a magyar társadalom rendi tagozódása alapján.

A nemesség és más kiváltságos rétegekről szóló első fejezet – a korábbi kötetből már megismert Ari Ilona és Berkes József – munkája. Egy rövid történeti áttekintés után kiemelten a köznemesség jellegzetességeit taglalja Ari Ilona. A főnemességgel érthető okokból nem foglalkozik, hiszen valószínűleg egy átlagos családkutató

felmenői között kevés arisztokrata ős található. Ez – mivel a kötet praktikus célokat szolgál – nem helytelen, hiszen a megadott szakirodalomban e tárgykörben is találhat az olvasó segédanyagot. A szerző külön tárgyalja az erdélyi nemesség sajátosságait, de más kiváltságos, például a foglalkozáshoz vagy a helyhez kötött rétegekről is szó esik. A nemesség kutatás levéltári és könyvtári forrásairól szóló fejezetében Berkes József módszertani útmutatással szolgál a kezdő kutatóknak. Felhívja a figyelmet e munka buktatóira, s olyan, a kezdők számára kevésbé ismert forrásokat is bemutat, mint például a halotti címerek.

A közrendűek című fejezet dr. Pandula Attila munkája. Írásában áttekinti a közrendűek kutatására vonatkozó különböző korszakokból származó történettudományi álláspontokat, s felhívja a figyelmet a korszerű szemlélet fontosságára. Munkájában forrástípusokat is ismertet, bemutatva az azokban fellelhető adattartalmakat. (anyakönyvek, családkönyvek, országos összeírások, peres iratok stb.) először a mezőgazdaságból élő népességre vonatkozóan. A polgárságról szólva bevezetéképpen a városok kialakulását, történelmi szerepüket és típusaikat is tárgyalja, hiszen a családkutatás szempontjából nem szűkíthető le a szabad királyi városok polgárjogot nyert lakosságára a polgárság fogalma. Figyelemmel kell lenni arra is, hogy a bányavárosok és mezővárosok jogállása eltérő volt. A tanulmány ezen része – miként a parasztság esetében – forrástípusok felsorolásával foglalkozik, sorra véve az azokból nyerhető információk jellemzőit.

Az egyéb közrendűek közül kiemelten az értelmiséggel foglalkozik a cikk, hiszen életmódjukat tekintve leginkább ők állnak közel a polgársághoz. A tanulmány utolsó része pedig az iparosokkal, kereskedőkkel, vendéglátósokkal, bányászokkal kapcsolatos, akiknek céhekbe szerveződött tevékenysége ugyancsak a városokhoz kötődik.

Az MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárának különleges családtörténeti forrásait Szikszai Mihály tollából ismerhetjük meg. Egy rövid történeti felvezetéssel kezdi írását, hiszen a jelenlegi megye 1876-os kialakítása előtti évszázadokban a megyét alkotó területek különböző jogállással bírtak. A Jászkun Kerületekben nem jobbágyságok éltek, hanem kiváltsággal rendelkező népelemek, akik az uralkodótól úgy nevezett kollektív nemességet kaptak. Az 1745-ös redemptiót követően, a megváltással földet szerzőket és birtokaikat külön nyilvántartásba, a Liber Fundinak nevezett korabeli földkönyvben vezették. Az önálló önkormányzatiság közigazgatási jellegű iratai is (közgyűlési jegyzőkönyvek, kapcsolódó iratok) és az összeírások anyagai is fennmaradtak, mint ahogy az 1848-49-es katonaaállítási lajstromok. Tanácsot kapunk arra is, hogy érdemes a korabeli végrendeleteket őrző helyi előljárósági iratokat tanulmányozni a Vitézi Szék irataival és az 1980-as években

készült településfényképezés anyagával együtt. Az említettek kivül a levéltár egyéb forrásait is sorra veszi a családtörténet-kutatás szempontjából ismertette jellegzetességeiket.

Ahogy már az első kötetnél is a kutatást elősegítő információkkal, szöszedettel és a felismerést megkönnyítő képekkel zárul e füzet is. Berkes József a nagyon terjedelmes, nemességre vonatkozó bibliográfiából a hajdani Osztrák–Magyar Monarchia területén szerzett nemesség, illetve a honosítással elismert külföldön szerzett nemesi címek szerint válogatott. Érdeme az is, hogy megjelöli azon kiadványokat, amelyek elérhetőek elektronikusan is, vagy reprint kiadásban újra kaphatók. Az anyakönyvek latin kifejezéseiről szóló 2. melléklet szintén Berkes József állította össze, saját több évtizedes tapasztalata alapján, kiegészítve azt Csapó Zoltán családkutató hasonló gyűjtésével. Az első kötetben megjelent latin–magyar szöszedethez hasonlóan ez is tematikusan a latin nyelven íródott anyakönyveken alapul. Egyes kifejezéseket hiába keresnénk szótárakban, ám az iratokban fellelhetők, így a kutatást segítik. A B. Sípó Gabriella által készített 3. mellékletben a foglalkozások és állások latin–magyar szöszedetével találkozhatnak a családkutatók. Ahogy az első kötetben, itt is a Szokolszky Bertalan esperes-plébános által anyakönyvvezetők számára írt szótár szolgált kiindulási bázisként. Ez alkalommal az első fejezetből vett hivatások régi és régies megnevezéseivel ismerkedhetünk meg.

A két kiadvány egyértelműen a gyakorlati munkát segíti, eligazít a források világában, a családtörténet iránt érdeklődő nem szakmabeli (nem történész, levéltáros) olvasókat célozza meg. Felelőssége emiatt nagy, hiszen a kezdők, a laikus érdeklődők számára szakönyvként/tankönyvként kell működnie a köteteknek. A második füzet egyértelmű előrelépés, mind az anyag strukturálásában, mind a történettudományban használatos terminológia alkalmazását illetően. Ebben valószínűleg az is szerepet játszott, hogy míg az első füzet a Klubban elhangzott előadások írott változatát adja közre, addig a második már figyelve az első tartalmára szisztematikusan igyekezett kiegészíteni a korábbiakat. Ez biztató a sorozat további darabjaira nézve. A kiadványok külleme tetszetős. Borítóján – amely Tóth Lajos grafikus munkája – a Családkutató Klub emblémája látható, esztétikus, izléses, tördelése átlátható, a füzetek mérete (A/5) is jól megválasztott, praktikus.

A szerzőket számos visszajelzés bátorítja, hogy törekvésük eredményes, munkájuk hasznos. A szerkesztők úgy tervezik, hogy az első kötet „hagyományait” követve a harmadik füzet ismételtlen előadások szerkesztett változata lesz. A téma kínálta bőséges választék és a két első füzet iránti érdeklődés eredményes folytatást ígér.

Gyenes László

E számunk szerzői

BÁRÁNY ATTILA egyetemi tanár (Debreceni Egyetem)

D. SZAKÁCS ANITA főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára)

GILÁNYI MAGDOLNA PhD-hallgató (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bp.–Piliscsaba)

GYENES LÁSZLÓ egyetemi hallgató (Eötvös Loránd Tudományegyetem, BTK, Bp.)

KATONA CSABA tudományos munkatárs (Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutató-
központ Történettudományi Intézet, Bp.)

KOVÁCS ELEONÓRA főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp.)

MÁRFI ATTILA ny. főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, Pécs)

RUSZKAI ZSÓFIA egyetemi hallgató (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bp.–Piliscsaba)

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség a beérkezett kéziratok közléséről két anonim szakmai bíráló (lektor) véleményének ismeretében hoz döntést. A szerkesztőség kizárólag olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek a szerkesztőség által előírt követelményeknek. Kérjük a tanulmányok és az ismertetések szerzőit, hogy minden esetben végleges szövegű kéziratokat küldjenek, mivel a korrektúrában a szerkesztők által megszerkesztett kéziratokon érdemi változtatásokra már nincs lehetőség. A szerkesztőség jegyzetapparátussal együtt lehetőleg 0,5–1 íves (20–40 000 „n”) tanulmányokat, recenziók esetében maximum 5 oldalas (10 000 „n”) írásokat vár. Ennél nagyobb terjedelmű kéziratok megjelentetésére is van lehetőség indokolt esetben (maximum 100 000 „n”). Az ismertetéseknél kérjük az ismertetendő mű (művek) pontos bibliográfiai adatait közölni. A tanulmányokban csak a jegyzetekben történik hivatkozás, nem kell felhasznált irodalom- vagy rövidítésjegyzéket készíteni.

Az egységes jegyzetapparátus érdekében kérjük az alábbiak betartását:

- A hivatkozott művek szerzőinek nevét kurziválni kell; nem kurziváljuk viszont szerkesztőjének (szerkesztőinek) nevét. Ez utóbbiakat a jelzett könyv, tanulmánykötet címe után zárójelbe téve adjuk meg (pl. Szerk. Domanovszky Sándor.). Ha egy műnek több szerzője, illetve szerkesztője van, azokat nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól. A szerző(k) neve után a cím előtt kettőspontot tegyünk.
- Az oldalhivatkozásokor kérjük az oldal sorszámát megadni, a tól–ig-oldalszámok és évszámok esetében nagy kötőjelet (–) írjunk (38–40., 61–72.).
- A hivatkozásokor csak a kiadás helyét és évét tüntessük fel, a kiadót nem.
- Ha a hivatkozott mű esetében több kiadási hely van megadva, az egyes helységeket nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól (pl. Bp.–Debrecen). Ha a kiadás helye Budapest, azt mindig rövidítve írjuk ki (Bp.). A kiadás helye után, az év előtt vesszőt kell tenni (pl. Bp.,).
- Amennyiben a hivatkozott mű valamilyen sorozat keretében jelent meg, a sorozat címét a kiadási hely és év után zárójelben tüntessük fel: pl. (Monumenta Hungariae Historica).
- Ha tanulmánykötetben napvilágot látott cikket idézünk, úgy a hivatkozott tanulmány után az „In:” szócskát írjuk, és közvetlen utána adjuk meg a tanulmánykötet címét és zárójelben a szerkesztőjét/szerkesztőit.
- Folyóiratban megjelent cikkekre történő hivatkozásokor nem tesszük ki az „In:” szócskát. A hivatkozott folyóirat címét kurziváljuk, és utána tegyünk vesszőt; ezt követi az évfolyam vagy kötetszám, majd zárójelbe téve a megjelenés éve, utána az illető évben megjelent szám, végül pedig az oldalszám: pl.: *Történelmi Szemle*, 1 (1958) 1. sz. 52. Az éven belüli számot csak abban az esetben jelöljük, ha a folyóiratnál nem folyamatos a lapszámozás az egyes számok esetében.
- Amennyiben ugyanarra a műre történik hivatkozás, kérjük a hivatkozott szerző családi nevét teljesen megismételve, keresztnévét azonban rövidítve megadni, utána kettős pontot tenni, majd az „i. m.” jelölést használni. Ezt követi az oldalszám. (Pl.: *Nagy I.*: i. m. 32.). Ha egymást követően ugyanarra a műre és oldalszámra hivatkozunk, írjuk, hogy „Uo.” Ha ugyanazon szerző egy másik munkájára, tanulmányára hivatkozunk, úgy az utóbbit/utóbbiakat az előbb idézettől egyértelműen el kell különíteni (pl. rövidített címmel, kerülve az évszámos rövidítést) és erre hivatkozni. Ha szerkesztett műre, forráskiadványra vagy sokszerzős műre történik hivatkozás, akkor a cím után zárójelben közöljük a továbbiakban alkalmazott rövidített címet (pl. a továbbiakban Reg. Arp.). Ha több kötetes műre történik hivatkozás, kérjük minden esetben az idézett kötetszámot, eltérő kiadási hely és év esetén ez utóbbiakat is feltüntetni. (Pl. *Nagy I.*: i. m. XI. k. Pest, 1858.)
- A kéziratokban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével – arab számmal jelöljük.
- Írásaikat minden esetben Word for Windows szövegszerkesztő programban készítve juttassák el a szerkesztőségbe elektronikus úton a turul@mol.gov.hu vagy a szerkesztőség tagjainak címére. A szöveget balra zártan írják, és a kurziváláson kívül semmilyen kiemelés (kövérítést, aláhúzást, ritkítást) vagy formázást ne alkalmazzanak. A tapadó írásjeleket is kurziválni kell, ha az előtte álló szó kurzív.
- A betűtípusok megválasztásakor ajánljuk a Times New Roman-t.
- A lábjegyzeteket automatikus számozással kérjük megadni, „lábjegyzet”-programot választva. Így a jegyzetek az oldal aljára kerülnek.
- Amennyiben a kiadandó tanulmányban képet/képeket is kívánnak közölni, kérjük azt/azokat mellékelni, vagy digitális formában a kézírathoz csatolva beküldeni, minden esetben jelölve a kéziratban, az/azok hova kerüljön/kerüljenek. Csak nyomdai szempontból jó minőségű képeket tudunk közölni. A Magyar Országos Levéltár anyagából közlendő képet nem szükséges mellékelni, csak a pontos jelzetet feltüntetni.
- Amennyiben nagyobb méretű táblázatokat kívánnak közölni, melyek meghaladják a folyóirat szedéstűkőr-szélességét, kérjük azokat a tanulmány szövegének végéhez illeszteni, külön szakaszban. A genealógiai táblázatokat is Word for Windows szövegszerkesztő programban kérjük.
- Csak a jegyzetekben (ld. = lásd, vö. = vesd össze, pl. = például) használjunk rövidítéseket, a főszövegben ne, ott tehát kiírjuk, hogy „például”.
- A főszövegben és a jegyzetekben az idézeteket nem kurziváljuk, csak idézőjelbe tesszük. Az idegen nyelvű (többnyire latin) kifejezéseket, formulákat viszont kurziváljuk.
- A folyóiratban közlésre kerülő tanulmányokról különnyomatokat csak külön igény alapján, megegyezés szerint készítünk. Az aktuális számból a tanulmányok szerzői öt tiszteletpéldányt kapnak, valamint dolgozatukat elektronikusan PDF formátumban.

Példák a hivatkozásokra:

Monográfiák esetében:

Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Bp., 1930. (A magyar történettudomány kézikönyve II. 3.)

Folyóiratok esetében:

Ghyczy Pál: Kanizsai Dorottya címereslevele 1519-ből. *Turul*, 46 (1932) 68–70.

Szerkesztett kiadvány esetében:

Thallóczy Lajos: Jajcza (bánság, vár és város) története 1450–1527. (Az oklevéltárat szerk. Horváth Sándor.) Bp., 1915. (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria XL.) 76.

Tanulmánykötetben megjelent írás esetében:

Kubinyi András: A királyi udvar élete a Jagelló-korban. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. (Szerk. Koszta László.) Szeged, 1995. 309–355.

Digitális adathordozók esetében:

Engel Pál: Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Bp., 2001. Oslis nem.